

T.C.

TOKAT GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

ORTA ÇAĞ DOKTORA PROGRAMI

**KARAHİTAY DEVLETİ VE MÂVERÂÜNNEHİR'DEKİ ASKERİ
FAALİYETLERİ**

DOKTORA TEZİ

Sedat SAYIN

Danışman: Doç. Dr. Murat SERDAR

TOKAT-2024

ETİK SÖZLEŞME

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü tez yazım kılavuzuna göre, Doç. Dr. Murat SERDAR danışmanlığında hazırlamış olduğum “Karahitay Devleti ve Mâverâünnehir’deki Askerî Faaliyetleri” adlı Doktora tezinin bilimsel etik değerlere ve kurallara uygun, özgün bir çalışma olduğunu, aksinin tespit edilmesi halinde her türlü yasal yaptırımını kabul edeceğimi beyan ederim.

14/06/2024

Sedat SAYIN

JÜRİ KABUL VE ONAY

ÖNSÖZ

Mâverâünnehir, Türk tarihinde önemli bir yere sahiptir. Türkistan'ın merkezinde yer alan bu bölge, Seyhun (Siri derya) ve Ceyhun (Amu derya) nehirleri arasında kalan toprakları kapsamaktadır. Tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmış olan Mâverâünnehir, özellikle İslâm dünyasında bilim, kültür ve ticaret merkezi olarak bilinmektedir. Bu bölge, Büyük Selçuklu İmparatorluğu'ndan Gaznelilere, Karahanlılardan Karahitaylara kadar birçok büyük devletin hüküm sürdüğü bir alandır.

Karahitaylar ise on ikinci yüzyılda Türkistan'da hüküm süren bir Proto-Moğol devleti olarak bilinmektedir. Asya'nın doğusunda bulunan Kitanlar, Yelü Dashi önderliğinde batıya doğru göç ederek Karahitay adıyla anılan bir devlet kurmuşlardır. Karahitaylar, özellikle Mâverâünnehir bölgesinde etkili olmuş ve burada hüküm sürmüştür. Onların yönetimi altında, bölge ticaret yollarının kesişme noktası olarak ekonomik açıdan büyük bir canlılık kazanmıştır.

Karahitaylar, Budizm ve Şamanizm gibi farklı din ve inançları benimsemişler ve bu çeşitlilik, kültürel bir zenginlik yaratmıştır. Ancak, Karahitay hâkimiyeti uzun sürmemiş ve 13. yüzyılın başlarında Cengiz Kağan'ın Moğol İmparatorluğu tarafından yıkılmışlardır. Bu iki tarihi unsur, Türkistan'ın zengin ve karmaşık geçmişinin birer parçasıdır. Mâverâünnehir'in stratejik ve kültürel önemi ile Karahitaylar'ın bu bölgedeki etkisi, tarihin akışını şekillendiren önemli faktör olmuştur.

Karahitay Devleti ve Mâverâünnehir'deki askerî faaliyetleri adlı tezimiz giriş ve dört bölümden oluşmaktadır. Tezimizin birinci bölümünde Karahitay Devleti öncesi Mâverâünnehir bölgesinin coğrafi ve siyasi tarihi, ikinci bölümünde Karahitay Devleti öncesi Kitanlar'ın siyasi tarihi üçüncü bölümde Karahitay Devleti'nin kurulması ve Mâverâünnehir'in Karahitaylar tarafından işgal edilmesi, Yelü Dashi sonrası Karahitay İmparatorluğu'nun durumu, dördüncü bölümde ise Karahitay Devleti'nde sosyal, ekonomik, askeri, dinî hayat ve devletin yönetim şekli detaylı bir şekilde incelenmiştir.

Bu tezin hazırlanmasında başta danışmanım Doç. Dr. Murat SERDAR'a, tez izleme komitesi üyesi hocalarım Dr. Öğr. Üyesi Mustafa TANRIVERDİ'ye ve Dr. Öğr. Üyesi Neslihan KORKMAZ'a kaynakların temini konusunda yardımlarından dolayı Doç. Dr. Kubilay ATİK'e teşekkür ederim. Ayrıca doktora öğrenimim boyunca yardımını esirgemeyen eşim Dr. Esengül UZUNOĞLU SAYIN'a teşekkür ederim.

Sedat SAYIN

2024

ÖZET

KARAHİTAY DEVLETİ VE MÂVERÂÜNNEHİR'DEKİ ASKERİ FAALİYETLERİ

Sedat SAYIN

Doktora, Tarih Bilim Dalı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Murat SERDAR

Temmuz 2024, XII + 181 Sayfa

Tarihî İpek yolu üzerinde bulunan Mâverâünnehir, tarih boyunca birçok farklı kültürün ve milletin kesişme noktası olmuştur. Mâverâünnehir'in ticaret yolları üzerinde yer alması ve sahip olduğu yeraltı zenginliklerinden dolayı birçok devlet tarafından işgal uğramıştır. Bu yüzden bölgenin farklı isimleri vardır. Mâverâünnehir, Ceyhun (Amu Derya) ve Seyhun (Siri Derya) ırmakları arasında kalan 660000 km² alanı kapsamaktadır.

Karahitay Devleti (1124-1218) Moğol hükümdarı Cengiz Han'ın yükselişinden önce Mâverâünnehir'i ele geçirmiş ve Türkistan'da yaklaşık doksan yıl hüküm sürmüştür. Karahitaylar'ın ataları Kitan Hanedanı (907-1125), Cürçenler (1115-1234) tarafından yok etmesinden sonra Yelü Dashi önderliğinde Kuzey Çin'den kaçan Kitan mülteciler tarafından kurulmuştur. Karahitaylar, kısa sürede Türkistan'da Çinli, göçebe ve Müslüman unsurları bir araya getiren çok kültürlü bir imparatorluk kurmayı başarmıştır. Karahanlıları ve Selçukluları mağlup eden ve Harezmsahları, Uygurları ve çeşitli Moğol kabilelerini vasalları haline getiren Karahitay İmparatorluğu, zirvede olduğu dönemde, Ceyhun Nehri'nden Altay Dağlarına yani Özbekistan'dan Çin'in Doğu Türkistan bölgesinin büyük kısmı da dahil olmak üzere Batı Moğolistan'a kadar birçok yere hâkim olmuşlardır. Hatta 1141 yılında Selçuklulara karşı kazandıkları en büyük zafer olan Katvan Savaşı Prester John efsanesinin temelini oluşturmuştur.

İmparatorluğu dinî hoşgörü uygulayarak yöneten Karahitaylar, yerel yöneticilere büyük ölçüde dokunmadan, Kitanları, Çinlileri, göçebe halkları ve çoğunluğu Müslüman olan yerleşik nüfuslarını uyum içinde yönetmiştir. Ancak zayıflayan hanedan, Moğol hükümdarı Cengiz Kağan'ın yükselişinin ve Harzemşahlar'ın gücünün artmasından

dolayı eski gücünü kaybetmiştir. On üçüncü yüzyılın başlarında, Cengiz Kağan'dan kaçan Nayman Küçlük Han tarafından Karahitay tahtı gasp edilmiştir. Küçlük'ün Moğollar tarafından öldürülmesiyle Karahitaylar, tarih sahnesinden silinmişlerdir. Moğollar, Karahitay birliklerinin çoğunu ordusuna dahil etmiş ve yetenekli tebaalarını imparatorluk ihtiyaçları için kanalize etmişlerdir. Karahitayların bir soyu, Moğol ve daha sonra İlhanlı himayesi altında hüküm süren Kirman Karahitayları'nı kurmuşlardır.

Anahtar kelimeler: Kitan, Yelü Dashi, Katvan Savaşı, Moğollar, Mâverâünnehir, Karahitaylar.

ABSTRACT

THE QARA KHITAI STATE AND MILITARY ACTIVITIES IN TRANSOXIANA

SAYIN, Sedat

Doctorate's Degree, History Scientific

Advisor: Murat SERDAR

July 2024, XII + 181 pages

Transoxiana, located on the historic Silk Road, has been a crossroads of many different cultures and nations throughout history. Due to its location on trade routes and its underground wealth, Transoxiana was invaded by many states. Therefore, the region has various names. Transoxiana covers an area of 660,000 square kilometers between the Jaxartes (Amu Darya) and Oxus (Syr Darya) rivers.

The Qara Khitai State (1124-1218) seized Transoxiana before the rise of the Mongol ruler Genghis Khan and ruled in Turkistan for approximately ninety years. The Qara Khitai was founded by Khitan refugees led by Yelü Dashi, who fled from Northern China after their ancestors, the Khitan Dynasty (907-1125), were destroyed by the Jurchens (1115-1234). The Qara Khitai quickly established a multicultural empire in Turkistan, bringing together Chinese, nomadic, and Muslim elements. The Qara Khitai Empire, which defeated the Karakhanids and Seljuks and made the Khwarazmians, Uyghurs, and various Mongol tribes their vassals, controlled a vast territory at its peak, from the Jaxartes River to the Altai Mountains, encompassing much of Uzbekistan to Western Mongolia and parts of China's Eastern Turkistan region. Their greatest victory, the Battle of Qatwan in 1141 against the Seljuks, even laid the foundation for the legend of Prester John.

The Qara Khitai ruled the empire with religious tolerance, managing their Chinese, nomadic, and predominantly Muslim settled populations harmoniously without significantly interfering with local rulers. However, the weakening dynasty lost its former power due to the rise of the Mongol ruler Genghis Khan and the increasing strength of the Khwarazmians. In the early thirteenth century, the throne of the Qara Khitai was

usurped by Nayman Küchlüg Khan, who fled from Genghis Khan. With Küchlüg's death at the hands of the Mongols, the Qara Khitai disappeared from the historical stage. The Mongols incorporated most of the Qara Khitai forces into their own army and directed their skilled subjects for the needs of the empire. A branch of the Qara Khitai established the Kirman Qara Khitai under Mongol and later Ilkhanid suzerainty.

Key Words: Khitan, Yelu Dashi, Battle of Katwan, Mongols, Transoxania, Qarahitaies.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
Önsöz	i
Özet	iii
Abstract	v
İçindekiler	vii
Kısaltmalar	xi
 GİRİŞ	 1
 BİRİNCİ BÖLÜM	 5
1.KARAHİTAYLAR ÖNCESİ MÂVERÂÜNNEHİR BÖLGESİ’NİN COĞRAFİ VE SİYASİ DURUMU	5
1.1 Mâverâünnehir Bölgesi’nin Coğrafi Durum	5
1.1.1 Mâverâünnehir Bölgesi’nin Sınırları	5
1.1.2 Mâverâünnehir Bölgesi’nin Önemli Yerleşim Yerleri.....	6
1.1.3 Buhara	6
1.1.4 Semerkant.....	9
1.1.5 Fergana.....	10
1.1.6 Neşef	11
1.1.7 Tirmiz	12
1.1.8 Kâs	13
1.1.9 Hucend	13
1.1.10 Kiş	14
1.2. Bölgenin Karahitaylar Öncesi Siyasi Tarihi	15
1.2.1 Sakalar (İskitler).....	15
1.2.2 Ahamenidler	17
1.2.3 Büyük İskender Dönemi	18
1.2.4 Partlar ve Grek-Baktira Krallığı.....	20
1.1.5 Yüeciler ve Kuşanlar.....	21
1.2.6 Akhunlar- Eftalitler	23
1.2.7 Göktürkler	25

1.2.8 Dört Halife Dönemi	29
1.2.9 Emeviler Dönemi	29
1.2.10. Abbasiler Dönemi	30
1.2.11. Samaniler.....	31
1.2.12 Gazneliler	32
1.2.13 Büyük Selçuklular.....	34
İKİNCİ BÖLÜM.....	36
2. KARAHİTAY DEVLETİ ÖNCESİ KİTANLARIN SİYASİ TARİHİ	36
2.1 Kitan Adı	36
2.2 Kitanların Siyasi Tarihi	37
2.3 Yelü Abaoji (907–926)	38
2.4 Taizong (926–947)	41
2.5 Shizong (947–951)	43
2.6 Muzong (951–969)	44
2.7 Jingzong (969–982)	45
2.8 Shengzong (982–1031)	46
2.9 Xingzong (1031–1055)	49
2.10 Daozong (1055–1101).....	52
2.11 Tianzuo (1101–1125)	56
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	60
3.KARAHİTAY DEVLETİ'NİN KURULMASI, MÂVERÂÜNNEHİR'İN KARAHİTAYLAR TARAFINDAN İŞGALİ VE YELÜ DASHİ SONRASI MÂVERÂÜNNEHİR BÖLGESİ'NDE KARAHİTAYLAR.....	60
3.1 Karahitay Devleti'nin Kurulması ve Mâverâünnehir'in Karahitaylar Tarafından İşgali.....	60
3.1.1 Yelü Dashi	60
3.1.2 Yelü Dashi'nin Kedun Dönemi	66
3.1.3 Yelü Dashi'nin Batıya Yolculuğu	69
3.1.4 Hucend Savaşı.....	74
3.1.5 Karluk Buhranı	76
3.1.6 Katvan Savaşı'nda Selçuklu Ordusu.....	77
3.1.7 Katvan Savaşında Karahitay Ordusu	78

3.1.8 Katvan Savaşı'nın Başlaması.....	79
3.1.9 Katvan Savaşı'nda Selçuklu Ordusunun Kayıpları.....	82
3.1.10 Mâverâünnehir'in Karahitaylar Tarafından İstilas.....	83
3.1.11 Katvan Savaşı Sonrası Sultan Sencer ile Yelü Dashi Arasında Barış	86
3.1.12 Katvan Savaşı Sonrası Mâverâünnehir'de Yeni Sistem.....	87
3.1.13 Katvan Savaşı'nın Siyasi Sonuçları	89
3.1.14 Katvan Savaşı'nın Ekonomik Sonuçları	91
3.1.15 Katvan Savaşı'nın Dönem Edebiyatındaki Yeri.....	92
3.2 Yelü Dashi Sonrası Mâverâünnehir Bölgesi'nde Karahitay İmparatorluğu .	94
3.2.1 Karahitay Devleti'nin Orta Dönemi.....	94
3.2.1 Karahitay Devleti'nin Düşüşü.....	101
3.2.3 Gurlular ve Andhud Savaşı	103
3.2.4 Harezmi Saldırıları	106
3.2.5 Karahitay Devleti'nin Doğudaki Sorunları	109
3.2.6 Karahitay Devleti'nde Nayman Prensi Küçlük'ün Saltanatı	112
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM.....	116
4. KARAHİTAY DEVLETİNDE SOSYAL, ASKERİ, DİNİ, EKONOMİK HAYAT VE MERKEZİ YÖNETİM	116
4.1 Karahitay Devleti'nde Sosyal Hayat.....	116
4.1.1 Karahitay Devlet Yönetiminde Kadının Rolü.....	116
4.1.2 Karahitaylarda Cenaze ve Mezar Kültürü.....	119
4.2 Karahitay Devleti'nde Askeri Hayat	120
4.2.1 Karahitay Devleti'nde Ordu Teşkilatı	120
4.2.2 Karahitay Ordusunda Komuta, Birimler ve Rütbelere	122
4.2.3 Karahitay Ordusunda Maaş Ödemeleri.....	123
4.2.4 Karahitay Ordusunda Destek Kuvvetler	123
4.2.5 Karahitay Devleti'nde Ordunun Büyüklüğü	125
4.2.6 Karahitay Ordu Teşkilatında Silahlar	126
4.2.7 Karahitay Ordusunda Savaşlarda Uygulanan, Taktik ve Stratejiler.....	127
4.3 Karahitay Devleti'nde Dinî Hayat	130
4.3.1 Karahitay Devleti'nde Din ve İnanç	131
4.3.2 Karahitay İmparatorluğunun Dinî Bileşimi	133

4.3.3 İslâmiyet.....	133
4.3.4 Budizm.....	134
4.3.5 Hristiyanlık.....	134
4.3.6 Yahudilik	135
4.3.7 Taoizm.....	136
4.3.8 Tengricilik.....	136
4.3.9 Karahitay Devleti'nde Dinî Hoşgörü Politikası ve Sonuçları.....	136
4.3.10 Karahitay Devleti'nde İbadet Özgürlüğü.....	137
4.3.11 Karahitay Devleti'nde Adalet Anlayışı	139
4.3.12 Karahitay Devleti'nde Küçlük'ün Dinî Politikası.....	140
4.3.13 Karahitay Devleti'nin İslâmlaşmaması	141
4.4 Karahitay Devleti'nde Ekonomik Hayat.....	142
4.4.1 Avcılık	142
4.4.2 Hayvancılık	143
4.4.3 Balıkçılık.....	144
4.4.4 Tarım	144
4.4.5 Çömlekçilik.....	145
4.4.6 İnşaat Sektörü.....	146
4.4.7 Vergiler	146
4.4.8 Ticaret	147
4.5 Karahitay Devleti'nde Merkezi Yönetim.....	148
4.5.1 Karahitay Devleti'nde Yönetimin Dili.....	150
4.5.2 Karahitay Devleti'nde Vassal Bölgelerin Yönetimi	151
SONUÇ	153
KAYNAKLAR	156
EKLER.....	173
ÖZGEÇMİŞ.....	181

KISALTMALAR

Bkz.	Bakınız
C.	Cilt
Çev.	Çeviren
Dia	Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
Edt	Editör
El²	The Encyclopedia of İslâm
H	Hicri
Haz.	Hazırlayan
Hz	Hazreti
İa	İslâm Ansiklopedisi
M	Miladi
M.E.B	Millî Eğitim Bakanlığı
No	Number
Nşr	Neşreden
Ö	Ölüm tarihi
s.	Sayfa
S.	Sayı

S.B.E. Sosyal Bilimler Enstitüsü

T.D.V. Türkiye Diyanet Vakfı

T.T.K Türk Tarih Kurumu

Thk Tahkik eden

Trc Tercüme eden

Tsh Tashih eden

Vol Volume

GİRİŞ

On ikinci yüzyılın başları hem Çin'de hem de Türkistan'da çalkantıların yaşandığı bir dönemdir. Kuzey Çin'de Mançurya, Moğolistan ve Kuzey Çin'in bazı bölgelerini iki yüz yıldan fazla bir süre yönetmiş olan Kitan Hanedanı (907-1125), Cürçenler (1115-1234) tarafından yıkılmıştır. Bu koşullar altında, Kitan prensi, Yelü Dashi (1087/1143), Cürçenler'in hâkimiyetini kabul etmemiştir. Bunun yerine, daha sonra geri dönüp Kitan Hanedanı'nın eski topraklarını yeniden almayı umarak az sayıdaki taraftarıyla batıya yönelmiştir.¹

Batı Moğolistan'da geçirdiği altı yılın ardından Dashi, Cürçen Hanedanı'na meydan okuyamayacağını anlamış ve Türkistan krallıklarının zayıflığının farkına vararak daha batıda bir siyasi gelecek aramaya karar vermiştir. On yıldan daha uzun bir süre içinde Türkistan'da, Müslümanlar tarafından Karahitaylar, Çin tarafından ise Batı Liao olarak bilinen yeni bir imparatorluğu başarıyla kurmuştur.²

Fetihlerini 1141 yılında tamamlayan Karahitay İmparatorluğu, kabaca batıda Ceyhun Nehri ile kuzeyde Altay Dağları arasındaki bölgeyi, yani Modern Sincan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve güney Kazakistan'ın büyük bölümüne eşdeğer bir bölgeyi yönetmişlerdir. Dashi ve halefleri İç Asya unvanı olan Gürhan'ı taşıyorlardı, ancak aynı zamanda Çin imparatorları olarak da adlandırılıyorlardı. İmparatorluk yaklaşık doksan yıl varlığını sürdürmüş ve 1218 yılında Moğollar tarafından ortadan kaldırılmıştır.³

¹ Ahmet Taşağıl, "Karahitaylar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XXIV, İstanbul 2001, 415-416; Osman G. Özkuzugüdenli, "Sultan Sencer ve Kara-Hitaylar", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, (Marmara Üniversitesi, 1994), 32,82; M. Biran, *The Empire Of The Qara Khitai In Eurasian History: Between China And Islamic World*, (UK: Cambridge University Press, 2005), 30; Dilnoza Duturaeva, "Khitans And Central Asians A Study In Their Bilateral Relations", *The Journal Of Central Asian Studies*, Vol. XX, (2011), 103-110.

² Özkuzugüdenli, "Sultan Sencer ve Kara-Hitaylar", 84; Taşağıl, "Karahitaylar", *DİA*, C. XXIV, 415-416.

³ Taşağıl, "Karahitaylar", *DİA*, C. XXIV, 415-416; Yavuz Delibalta, "Karahitay Devleti'nin İnhitatı ve Nayman Velihtü Küçlük'ün Doğu Türkistan Tahakkümü (1211-1218)", *Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Dergisi*, S. 4, (2019), 33-54.

Karahitay dönemi Türkistan tarihinde en az bilinen dönemlerden biridir, ancak en önemlilerindendir. Karahitay hanedanı, Çin resmi tarih yazımı tarafından meşru bir Çin hanedanı olarak kabul edilen tek Türkistan hanedanıdır. Çoğunluğu Müslüman olan bir nüfusu yönettikleri için, Karahitaylar'ın tarihi Çin, İç Asya göçebeleri ve Müslüman dünyası için önem arz etmektedir.⁴

Bu çalışmada incelenen hanedanın farklı kaynaklarda birden çok isminin bilinmesi, onun karmaşık kültürünün bir göstergesidir. Bununla birlikte, bu çalışmada Karahitay ve Batı Liao terimleri çalışma boyunca eşanlamlı olarak kullanılmıştır. Batı Liao terimi yalnızca Çin kaynaklarında geçmektedir. İsim, yeni hanedanın Liao hanedanıyla olan ilişkisini vurgular ve Çin'deki ardıl hanedanları belirtmek için yaygın olan daha batıdaki konumunu vurgulamaktadır. Çin kaynaklarında bu hanedanı ifade eden diğer popüler isimler arasında Dashi Linya, Dashi ga, Dushi Linya terimleri vardır. Bu terimlerin kullanımı hanedanın atalarının adıyla anılmasının etkisi olabilir. (Örnek. Abbasiler, Selçuklular vb.)⁵

Yakın zamanda ortaya çıkarılan küçük Kitan alfabesiyle yazılmış yazıtlar, Liao hanedanının yönetimi boyunca Kitan belgelerinde Karahitay (Hala Qidon) adını kullandığını doğrulamaktadır. Karahitay adı, Moğol istilasından önce yazılan hiçbir Müslüman kaynakta geçmemektedir. Kelimenin en eski oluşumu Cürcani'nin çalışmasındadır. O da yaklaşık 1260 yılında yazılmıştır. Daha önceki Müslüman kaynaklar, Karahitay ve Liao hanedanını belirtmek için esas olarak Kitanlar terimini kullanmışlardır. Karahitay teriminin Moğol döneminden itibaren popüleritesinin artmasının sebebi, muhtemelen Raşidüddin'in adın Moğol kökenli olduğunu iddia ettiği içindir.⁶

⁴ Taşağıl, “Karahitaylar “, *DİA*, C. XXIV, 415-416; Delibalta, “Karahitay Devleti'nin İnhitatı”, 33-54; Murat Serdar, Sedat Sayın, “Karahitay İmparatorluğunda Sosyoekonomik Hayat”, içinde *Orta çağda Ticaret*, ed. Tolgahan Karaimamoğlu, (İstanbul: Selenge Yayınları,2022), 127-141.

⁵ Biran, *The Empire Of The Qara Khitai*, 215.

⁶ Karl Jahn, Some Ideas Of Rashīd Al-Dīn On Chinese Culture, *Central Asiatic Journal*, Vol. 28, No. 3/4,1984), 161-175; Chen shu, Hala qidan shuo, *lishi yanjiu* 1956/2, 67; Biran, *The Empire Of The Qara Khitai*, 216.

Karahitaylar ile ilgili bir diğer önemli husus Karahitay kelimesindeki kara sözcüğüdür. Harezmi döneminin önemli eserlerinden biri olan Nehcü'l-Ferâdis'te at sürüsü, başboş dolaşan at, öküz, inek sürüsü anlamlarını karşılamaktadır. Kara kelimesi bu eserde ilk anlam olarak renk adı ikinci anlamı ise at, öküz sürüsü karşılığı olarak kullanılmıştır. Son zamanlarda yapılan araştırmalardan öğrendiğimize göre Altay kavimlerinde, Çinlilerde olduğu gibi dört renk kara, kırmızı, gök, ak kelimeleri dört yöne işaret etmek için kullanılmıştır. Bundan dolayı Türkçe kara sözü, eski Türklerin yön tayininde kullandığı şimal yani kuzey manasında kullanılmıştır. Sözcük Türkler de büyüklük ve yükseklik ifade eden bir tabir olmuş ve böylece Karahan, Karahitay v.b. birleşmelerde büyük, baş manalarında kullanılmıştır.⁷

Zeki Velîdî Togan'ın verdiği diğer bir bilgiye göre kara kelimesi aynı zamanda kuvvetli, cebbar ve cesur demektir. Karahitaylar, bu bakımdan bu ismi almış olması muhtemeldir. Gazneli Mahmud'a Çinlilerin verdiği Karahan tabiri de aynı anlamda olmalıdır. Kara, azamet, yükseklik ve üstünlük demektir. Örneğin Türk ülkelerinde en doğudan batıya kadar rastlanan coşkun su ve nehirlerle kara kelimesi verilmiştir.⁸

Çincesi Chia-la Hsi-t'ai olan ve Orhun Kitabelerinde Kitan olarak zikredilen, Karahitaylar isminde geçen kara kelimesi ırkî bir hususiyet göstermemektedir. Ayrıca bu tabirdeki kara sıfatı, bu kavmi doğu Kitaylardan ayırmak, eski Kitan kavmi ile birleştirmek için kullanılmış olması muhtemeldir. Çince anlamı harika olan Kara kelimesi görüldüğü gibi, prestijli bir unvan olarak kullanılmıştır. Ayrıca, Karahanlılardan daha kuzeyli insanlar için siyah renk, gökyüzünün rengi olmasına dayanan ve dinî düşüncede önde gelen bir kavram olarak kullanılmıştır.⁹ Kara, Türkçe ve Moğolca'da siyah anlamına gelirken ve Karahitay terimi Moğol döneminde kesinlikle Karahitaylar olarak anlaşılırken, Kitanca "Hala" kelimesinin orijinal olarak siyah veya sadece büyük

⁷ İsmet Cemiloğlu, "Dilimizdeki Kara Kelimesi Hakkında", *Millî Folklor Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi*, S. 12, 1-5; Abdülkerim Özaydın, "Karahanlılar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XXVI, Ankara 2011, 404-412.

⁸ Zeki Velîdî Togan, Karahanlılar (932-1212), *Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, 13 (1. Fasikül). S. Ord. Prof. Dr. Ahmed Zeki Velidi Togan Özel Sayısı, 71-93; Cemiloğlu, "Dilimizdeki Kara Kelimesi Hakkında", 1-5.

⁹ Cemiloğlu, "Dilimizdeki Kara Kelimesi Hakkında", 1-5.

anlamına geldiğinden emin olamayız.¹⁰ “Pelliot'un sözleriyle: “*Karahıtay tarihi, bir olgudan, bir isimden ya da bir tarihten emin olmaya çalışır çalışmaz insanın dikkatini çeken belirsizlikler ve çelişkilerle doludur.*”¹¹

¹⁰ Biran, *The Empire Of The Qara Khitai*, 3, 215; Chen shu, Hala qidan shuo, *lishi yanjiu* 1956/2, 67.

¹¹ P. Pelliot, *Notes On Marco Polo*, Paris, 1959, C.1, 221; Biran, *The Empire Of The Qara Khitai*, 3, 215.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KARAHİTAYLAR ÖNCESİ MÂVERÂÜNNEHİR BÖLGESİ'NİN COĞRAFI VE SİYASİ DURUMU

Bölgesel tarih çalışmalarında sadece bölgenin siyasi ve idari yapısını ele almak yapılan çalışmanın anlaşılması hususunda bir yanını eksik bırakacaktır. Dolayısıyla bu hususta yapılan çalışmaların o bölgenin coğrafi yapısını da içerir bir şekilde yapılması elzemdir. Ben de Mâverâünnehir bölgesinin Karahitaylar öncesi siyasi yapısını işlemeyen bölgeyi anlama adına evvela bölgenin coğrafi yapısını ele alacağım. Çünkü bazı coğrafi bölgeler, yaşam şartlarına uygunluğu ekonomik getirisi, yeraltı ve yerüstü zenginliklerinden dolayı birçok devletin elde etmeye çalıştığı yerlerdir. Mâverâünnehir bölgesi Karahitaylar öncesinde olduğu gibi Karahitaylar döneminde de böyle tercih edilen bir yerdir.

1.1 MÂVERÂÜNNEHİR BÖLGESİ'NİN COĞRAFI DURUMU

1.1.1 Mâverâünnehir Bölgesi'nin Sınırları

Mâverâünnehir bölgesi geçmişten günümüze, birçok farklı kültürlerin ve kavimlerin buluşma noktası olmuştur. Bölge, ticaret, din ve bilim alanında gelişmiş olmasından dolayı birçok toplum tarafından işgale uğramıştır. Bu yüzden bölge birçok toplum tarafından kendi dillerinde farklı şekilde isimlendirilmiştir. Mâverâünnehir, Divân-ı Lügati-t Türk'te Çay Ardı, Arapça kaynaklarda nehrin öte tarafı ve haytal, Grek kaynaklarında ise Transoxiana şeklinde adlandırılmıştır. Mâverâünnehir ismi ise VIII. yüzyıldan itibaren Farsça kaynaklarda kullanılmaya başlamıştır.¹²

¹²Vasili Viladimiroviç Barthold, "Mâverâünnehir", *Millî Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi*, C. VII, İstanbul 1971, 409; Vasili Viladimiroviç Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, haz. Hakkı Dursun Yıldız, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1990), 67; Ferhat Yılmaz, "Buhara, Semerkant ve Nesef Bölgesinde Yetişen Dilci Ve Edipler (249-900/863-1495)" Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi., (Atatürk Üniversitesi, 1996), 2; Osman Gazi Özgüdenli, "Mâverâünnehir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XXVIII, Ankara 2003, 177; Dursun Sarı, "Mâverâünnehir Bölgesinde Hadis Çalışmaları (Hicri İlk Üç Asır)", Yayınlanmamış Doktora Tezi., (Erciyes Üniversitesi, 2019), 10; Sinan Şahin, *Mâverâünnehirin Sosyal ve İdarî Yapısı, VII.-XII. Yüz Yıllar* (İstanbul: Selenge Yayınları, 2020), 14.

Tarihî İpek yolu üzerinde bulunan Mâverâünnehir, Ceyhun (Amu Derya) ve Seyhun (Siri Derya) ırmakları arasında kalan 660000 km² alanı kapsamaktadır. Mâverâünnehir Bölgesinin doğu ve kuzey sınırları İslâm fetihlerinden sonra değişmiştir. Arap coğrafyacılarından İstahrî'ye göre Mâverâünnehir'in sınırları ve kapsadığı alan, güneyde Buhara, Semerkant, Soğd toprakları, Üsrûşene (Ustrûşana), Şâş (Taşkent), Fergana, Keş (Kiş), Nesef (Nahşeb), Sagāniyân (Çagāniyân), Huttal (Huttalân), Tirmiz, Guvâziyân, Ahsîkes, Hârizm, Fârâb, İsbîcâb, Talas, İlak ve Hucend'tir.¹³

İbn Havkal'a göre ise doğuda Pamir, Reşt ve Huttel'e sınır Hint toprakları, batısında Tarâz'dan, Bârâb (Fârâb), SütKent, Semerkant'a tâbi Soğd, Buhara ve bağlı yerler ve Oğuzlar ve Karluklar ülkesinin kuzeyinde Fergana'nın doğusundan Tarâz'a kadar olan Karluk toprakları, güneyinde ise Bedahşan ve Huttal'in Mâverâünnehir toprakları olduğunu kaydetmiştir. Mes'ûdî, Mâverâünnehir'in topraklarına Kuşan adını vermiştir. Günümüz Mâverâünnehir toprakları üzerinde Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Kırgızistan gibi Türkistan Türk devletleri bulunmaktadır. Çoğunluğu Türk olan yaklaşık 40 milyon insan Mâverâünnehir topraklarında yaşamaktadır.¹⁴

1.1.2 Mâverâünnehir Bölgesi'nin Önemli Yerleşim Yerleri

Mâverâünnehir Bölgesi'nin önemli şehirleri arasında Buhara, Semerkant, Fergana, Neşef, Tirmiz, Kas, Hucend ve Kiş şehirleri yer almaktadır.¹⁵

1.1.3 Buhara

Günümüzde Özbekistan Cumhuriyeti sınırları içerisinde bulunan Buhara, Türkistan'ın en tanınmış ve saygın şehirlerinden biridir. Şehir Kurulmadan önce bataklık ve kamışlıktı ve burada da yaşayan kimse yoktu. Daha sonra Buhara Tanrı Dağları'ndan

¹³ Barthold, "Mâverâünnehir", *İA*, VII, 408; Özgüdenli, "Mâverâünnehir", *DİA*, XXVIII, 177; Dursun Sarı, "Mâverâünnehir Bölgesinde", 10.

¹⁴ Barthold, "Mâverâünnehir", *İA*, VII, 408; Özgüdenli, "Mâverâünnehir", *DİA*, XXVIII, 177; Dursun Sarı, "Mâverâünnehir Bölgesinde", 10.

¹⁵ Mâverâünnehir bölgesinin şehirleri ve sınırları hususunda görsel için ekler kısmındaki harita 1'e bkz.

doğan ve yaklaşık batıya doğru 600 km akan Zerefşan nehrinin aşağı havzasında bulunan büyük bir vahanın ortasında bir şehir olarak kurulmuştur. Bir üçgeni andıran şekliyle Buhara, yaklaşık 6 km'lik bir alanı kaplamakta olup çapı 2,5 kilometredir. Buhara adı ilk defa Pu-ha şeklinde 630 yılı civarında Çinli seyyah Xuang-zang tarafından kullanılmıştır.¹⁶

M.Ö. III ve IV. yüzyıllardan itibaren Buhara, Soğdiana'nın en önemli şehirlerinden birisi olmuş yangınlar ve savaşların yüzyıllar boyunca sebep olduğu yıkımlara rağmen aynı yerde kalmıştır. Buhara, Samanilerin başkenti olarak IX. yüzyıldan sonra Türkistan tarihinde dikkate değer bir yere sahip olmaya başlamış ve Semerkant ile bu yüzden bir şöhet yarışını içine girmiştir. Buhara, açık deniz kıyısındaki bir liman gibi tam çölün kenarında; yani Türkistan'ı bir yandan Güney Rusya'ya diğer yandan Afganistan, Hindistan, Doğu Türkistan ve Çin'e bağlayan ticaret yollarının merkezinde yer alır ve şehir XIX. yüzyılda "Soylu Buhara" olarak da anılırdı.¹⁷

Zerefşan vadisinde bulunan irili ufaklı yaklaşık yüz adet havuz Buhara şehrinin su ihtiyacını karşılamaktaydı. 1840'lı yıllarda Buhara'nın nüfusu yaklaşık 60.000 ile 70.000 civarındaydı. Şehirde yaşayan halk zengin fakir ayrımı olmadan birlikte yaşamışlardır. Bu gelenek zengin kesimin işini kolaylaştırmış ve onlara hizmet edecek kişilerin bulunmasını sağlamıştır. XIX. yüzyılda Buhara şehrinde 103 medrese, 360 sokak, 38 kervansaray, şehrin içinde ve şehrin dışında 46 adet pazar bulunmaktaydı.¹⁸

Buhara şehri İslâm Dini'nin Türkistan'da öğretildiği önemli merkezlerden biri olduğu için medrese ve cami gibi yapılar ön plandaydı. Mir Arab Medresesi, Kelan Minaresi, Kükeltaş Medresesi, Abdullah Han Medresesi ve Bahaeddin Nakşibendî Külliyesi Buhara'da bulunan önemli dinî eserler arasında yer alırlar. Buhara'da Emir

¹⁶ Vasili Viladimiroviç Barthold, "Buhara", *Millî Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi*, C. II, İstanbul 1979, 761-762; Ramazan Şeşen, "Buhara", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. VI, İstanbul 1992, 363-367; Abdullah Duman, *Nerşahînin Târih-u Buhârâsı, İnceleme ve Tercüme* (İstanbul: Ayışığı Kitabevi, 2013), 48; Dursun Sarı, *Mâverâünnehir Bölgesinde*, 12.

¹⁷ Ramazan Şeşen, "Buhara", *DİA*, VI, 363-367; Ferhat Yılmaz, *Buhara, Semerkant ve Nesef Bölgesinde*, 17.

¹⁸ Ramazan Şeşen, "Buhara", *DİA*, VI, 363-367; Dursun Sarı, *Mâverâünnehir Bölgesinde*, 12.

sarayı, şehrin ortasında, bir tepeye inşa edilmiştir. Şehrin merkezinde bulunan evler genellikle çatıları düz ve balçıktan yapılmıştır. Buhara mahalleleri karmaşık ve sık bir şekilde inşa edilmiş ve de sokakları dar bir şehirdir. Buhara şehrinde adlarını şehir merkezine yol alan ana caddelerden alan, her birinde nöbetçilerin bulunduğu ve gece kapatıldıktan sonra anahtarlarının emirin sarayına götürüldüğü 11 kapı bulunmaktadır. Bunlar; 1-Mezar, 2-Kavle ya da Karşı, 3-Sallahane, 4-Namazgâh, 5-Şeyh Celal, 6-Karagöl, 7-Oğlan, 8-Şirgiran, 9-Telipeh, 10-İmam, 11-Semerkant kapılarıdır.¹⁹

Buhara'da Anadolu hamamları ile benzerlik gösteren birçok hamam bulunmaktaydı. Hamamların duvarlarında cam bulunmaz onun yerine cam gibi olan havalandırma boşlukları tavanda yer alırdı. Şehir de gül bahçeleri yaygındı ve gül suyu yemeklerde kullanılırdı. Buhara da birçok türbenin bulunmasından dolayı şehre türbeler şehri de denilmiştir. Şehirde mezarlıklar dağınık bir şekilde bulunmaktaydı. Buhara Tarihî İpek yolu üzerinde bulunduğu için Doğu ve Batı arasındaki ticaretin merkezi konumundaydı. Buhara'ya gelen ürünler buradan Avrupa'ya gönderilmiştir. Buhara'da ticaretin canlanmasında özellikle Tatarların ve Taciklerin etkisi çok büyüktü. Bu nedenle Rusya, Müslümanların Yahudi ve Hristiyanlardan alışveriş yapmak istemedikleri için Tatarları ticaret yapabilmek için kullanmıştır. Ayrıca Buhara, metaliyle ünlü bir şehirdir. Şehirde üretilen bıçaklar Avrupa da birçok bölgeye satılmıştır. Keten ve pamuktan yapılmış kumaşlar bölgenin diğer şehirlerinde satılır ve halkın ihtiyaç duyduğu bitkisel ürünler Hindistan ve İran'dan Buhara'ya getirilmiştir. 1868 yılında Buhara Rus hâkimiyetine geçince Ruslar 1888'de demiryolu yapmışlar böylece Buhara'nın ünü azalmıştır. Ruslar Buhara şehrinin mimarisini ve sosyal hayatını çıkarları doğrultusunda değiştirmişlerdir. Türkistan bölgesine yapılan demir yolları ağı ile Buhara, Rusların açık pazarı haline gelmiştir.²⁰

¹⁹ Barthold, *Moğol İstilasına Kadar*, 109; Ramazan Şeşen, “Buhara”, *DİA*, VI, 363-367.

²⁰ Barthold, *Moğol İstilasına Kadar*, 109; Ramazan Şeşen, “Buhara”, *DİA*, VI, 363-367; Hasan Kurt, *Orta Asyanın İslâmlaşma Süreci Buhara Örneği* (Ankara: Fecr Yayınevi, 1998), 64-65; Dursun Sarı, *Mâverâünnehir Bölgesinde*, 12.

1.1.4 Semerkant

Semerkant Arapça kaynaklarda Sumran, Grekçede Maracanda, Çince K-ang ve Xiwanin şeklinde geçmektedir. Semerkant adı, şehrin sahibinin ismi Semer ile Soğdca'da şehir anlamına gelen kent/kant kelimesiyle birleşmesiyle meydana gelmiştir. Şehrin günümüzdeki harabelerine Efrâsiyâp adı verilmiştir.²¹

1220 yılında Moğolların Semerkant'ı tahrip etmesinden dolayı şehir bugünkü Semerkant'ın bulunduğu yere yeniden kurulmuştur. Özbekistan'ın sınırları içerisinde yer alan Semerkant ilk dönemlerde Mâverâünnehir'in yönetim merkezlerinden biri olmuştur. Semerkant, Zerefşân nehri sayesinde kuraklıktan ve aşırı yaz sıcaklığından etkilenmemiştir. Şehir seyyahlar tarafından cennete benzetilmiş, akarsuları, yemyeşil bitki örtüsüyle ve tertemiz havasıyla yaşamaya değer bir şehir olarak nitelendirilmiştir.²²

Semerkant şehri M.Ö. 535 yılında Pers Hükümdarı Büyük Cyrus tarafından inşa edilmiştir. Semerkant'ın kalıntılarına adı verilen Türk hükümdarı Efrâsiyâb'ın sadece bu şehri değil şehrin bulunduğu bölgeyi de egemenlik altına aldığı anlaşılmaktadır. Arkeolojik verilerin ışığında şehrin Persler döneminde 218,5 hektarlık bir alanı kapladığı tespit edilmiştir.²³

Semerkant'a bağlı olan 12 bölge bulunmaktadır. Bunlar Zerefşân nehrinin güneyinde yer alan Buncikes (Pancikes), Varasgar, Maymurg, Sencer-Fergan, Dargan, Abgar ve yine Zerefşân nehrinin kuzeyinde bulunan Yârkes, Buzmacan, Burnamez, Kabuzancakes, Vezar ve Merzban bölgeleridir.²⁴

²¹ Şihabüddin Ebi Abdullah Yakut B. Abdullah El-Hamevi, *Mu'cemü'l-Büldan* (Beyrut: Darus-Sadr Yayınevi, 1977), III, 246; Barthold, *Moğol İstilasına Kadar*, 91; Osman Özaydınlı, "Semerkant", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XXXVI, İstanbul 2009, 481-484; Dursun Sarı, *Mâverâünnehir Bölgesinde*, 13.

²² Osman Özaydınlı, "Semerkant", *DİA*, XXXVI, 481-484.

²³ Osman Özaydınlı, "Semerkant", *DİA*, XXXVI, 481-484.

²⁴ Barthold, *Moğol İstilasına Kadar*, 97.

Türkistan ticaret yolları üzerinde bulunan Semerkant dünyanın çeşitli yerlerinden gelen tüccarlar ve mallarla dolmuştur. Semerkant ve civarında yaşayan Soğdlular, VI-VIII. yüzyıllarda İpek yolunu hâkimiyet altına almışlar ve kaliteli kâğıt üretmişlerdir. Ayrıca ipek, yün kumaş ve dokuma alanların da ustalaşmışlardır. Semerkant günümüzde Özbekistan Cumhuriyeti sınırları arasında yer alıp ekonomisi tarıma ve sanayiye dayanır. Zerefşân vadisinin de sulama yapılabilen kesimlerinde buğday, çeşitli meyveler, üzüm, tütün ve pirinç yetiştirilir. Şehir halısı ve seramiğiyle de ünlüdür.²⁵

1.1.5 Fergana

Fergana doğuda Fergana Dağları, kuzeyde Çatkal Dağları ve güneyde Alay Dağları ile çevrelenmiş, Maverâünnehir sınırları içinde yer alan bir bölgenin adıdır. Günümüz Özbekistan, Tacikistan ve Kırgızistan arasında bölünmüş üçgen şekline benzeyen Fergana vadisi 23.000 km² yüzölçümünde 300 km. uzunluğunda, 70 km. genişliğindedir.²⁶

Fergana'nın merkezinde yer alan Ahsiket şehri, etrafı ormanlarla çevrili, nehirleri ve verimli toprakları olan büyük bir şehirdir. Seyhun nehrinin sağ sahilinde yer alan Ahsiket şehri, kale, şehristan ve rabaddan oluşmaktadır. Kale ve rabat şehrin içinde saray ve hapisane ise kalenin içinde yer almaktadır. Cami şehristanda, bayram namazgahı ise Kas nehrinin kıyısında yer almaktadır. Çarşıları ise hem şehirde hem de rabadda yer almaktadır.²⁷

Kuba şehri Ahsikes şehrinden sonra Fergana bölgesinin ikinci büyük şehri sayılmıştır. Şehrin şehristanı, kalesi ve rabadı bulunmaktadır. Günümüzde kalesi harap

²⁵ Osman Özaydınlı, "Semerkant", *DİA*, XXXVI, 481-484.

²⁶ Vasili Viladimiroviç Barthold, "Fergana", *Millî Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi*, C. V, İstanbul 1948, 558; Tahsin Yazıcı, "Fergana", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XII, İstanbul 1995, 375-377.

²⁷ Dursun Sarı, *Mâverâünnehir Bölgesinde*, 14-15.

şekilde ulaşmış fakat camisi kalenin içinde yer almaktadır. Çarşıları vali konağı ve hapishanesi rabaddadır. Bahçeleri ve suları Ahsikes şehrinden daha çoktur.²⁸

Fergana topraklarında pamuk, pirinç, meyve ve ham ipek üretimi yapılmıştır. Ayrıca zengin bir maden rezervine sahiptir. Günümüzde Kömür, petrol, civa, antimon, ozokerit gibi madenler çıkarılmaktadır. Mâverânünnehir bölgesinin en kalabalık ve en büyük köylerinin bulunduğu yer Fergana bölgesidir. Bölgenin bir başından diğer başına geçebilmek bir günlük süre gerektirdiği bilinmektedir. Bölge Türkistan'ın en kalabalık bölgelerinden biridir; içinde Fergana, Endican, Hokand, Hîve, Mergînân, Nemengân, Hikon, Kuvasay, Rişton, Hamza ve Yipan şehirleri yer almaktadır.²⁹

Fergana bölgesinde Orta Çağ'da birçok bilim adamı yetişmiştir. Bunlar; astronomi âlimi Ebü'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Kesîr el-Fergânî, tarihçi Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Ca'fer el-Fergânî, oğlu Ebû Mansûr Ahmed b. Abdullah el-Fergânî, Ebü'l-Muzaffer Müşattab b. Muhammed el-Fergânî, muhaddis Ebû Salih Abdülazîz el-Fergânî ve Mes'ade b. Bekir b. Yûsuf el-Fergânî'dir.³⁰

1.1.6 Neşef

Neşef şehrinin diğer ismi Nahşeb'dir. Neşef ismi Araplar tarafından Nahşeb isminden değiştirilerek alınmıştır. Moğolca karşı saray anlamına gelmektedir. Neşef, harap kale ve dört kapılı dış mahallesi olan Buhara ile Belh şehri arasında bulunan düzlükte inşa edilmiş bir şehirdir. İslâm Coğrafyacılar, Neşef şehrini tasvir ederken sadece şehrin rabad ve kalelerinden bahsetmişlerdir. Dolayısıyla onların eserlerinden on üçüncü yüzyılda şehrin şehristanı olmadığı anlaşılmaktadır.³¹

²⁸ Ebu Abdullah Muhammed B. Ahmed B. Ebu Bekr El-Beşşari Mukaddesi, *Ahsenü't-Tekasim Fi Marifeti'l- Ekalim*, Thk. Muhammed Emin Ed-Dannavi, (Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye Yayınevi, 2002), 216.

²⁹ Barthold, *Moğol İstilasına Kadar*, 177.

³⁰ Tahsin Yazıcı, "Fergana", *Dia*, XII, 375-377.

³¹ Barthold, *Moğol İstilasına Kadar*, 146; Mukaddesi, "Ahsenü't-Tekasim", 223.

Neşef şehrinin dört kapısı bulunmaktadır. Bunlar; Neccariyye, Semerkant, Kiş ve Neşef'e iki fersah uzaklıkta bulunan Gubezin kapılarıdır. Neşef şehrinde şehirden daha büyük olan Kesbe ve Bezde adında camileri bulunan iki büyük köy bulunmaktadır. Bu köyler hakkındaki bilgiler on ikinci yüzyıldan itibaren kaynaklarda geçmektedir. Neşef şehrinde akarsular yetersiz olduğu için tarım alanları genellikle kuyu suyu ile sulanmakta ve yağmur yağması beklenmektedir.³²

Neşef ile Buhara arası yaklaşık doksan mil uzaklıkta ve dört gün sürmekte, şehrin ortasından kanal geçmektedir. Kanalin kenarında hükümet sarayı bulunmaktadır. Neşef, üzümleri ve tarlaları olan bir şehirdir. Neşef ve Neşef'e bağlı yerlerin çoğu verimli ve geniş topraklara sahiptir.³³

1.1.7 Tirmiz

Tirmiz, günümüzde Özbekistan'ın güneyinde, Ceyhun nehrinin sağ tarafında ve Afganistan sınırında yer almaktadır. Milâttan önce eski Greko-Baktria ülkesinin kuzey kısmında küçük bir kale olan Tirmiz'in Büyük İskender tarafından inşa edildiği bilinmektedir. Şehrin eski ismi Baktria dilinde su kenarındaki kale, liman anlamına gelen Taramastha'dır. Tirmiz adı IV. ve V. yüzyıldan sonra kullanılmaya başlamıştır.³⁴

Tirmiz, Orta Çağ'da kaliteli sabunlarıyla ünlü, etrafı surlarla çevrilmiş, pazarı, camisi, tuğla döşeli sokakları ve caddeleriyle güzel bir şehir olarak bilinmektedir. Şehir, Hindistan'a giden kervan yolu üzerinde yer almaktadır ayrıca şehir ticaret ve balıkçı gemilerinin limanı olmuştur. Tirmiz, 70 hektarlık bir alana sahip kare şeklinde bir kaledir. Tirmiz "Tirmizşah" unvanı ile anılan yerel yöneticiler tarafından idare edilmiş, yerel halk Budizm'i benimseyerek Budist ibadethaneleri inşa etmişlerdir.³⁵

³² Barthold, *Moğol İstilasına Kadar*, 146.

³³ Dursun Sarı, *Mâverâünnehir Bölgesinde*, 16.

³⁴ Abdullah Muhammedcanov, "Tirmiz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XLI, İstanbul 2012, 200-202.

³⁵ Mukaddesi, "*Ahsenü't-Tekasim*", 229.

Şehir, 676 yılında Emeviler tarafından fethedilmiş, Sâmânîler, Gazneliler, Selçuklular, Karahitaylar, Gurlular ve Hârizmşahlar gibi devletlerin kontrolünde kalmıştır. Tirmiz'in önemi Mâverâünnehir'deki siyasî olaylarla birlikte şekillenmiştir. 1220 yılında Moğollara karşı göstermiş olduğu cesurca direnişden dolayı şehre "Medînetü'r-ricâl" ismi verilmiştir.³⁶

1.1.8 Kâs

Hârezm'in eski başkenti olan Kâs şehri adını, Harezmliler tarafından bozkırdaki siper ya da höyükten almıştır. Kelime şu an Türkistan'da kullanılan turtkul sözcüğünün eş anlamlısıdır. İslâm fetihleri zamanında şehir 3 bölümden oluşmaktadır. En önemli kısmı olan kale 10 milden fazla uzaklıktan bile görülebilmektedir. Kale kerpiç ve tuğladan yapılmıştır. Ancak kale Ceyhun nehrinin sularından dolayı tahrip olmuştur. İstahri zamanında şehir yıkılma tehlikesiyle karşı karşıya kalmış ve kale terkedilmiştir. Kâs'da yaşayan halk harabelerin doğusuna evlerini inşa etmiştir. Kalenin yanında Cuma Cami, saray ve hapisane bulunmaktadır. Kâs şehrinin ortasından akan nehrin sağında ve solunda çarşılar bulunmaktaydı. Şehir 1/3 fersah ene ve boya sahiptir. Şehir 994 yılında yok olmuştur. Kâs şehri şehristan adıyla da anılmaktaydı. Şehrin Buhara şehrinde de büyük olduğu söylenilmektedir. Nehir suları yüzünden şehir sürekli sular altında kalmakta ve kanalizasyonları taşmaktaydı. Bu yüzden Kâs şehri için Erdebil şehrinde bile pis denilmekteydi. Şehirde yaşayan halk sokakları tuvalet olarak kullanmışlardır. Günümüze ulaşmayan şehrin harabelerine Şah Abbas Veli ismi verilmiştir.³⁷

1.1.9 Hucend

İslâm öncesinde Fergana'ya bağlı bir emirlik olan Hucend, İslâmî kaynaklarda Hucende, Çin kaynaklarında ise Hu-ch-an ve Hu-zhan şeklinde geçmektedir. Şehir, Mâverâünnehir bölgesinde verimli Fergana vadisinin girişinde ve Seyhun ırmağının kenarında kurulmuştur. İpek yolu üzerinde bulunan Hucend, Orta Çağ'da Mâverâünnehir bölgesinin büyük şehirleri arasında yer almıştır. Hucend İslâm coğrafyacılarına göre, iç

³⁶ Muhammedcanov, "Tirmiz", *DİA*, XLI, 200-202.

³⁷ Barthold, *Moğol İstilasına Kadar*, 156-157.

şehir ve rabazdan oluşmaktadır. Şehrin bir kalesi ve bir hapishanesi vardı. Hucend, o dönemde çok kalabalık olduğu için Fergana ve Üsrûşene gibi yerlerden şehre tahıl getirilmiştir. Hucend bölgesi meyve bahçeleri ve bostanlarıyla ünlü bir şehirdir.³⁸

Hucend, Karahanlı Hükümdarı Arslan İlig (1015-1024) tarafından fethedilmiş ve Karahanlı devleti ikiye ayrılınca Batı Karahanlı Devleti sınırları içerisinde kalmıştır. Karahitaylar, Karahanlı Mahmûd b. Muhammed'i Hucend yakınında mağlûp etmiştir. (531/1137). Şehir karahitaylardan sonra birçok kez el değiştirmiştir. Günümüzde Tacikistan Cumhuriyeti sınırları içerisinde bulunmaktadır. Şehir, Duşanbe'den sonra ikinci büyük şehridir.³⁹

1.1.10 Kiş

Kiş şehrinin günümüzdeki adı Şehrisebz'dir. Soğd devrinde dönemin en önemli şehridir. Samaniler döneminde Semerkant ve Buhara'nın yükselişinden dolayı şehir harabeye dönmüştür. Şehrin demir kapı, Ubeydullah kapısı, Kasaplar kapısı, İç şehir kapısı adında dört kapısı bulunmaktadır. Samaniler döneminde şehrin şehristan ile kalesi harap bir haldeydi. Günümüzde verimli topraklara sahip olmasından dolayı yeşil şehir olarak adlandırılmıştır.⁴⁰

Rabadın dış şehre ve Berkenân köyüne giden iki kapısı vardı. Berkanân köyü Kiş şehrinin yanında bulunuyordu. Şehrin çevresi yaklaşık 1.5 mil uzunluğundaydı. Şehrin evleri kerpiç ve ağaçtan yapılmıştır. Şehristanda cami ve hapishane rabadda ise çarşılar bulunmaktaydı. Vali sarayı rabad ve şehristan dışında bayram namazı kılınan musallada bulunuyordu. Kiş şehrinin onaltı kazası bulunuyordu. Bunlar; Miyân- Kiş, Rûz,

³⁸ Ahmed B. Ebû Yâkub, *El-Büldân*, çev. Dr. Muhammed İbrahim Âyetî (Tahran: Bongah-İ Tercüme ve Neşr-i Ketab, 1343 hş.), 71; Rıza Kurtuluş, "Hucend", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XVIII, İstanbul 1998, 272; Meryem Doygun, "Hucend Müdafaası ve Bir Direniş Örneği: Timur Melik", *Tarih Araştırmaları Dergisi* 40, S. 70 (2021):170-189.

³⁹ Barthold, *Moğol İstilasına Kadar*, 178-179; Kurtuluş, "Hucend", DİA, XVIII, 272.

⁴⁰ Ahmet Taşağıl, "Keş", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XXV, Ankara 2022, 314-315.

Belânderân, Râsmâyin, Keşk, Arû, Bûzmâcan, Siyâm, Argân, Câd-rûd, Hûzar, Sürûde, İç seng-gerdek, Dış seng-gerdek, Mâyurg kazalarıdır.⁴¹

Kiş şehrinin toprakları verimlidir ve bu verimli topraklarda turfanda meyve ve sebze yetiştirilmiş, diğer şehirlere ihraç edilmiştir. Mâverâünnehir'in diğer bölgelerine göre Kiş şehri çukur ve sıcak bir yer olduğu için meyveler daha erken olgunlaşmıştır. Olgunlaşan bu meyveler Buhara şehrine götürülmüştür. Kiş şehrinde siyam dağlarından çıkarak şehrin güneyine akan Kassabun nehri ile şehrin kuzeyinden akan Esrud nehirleri bulunur. Şehirdeki evlerin akan suları ve bahçeleri vardır. Şehirde çıkan kaya tuzu ise Horasan şehirlerine götürülmüştür. Mâverâünnehir bölgesinin katırları yine bu şehirde yetiştirilmiştir. Şehir dağlarındaki şifalı otları ve otlaklarıyla ünlüdür.⁴²

1.2. BÖLGENİN KARAHİTAYLILAR ÖNCESİ SİYASİ TARİHİ

1.2.1 Sakalar (İskitler)

İskitler (Sakalar) atlı Kavimler Medeniyetinin önemli bir halkasını oluşturmaktadır. Onlar Bozkır kavimleri arasında gerek siyasi tarihleri gerekse kültürleri bakımından önemli bir yere sahiptirler. Bozkırlarda Çin seddinden Tuna nehrine kadar çok geniş sahaya yayılmış olup, bırakmış oldukları kültürel miras bakımından Kurgan kültürlerinin temsilcileri arasında mühim bir yer tutmaktadırlar. İskitler geniş sahaya yayılmanın doğal bir sonucu olarak çeşitli kavimlerin kaynaklarında yer almaktadırlar. Grek kaynaklarında Skythai, Asur kaynaklarında Aşguzai, Pers, Saka ve Çin kaynaklarında Sai tabiri bu hareketli konar-göçerler için kullanılmıştır.⁴³

⁴¹ Barthold, *Moğol İstilasına Kadar*, 145.

⁴² Dursun Sarı, *Mâverâünnehir Bölgesinde*, 18.

⁴³ Zeki Veledi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş Tarih Araştırmaları, Cilt I* (İstanbul: İsmail Akgün Matbaası, 1946), 44; Richard N. Frye, *The Heritage Of Gentral Asia* (Princeton: Markus Wiener Publishers, 1996), 81; İlhami Durmuş, "Eskiçağ Anadolu'sunda Türk İzlerine Dair Tespit ve Öneriler", *Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi*, (2019): 101; İlhami Durmuş, "İskit İmparatorluğunun Yıkılış Nedenleri", *Akademik Bakış, C I, S. 2*, (2008): 200; V.L. Şeroşevsky, *Saka Yakutlar*, çev. Ali Acaloğlu, (İstanbul: Selenge Yayınları, 2019), 7.

Pers kaynaklarında bu göçebe Saka tigrakhauda, Saka tiay para daray ve Saka haumavarga olmak üzere üç grubundan söz edilmektedir. Persler ülkelerinin kuzeydoğu, kuzey ve kuzeybatı tarafındaki gelişmeleri yakından bildiklerinden hareketli bozkır kavimlerini de yakından tanıyorlardı. Bizzat onlarla mücadeleleri de iyi tanımlarına etki etmişti. İşte bu konar-göçerler hakkında verdikleri bilgiler meselenin hallini kolaylaştırmaktadır. Buradan Saka tiay para daray, yani denizin ötesine geçmiş olan Sakalar, Karadeniz İskitleri ile aynı kavim oldukları işaret edilmektedir.⁴⁴

Bu atlı kavim için Grek kaynaklarında geçen Skythai tabirini esas alanlar ise Saka ismini kullanmaya başlamışlardır. Bundan dolayı Karadeniz İskitleri, Türkistan Sakaları ve Karadeniz Sakaları tabirleri aynı kavimler için kullanılmıştır. Biz İskit ve Saka adlarının aynı soydan gelen kavimler için kullanıldığını düşünüyoruz. Bundan dolayı İskit ismi Saka, Saka ismi ise İskit ismi yerine kullanılmaktadır. Grek kaynakları başta olmak üzere, Çin, Pers ve Asur kaynaklarında verilen bilgilerle arkeolojik kazılar sonucunda ortaya çıkarılan buluntular İskitlerin tarih ve kültürlerinin aydınlatılmasında önemli bir yer tutmuş ve tutmaya da devam etmektedir.⁴⁵

Ancak doğuda Mançurya'dan batıda Macaristan'a, kuzeyde Kafkaslardan güneyde Mısır önlerine kadar tarihte kayda değer gelişmelerde yerini alan, "tarih yapan, ama tarih yazmayan İskitlerin siyasi tarihleri ve kültürleri hakkında hem filolojik hem de arkeolojik kaynaklar sayesinde bilgi sahibi olunabilmektedir. İskitlerin tarih sahnesine çıkışı M.Ö. 800 yıllarında Moğolistan ve Türkistan'da meydana gelen ve uzun süren bir kuraklık sonucunda olmuştur. Bozkır kavimlerinin doğudan batıya birbirini sürüklemesi sonucunda Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlar bu hareketli kavimlerin etki alanı içerisinde kalmıştır. İskitler Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlarda Kimmer hâkimiyetine son vererek, bu coğrafyaya egemen olmuşlardır.⁴⁶

⁴⁴ Frye, *The Heritage Of Central Asia*, 82.

⁴⁵ Nihat Çini, "İskitler (Sakalar) Ön Türkler", Yüksek Lisans Seminer Çalışması., (Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019), 8; Adile Ayda, "Etrüslarla İskitler Arasında Benzerlikler", (VIII. Türk Tarihi Kongresi, 1979), 288.

⁴⁶ Durmuş, *Eskiçağ Anadolu'sunda Türk İzlerine*, 102.

Kimmerler'i takip ederek Ön Asya'ya dalgalar halinde yayılan İskitler, Urartu ve Asur devletleriyle mücadele etmişlerdir. Şüphesiz İskitler'in en çok mücadele ettiği kavim Persler olmuştur. Pers kaynaklarında belirtildiği üzere Perslerin üç Saka grubuyla da mücadele ettiği bilinmektedir. Önce doğu Saka topluluklarıyla, sonra denizin ötesine geçmiş Sakalarla; yani tarihi İskitlerle savaşmışlardır. İskitlerin son olarak mücadele ettiği kavim Sarmatlar olmuştur.⁴⁷

1.2.2 Ahamenidler

Adlarını ataları Ahamenid'den alan İranlı bir grup (Persler) M.Ö. 700lerde batıdan gelerek Basra körfezinin kuzeyine yerleşmişler ve o güne kadar ayrı yaşayan İran uluslarını birleştirmişlerdir. Ahamenid'in oğlu Teispes (M.675-640), Fars'ı işgal etmiş, ancak Medler'le karşılaşınca geri çekilmek zorunda kalmıştır. Daha sonra II. Keyhüsrev (Kuruş, Kirus, Cyrus), Medleri yenerek onları egemenliği altına almıştır.⁴⁸

Kirus, İran'da Ahamenid (Ahameniş) Devletini kurmuş; Horasan, Mâverâünnehir ve Tuharistan (Bakterios) taraflarını Sakalar'dan almıştır. Daha sonra Baktra, Soğdiana ve Harezmi egemenliği altına alıp kuzey bölgelerdeki bozkırlara yönelmiş ve Sakalarla savaşırken ölmüştür. Keyhusrev'dan sonra oğlu Kambis (Cambyses) tahta çıkmış, Mısır'ı zapt etmiş ve 26. Firavun sülalesine son vererek Kuzey Afrika'yı imparatorluk sınırlarına dahil etmiştir. Kambis'ten sonra tahta gecen Darius (Daryus, Dârâ) Seyhun nehrini geçerek Sakaları egemenliğini altına almış ve İndüs vadisini işgal etmiştir. Darius Susalılar, Ermeniler, Suriyeliler, Hintliler, Babilliler, Soğdlar, Baktralılar, Sakalar, Harezmîliler başta olmak üzere yirmi üç ulusu tek çatı altında toplamıştır. Darius Med,

⁴⁷ Durmuş, *Eskiçağ Anadolu'sunda Türk İzlerine*, 102.

⁴⁸ Mehmet Şemsettin Günaltay, *Müslümanlığın Çıktığı ve Yayıldığı Zamanlarda Orta Asya'nın Umumi Vaziyeti, Türk Tarihinin Ana Hatları Eserinin Müsveddeleri* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1932), 10.

Babil, Asur, Mısır ve Lidya teşkilatlarını yakından incelemiş, vergi ve asker toplanmasını kolaylaştırmak için imparatorluğu 23 büyük eyalete ayırmıştır.⁴⁹

Ahamenid hükümdarları özellikle Mısır bölgesinden ve diğer bölgelerden esir getirmiş ve Soğdiana (Semerkant, Batria ve Harezm) bölgelerine yerleştirmişlerdir. Ahamenid döneminde Sakalar, Ahamenid ordusunun içerisine dahil edilmiş ve denetim altında tutulmuşlardır. Bu dönemde Türkistan’da ticaret ve kültürel ilişkiler gelişmiştir. Ahamenid İmparatorluğu Makedonyalı İskender tarafından tarih sahnesinden silinmiştir.⁵⁰

1.2.3 Büyük İskender Dönemi

Büyük İskender (Alexandros) M.Ö.356 yılında Makedonya’ya bağlı Pella kasabasında dünyaya gelmiştir. Ünlü filozof ve bilim adamı olan Aristo’dan dil, edebiyat, siyaset ve felsefe üzerinde dersler almıştır. Babası Filip (Filifos, Feylifus) M.Ö.336’da bir suikast sonucu öldürülünce ülkeye kral olmuştur.⁵¹

İskender tahta çıktıktan sonra M.Ö. 334 yılında Çanakkale Boğazını geçmiş ve Asya’ya girmeyi başarmıştır. İskender bütün Rum bölgelerini istila etmiş ve onları bir araya getirmiştir. İskender Ahamenid kralı III. Darius’a (Dârâ) ödemesi gereken haracı ödemeyince III. Darius ile Hazar yakınlarında bulunan el-Cezire bölgesinde savaş meydana gelmiştir. İki taraf arasındaki savaş bir yıl sürmüş ve savaşı İskender kazanmıştır. Savaşı kaybeden Ahamenidler’in topraklarını ülkesine katmıştır. İskender, Ahamenid İmparatorluğunu yıktıktan sonra Mâverâünnehir’e girerek Seyhun boylarına

⁴⁹ Günaltay, *Müslümanlığın Çıktığı*, 10; Şemseddin Günaltay, *Perslerden Romalılara Kadar Selevkoslar Nabatiler, Galatlar, Bitinya ve Bergama Kırallıkları* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1951), 5; Jean Paul Roux, *Orta Asya Tarih ve Uygarlık*, çev. Lale Arslan (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2006), 66.

⁵⁰ Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, 36; Frye, *The Heritage Of Central Asia*, 95.

⁵¹ Mahmut Kaya, “İskender”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XXII, İstanbul 2000, 555-557; Cuma Ali Yılmaz, *Antik Dünyayı Fetheden Ordu (Büyük İskender’in Ordusu Üzerine Bazı Bilgiler)*, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 27, S. 1, (2017): 207.

kadar ilerlemiştir. M.Ö.330-327’ de İskender, Afganistan, Tirmiz’den geçerek şimdiki Taşkent civarındaki Ceyhun nehrini geçmiş ve bölgeyi istila etmiştir.⁵²

İskender’den korkan Baktriali derebeyi Oxyartes, ülkenin doğusunda kayalık bir kaleye sığınmış ve İskender’in kaleye ulaşamayacağını düşünmüştür. Ancak İskender komutasındaki üç yüz Makedonyalı asker ipler ve çadırların demir kazıklarını kullanarak kayalıklara tırmanmışlardır. Bunun üzerine Oxyartes mecburen barış yapmak zorunda kalmıştır. İskender, Oxyartes’in kızı Roxane ile evlenmiş daha sonra Ahamenidler’in yeniden canlanan milli duygularını bastırmak için II. Darius’un kızı Statira ve III. Artahşatra’nın kızı Parisatis ile evlenerek, ırkların kaynaşmalarını sağlamıştır. Ayrıca emrindeki komutanlarının, subay ve askerlerinin de Asyalı kadınlarla evlenmelerini istemiştir. M.Ö. 324 yılında tarihte susa düğünleri olarak bilinen törenle on bin batılı erkeği doğudaki kadınlarla evlendirmiştir.⁵³

Zülkarneyn ile İskender’in hayatı yaşadıkları bölge bakımından aralarında benzerlik bulunduğu için destansı ve efsanevi bir tarzda İslâmî eserlerde yer almıştır. *İskendernâme* adı verilen eserde İskender Zülkarneyn kimliğine bürünmüştür.⁵⁴

İskender M.Ö.327’de Hindistan seferine çıkmış ve Hindistan’dan sonra dünyanın son bulduğunu düşünmüştür. Ancak Hintliler’den İndus’un son sınır olmadığını öğrenmiş ve üç gün çadırından çıkmamıştır. İskender geri dönmeye karar vermiş ve İran’a döndükten sonra otuz üç yaşında ölmüştür. İskender’in ölümünden sonra Roxane’nin doğurduğu çocuk ile İskender’in sara hastası gayrimeşru kardeşi Philippos’u çifte kiral olarak ülkeyi yönetmişlerdir. Daha sonra ülke generaller arasında paylaşılmıştır. Bu generallerden Selevkas, ülkenin doğusunda kontrolü ele almış ve Selevkas Hanedanı’nı kurmuştur. Selevkas Hanedanı döneminde Hindistan, Akdeniz ve Türkistan uygarlıkları

⁵² Roux, *Orta Asya Tarih*, 71; Yılmaz, *Antik Dünyayı Fetheden Ordu*, 207.

⁵³ Günaltay, *Perslerden Romalılara*, 58; John Lawton, *Samarkand and Bukhara* (London: Tauris Parke Books, 1991), 22; Roux, *Orta Asya Tarih*, 75.

⁵⁴ Kaya, “İskender”, *DİA*, C. XXII, 555-557.

arasındaki ikili ilişkiler devam etmiştir. İmparatorluk Partlar'ın ortaya çıkışıyla tarih sahnesinden silinmiştir.⁵⁵

1.2.4 Partlar ve Grek-Baktira Krallığı

Selevkosların egemenliği altında vassal bir devlet olarak kurulan ve tarihte Grek-Baktira Krallığı adıyla anılan devlet yaklaşık yüzyıl Mâverâünnehir'de hüküm sürmüştür. Devletin kurucusu I. Diodotos Selevkos imparatoru I. Antiokhas zamanında Baktriyan ve Soğdiyan Satrapı (valisi) olarak görev yapmıştır.⁵⁶

Selevkoslar batıya yönelince Büyük Baktriya bölgesinin valisi I. Diodotos M.Ö.246'da Selevkoslar'a karşı bağımsızlığını ilan etmiştir. I. Diodotos yaşamının sonlarına doğru kuvvetlenen Partlar'dan korunmak için Selevkoslar ile anlaşmak istemiş, ancak anlaşma yapamadan ölmüştür.⁵⁷

Partlar, Büyük İskender zamanında tarım bölgelerine yerleştirilen İran asıllı göçebelerdir. M.Ö. 250'de bağımsızlıklarını ilan etmiş ve Horasan'ın kuzey bölgelerindeki bozkırlara, Ceyhun (Oxus) ve Hazar Denizine kadar ilerlemişlerdir. Merv şehrinin etrafında Part (Partya) adı ile anılan Hirkari'yi ele geçirmişlerdir. Horasan'da Part devleti, Baktria'da Greko- Baktria devleti Selevkoslar'dan M.Ö. 250 yıllarında ayrılmışlardır. Partlarla, Baktria Grekleri Selevkoslar'a karşı birlikte hareket etmişlerdir. II. Diodotos, Selevkoslar'ın yeniden saldırma planlarına karşı, Part Kralı ile birleşmiş ve Selevkos ordusunu yenmişlerdir.⁵⁸

Partlar'ın İran Platosundaki egemenliği boyunca Grek-Baktira Krallığı serbestçe topraklarını genişletmiştir. I. Diodotos'un oğlu II. Diodotos ve I. Ephedemos'un (Euthydemus, Ötidem) M.Ö. 246- 205 yılları arasındaki hükümdarlıkları sırasında

⁵⁵ Lawton, *Samarkand and Bukhara*, 22.

⁵⁶ Roux, *Orta Asya Tarih*, 81; Günaltay, *Perslerden Romalılara*, 98.

⁵⁷ Frye, *The Heritage Of Central Asia*, 114; Günaltay, *Perslerden Romalılara*, 99.

⁵⁸ Roux, *Orta Asya Tarih*, 81-82; Togan, *Umumi Türk Tarihi*, 38; Günaltay, *Perslerden Romalılara*, 100.

egemenlikleri Baktria ve Kuzey eyaletleri ile sınırlı kalmış, devlet Ephedemos (Euthudemos) ve oğlu Demetrios zamanında en parlak dönemini yaşamıştır. M.Ö.170'te Grek-Baktria Krallığı, Arya, Arahasya, Soğdiana, Seistan (Sicistan), Kandahar ve İndus Vadisine kadar topraklara hahim olmuştur.⁵⁹

Tüm Doğu, İran Helen hükümdarlığı bayrağı altında toplanmıştır. Demetrios, M.Ö.190-180 yılında Hindistan'ı fethetmiştir. Demetrios Hindistan'ı fethetmek için çabalarken, zabıtlarından Eukratides (Ökratidas) isyan etmiş, Mâverâünnehir'i ele geçirerek ayrı bir yönetim kurmuştur. M.Ö.167'de Demetrios'un vefatıyla birlikte taht kavgaları ciddi ölçülerde ortaya çıkmış, imparatorluk dağılma noktasına kadar gelmiştir. Bu esnada Soğd da Baktria'dan ayrılmıştır. Batıda Yunan devleti hâkimiyetini yitirip Roma devleti hâkim olmaya başladığı zaman, Baktria'yı kuzeydoğu ve doğudan gelen göçebe kavimler zapt etmiştir. M.Ö.145-130 yıllarında Baktriya ovalarındaki merkezi bir devleti yöneten son Yunan Kralı Heliokles'in olduğu düşünülmektedir. Türkistan'da Antimachus adında başka bir yönetici de göçebe kavimlerin istilasından sonra Hindikuşlar'ın kuzeyinde dağlık bir bölgeye hükmetmiştir. Grek-Baktriyalılar gibi, Partlar da Türkistan'dan gelen göçebe kavimlerin istilasından zarar görmüştür. Amcası Artabanus da M.Ö.123'te göçebe kavimlerle savaşırken ölmüş, doğuda Part egemenliği II. Mitrdates'in zamanına kadar yeniden kurulamamıştır.⁶⁰

1.1.5 Yüeciler ve Kuşanlar

Yüeciler Hunlar'ın güneybatısında bulunan güçlü bir devlettir. Çin kaynaklarına göre Hunlar, Gansu geçidinde yer alan Yüeciler'in Çinli olmayan aşiretlerine saldırmıştır. Ayrıca Yüeciler, Büyük Hun İmparatoru Mete ve oğlu tarafından büyük hezimetle uğramışlardır. Aldıkları yenilgiler sonrasında Yüeciler bölünmüş, büyük ve küçük Yüeciler diye ikiye ayrılmışlardır. Küçük Yüeciler, Tibetlilerin güneyindeki dağlık bölgeye göçmüş, Büyük Yüeciler ise M.Ö.175 yılında batıya doğru giderek İli vadisine yerleşmişlerdir. Yüeciler, İli boylarındaki bir kısım Vusunlar'la birlikte Seyhun'a doğru

⁵⁹ Frye, *The Heritage Of Central Asia*, 115; Roux, *Orta Asya Tarih*, 82.

⁶⁰ Günaltay, *Müslümanlığın Çıktığı ve Yayınlandığı*, 12; Roux, *Orta Asya Tarih*, 83; Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, 39; Frye, *The Heritage Of Central Asia*, 116-117.

yürümüşlerdir. Karşılarına çıkan Sakalar'ı ileri doğru itmiş, Sakalar böylece Mâverâünnehir'e girmiş, Mâverâünnehir'deki yerel halkla birlikte Makedonyalılar'ı ve Yunanlılar'ı güneye göçe zorlamışlardır. Yüeciler de Sakaların arkasından Mâverâünnehir'e ilerlemişlerdir. Hunların Yüecileri yenmesi sonucunda Sakalar, Tanrı Dağlarının batısındaki yerlerinden göçerek, güneybatıya doğru gitmek zorunda kalmışlardır. Böylece büyük bir kavimler göçü olmuştur.⁶¹

Yüeciler, Mâverâünnehir'de çeyrek asırdan fazla kalmış, Baktriya'ya (Daxia) gitmişlerdir. O esnada Part Kralı Mithradates, Grek Baktriya Devletini yıkmıştır. Yüeciler M.Ö. 140-70 yılları arasında Fergana ve Soğdiana bölgelerine hâkim olmuşlardır. Daha sonra Yüeciler Ceyhun nehrini geçmiş ve Baktriya'yı işgal etmiştir. Yüeciler, Baktriya Krallığı toprakları üzerinde Kuşhan adında beylik kurmuşlardır. Kuşhan beyi, diğer dört beyliği ele geçirmiş ve Kuşhan İmparatorluğu'nun temellerini atmıştır. Kuşhan İmparatorluğu'nun kurucusu Kujula Kadfises diğer beylikleri kendi çevresinde toplamıştır. Önemli sayılabilecek derecede gücü ve mutlak bir otoritesi olan Kadfises, Hindukuş Dağlarını geçerek Hindistan tarafına ilerlemiştir. Kujula Kadfises zamanında imparatorluğunun sınırları Merv'den İndüs'e kadar genişlemiştir. Kujula Kadfises'ten sonra Vima Kadfises onun yarım bıraktığı fetihlere devam etmiş, ancak onun ve fetihleri hakkında yeteri kadar bilgi olmadığından bu fetihlerin nereye kadar gittiği kesin olarak bilinmemektedir. Eldeki bilgilerden sadece Herat, Sicistan ve Arahasya'yı ele geçirdiği söylenebilir. Hindistan'da ise Sakaların Matura'ya kadar elinde olan tüm toprakları ele geçirmiştir.⁶²

Kujula Kadfises döneminde yaşayan Yüecilerden bir devlet adamı sikke bastırmış, Heraus adında biri ile özdeşleşmiş hatta onun adına bu döneme dair çok sayıda sikke bulunmuştur. Kujula'nın son dönemi veya Vima Kadfises'in ilk dönem bastırdığı sikkeler tanınmayan hatta adı bilinmeyen bir yöneticiye atfedilmiştir. Vima Kadfises'ten sonra Kuşan tahtına Kanişka oturmuştur. Kanişka döneminde Kuşan imparatorluğu en parlak

⁶¹ Bahattin Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981), C.2, 32; Frye, *The Heritage Of Central Asia*, 122; Özkan İzgi, *Orta Asya'nın Türkleşmesi*, Tarih Enstitüsü Dergisi, S. 12, İstanbul 1982, 635.

⁶² Frye, *The Heritage Of Central Asia*, 134; Roux, *Orta Asya Tarih*, 103-104.

dönemini yaşamıştır. Merv'den Hatén ve Sarnath'a, Sirderya'dan Soğdiana ve Keşmir dâhil olmak üzere Umman denizine kadar ülke topraklarını genişletmiştir. Ondan sonra Huvişka gibi iki üç Kral imparatorluğun sınırlarını genişletmiştir. Ayrıca bu dönemde bu bölgede Budizm hızlı bir şekilde kendine taraftar bulmaya başlamıştır., Türkistan'da yayılan, ilk evrensel din Budizm olmuştur. Budizm O dönemde yaygın olan dinlerle mücadele etmiş; sonunda bir felsefe ya da dinlerle bağlantılı bir yaşam şekli olarak kabul edilmiştir. Sasani'nin Papekten torunu Ardeşir birkaç yıl sonra Baktria'yı zaptetmiş ve Kuşanlar'ın egemenliğine son vermiştir. Ardeşir'den sonra gelen I. Şapur Ceyhun Nehri'ne doğru ilerlemiş, Semerkant'a girerek Soğdiana'yı kendi topraklarına katmıştır. II. Şapur Baktria'dan bir Sasani prensini yönetime getirmiş ve bu egemenlik V. yüzyılın ikinci yarısına kadar sürmüştür. İslâm kaynaklarına göre, Sasani hükümdarı Ardeşir; Suristan, İstahr'a ve Sicistan'a daha sonra Cürcan, Ebreşehr, Merv, Harezmi ve Horasan'a ulaşmıştır. Kuşan Meliki, Turan Meliki ve Kirman Meliki Sasani hükümdarı Erdeşir'e bağlılıklarını bildirmek için elçi göndermişlerdir. Kaynaklardan Ardeşir'in Rey, Horasan, Sicistan, Kirman, Faris ve İstahr'a kadar gittiği anlaşılmaktadır. Belh ve Mâverâünnehir, Ardeşir zamanında da I. Şapur zamanında da Sasaniler'in yönetimine hiç geçmemiştir.⁶³

1.2.6 Akhunlar- Eftalitler

Eftalitler M.S. 424 tarihinde Mâverâünnehir'e gelerek bölgeyi işgal etmişlerdir. Eftalitler farklı kaynaklarda Abtal, Hebtal, Haytal, Eftal ve çoğul şekliyle Eftalit olarak geçmektedirler. Ayrıca Eftalitler, Karluk ve Kencime Türklerinin ataları olarak da zikredilmekle birlikte Çin kaynaklarında ise farklı bir isim olarak Hua olarak adlandırılmaktadırlar. M.S. 425 yılında Eftalitler Ceyhun nehrini geçerek Kuşanlar'ı zaptetmişler, Sasaniler'e komşu olmuşlardır. V. yüzyılın başlarında Avarlara bağlı olarak yaşayan Eftalitler, bu yüzyılın ikinci yarısında güçlenerek Mâverâünnehir'e yayılmışlardır. Eftalitler, Kuşanlar'ı yok etmişler, yerel halkların ve Kionit (Chionite) veya Hunlardan oluşan bir topluluk olmuşlardır. M.S. 429 yılında Kionit Hyonlar Sasaniler'e malup olmuş ve Mâverâünnehir'e doğru çekilmişlerdir. Bununla birlikte Topa Wei, Eftalitler ve Kionitler Mâverâünnehir'de birleşmişlerdir. Bu esnada Seyhun'u geçen

⁶³ Frye, *The Heritage Of Central Asia*, 143; Roux, *Orta Asya Tarih*, 104; Barthold, *Moğol İstilasına Kadar*, 198.

Sasani hükümdarı Behram Gur da Kionit-Hua Konfederasyonu ile mücadele içinde olmuştur. İlk başta Hualar çok fazla güç sahibi olmadıklarından Kionit/Hyonlar üzerinde hâkimiyet kuramamış ancak daha sonra bu hâkimiyet söz konusu olmuş, özellikle Eftalit sülalesi, bu konfederasyonun idareci kesimini oluşturmuşlardır. Ancak Eftalitler'in, Altay-Moğolistan bölgesinde ortaya çıkan, Hindistan'ı hâkimiyet altına almak üzere Türkistan'ı geçerek Altay dillerini konuşan aşiretlerden olduğu söylenebilir.⁶⁴

Kionitler'in Eftalitler'e katılmasıyla Eftalitler bölgede güçlenmiş, bu sayede düzenli ve büyük bir orduya sahip olmuşlardır. Hürmüz ve Firuz adında iki oğlu olan Sasani hükümdarı II. Yazdgerd öldükten sonra Sicistan valisi olan Hürmüz zor kullanarak tahta oturmuştur. Kardeşi Firuz ise Hürmüz'den kaçarak Eftalitler'den yardım istemiştir. Eftalit hükümdarı Firuz'a yardım etmiş, bunun üzerine Firuz kardeşi Hürmüzle savaşmış, hatta Hürmüz bu savaşta ölmüştür. Kardeşi öldükten sonra Firuz devlet yönetimini ele geçirmiştir. Firuz'un idaresinde olan Sasani İmparatorluğu gelişip büyümüş, Firuz hükümdarlığını daha da sağlamlaştırmıştır. Düşmanlarını yenilgiye uğrattıktan sonra Adından bahsedilen üç şehri: Ramefiruz, Ruşen-i Firuz, Behram-i Firuz'u kurmuş, Eftalit hükümdarı Ahşunvar ile savaşmak için Horasan'a gitmiştir. Bu savaşın sonunda Firuz yenilmiş ve Ahşunvar ile barış anlaşması imzalamak zorunda kalmıştır. Fakat Firuz Ahşunvar imzalamış oldukları barış anlaşmasına uymayarak ona tekrar saldırmıştır. Bunun üzerine Ahşunvar, Firuz'un bütün malını ve mülkünü hatta gücünü ele geçirmiştir. Böylece Fars ordusu büyük bir yenilgiye uğramıştır. Hindistan üzerine sefer düzenleyen Eftalitler Kabilden Ganj Platosu'na kadar ilerlemişlerdir. M.S. 455 yılında başlayan bu seferler Büyük Kumara Gupta ya da oğlu Skanda'nın direnişiyle sekteye uğramıştır. Skanda Gupta'nın ölümü ve ortaya çıkan kargaşadan dolayı Hindistan'da Eftalitler'e boyun eğmek zorunda kalmıştır. Bu sebepten ötürü İndüs Havzası Eftalit İmparatorluğu sınırlarına dahil olmuştur. Hindistan'ı işgal eden Eftalitler Budist manastırları ve burada yaşayan halkın evini ve malını yıkıp yağmalamışlardır.⁶⁵

⁶⁴ Günaltay, *Müslümanlığın Çıktığı*, 35; Frye, *The Heritage Of Central Asia*, 175; Kurt, *Orta Asyanın İslâmlaşma*, 31; Selim Karataş, "İslâm Öncesi Türk Dünyası ve Türk Devletleri", içinde *Orta çağ Tarihi*, Ed. Selim Hilmi Özkan, İstanbul: İdeal Kültür Yayınları, 2016, 222.

⁶⁵ Frye, *The Heritage Of Central Asia*, 177; Roux, *Orta Asya Tarih*, 125-126.

M.S.552 yılı ve sonrasında Türkler, Moğolistanda var olan aşiretlere ve batıdaki bozkırlara hâkimiyetini kabul ettirmiş ve de tarihte ilk Türk adı ile kurulan Göktürk imparatorluğunu kurmuşlardır. Göktürklerin kağanlarından biri İstemi Kağan'ın başında olduğu ordu, güneye doğru ilerlemiş ve Eftalit ordusunu malup etmiştir. Sasaniler ise Göktürkler'le iş birliği yapmış bunun üzerine İstemi Kağan kızını II. Hüsrev'e vermiş, sonunda ise Sasaniler ile Göktürkler Eftalitler'in topraklarını aralarında paylaşmış, Ceyhun nehrinin kuzeyini Göktürlere, güneyi de Sasaniler'e bırakmışlardır.⁶⁶ Barthold'a göre Sasani valileri Mâverâünnehirde idareci olarak yer almamıştır.⁶⁷

1.2.7 Göktürkler

Göktürkler döneminde Türkistan'da var olan ve tarihi görevler üstlenen çeşitli toplulukların olduğu anlaşılmaktadır. Bunların da farklı isimler adı altında gruplaşan Töles'ler olduğu düşünülmektedir. M.S. IV. yüzyıldan itibaren Çin kaynaklarında adı geçen, eski Hun boylarından olan ve bütün Türkistan'a yayılan Tölesler aslında en çok nüfusa sahip Türk grubudur. M.S. 458'de Eftalitler bağımsızlıkları için her bulduğu fırsatta kendini gösteren Tölesler'le mücadele etmiştir. Çinliler tarafından Tumen adıyla bilinen ancak tarihte Göktürklerin kağanı olarak adı zikredilen Bumin Kağan, M.S. 546 yılında Eftalit devletine karşı bir Töles ayaklanmasını bastırmış, Eftalit Kağan'ıyla arasındaki bu ilişkiye güvenerek kızlarından biriyle evlenmek istemiştir. Ancak bu teklif Eftalit Kağan'ı kabul edilmemiştir. Bunun üzerine Bumin Kağan Çin sarayına bir elçi göndererek Çinli bir prensesle evlenmeyi talep etmiştir. Bumin Kağan'ın Çin sarayından bu isteği Eftalit Kağan'ına karşı bir protesto olarak yorumlanmıştır. Çin İmparatorutarafından kabul gören isteği kağanın güçlenmesine ve neticesinde de Eftalitler'e karşı kesin bir başarı sağlamasına vesile olmuştur. Bu gelişmeler sonucunda eftalitler ortadan kaldırılmış Türkler bir bayrak altında toplanmaya başlamıştır.⁶⁸

⁶⁶ Roux, *Orta Asya Tarih*, 134; Frye, *The Heritage Of Gentral Asia*, 179.

⁶⁷ Barthold, *Moğol İstilasına Kadar*, 198.

⁶⁸ Eftalit Kağan'ı devletinin yıkılmasına dayanamamış ve intihar etmiştir. Daha ayrıntılı bilgi için bakınız. İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü* (Ankara: Ötüken Yayınları, 1977), 90-93; Roux, *Orta Asya Tarih*, 128-129;

Bumin Kağan, Eftalitleri malup ettikten sonra kağan unvanını almış, M.S. 552 yılında ötüken'e yerleşmiştir. Bir sene sonra bumin kağan vefat etmiş, yerine oğlu Mugan geçmiştir. Mukan amcası İstemi'yi batıdaki temsilcisi olarak seçmiştir. İstemi, kağan unvanı almasına rağmen daha çok “yardımcı kral” anlamına gelen yabgu unvanını kullanmıştır. Aslında Göktürkler tek bir imparatorluk gibi görünseler de iki imparatorluk şeklinde yönetilmişlerdir. Bunlardan biri Batı Göktürk İmparatorluğu, diğeri Doğu Göktürk İmparatorluğudur. Bumin Kağan, küçük kardeşi İstemi'ye devletin batısının idaresini vermiş ancak Bumin Kağan imparatorluğun merkezi olan doğu bölümünü yönetmiştir. Yabgu unvanı alan İstemi, ülkenin batı tarafında sınırları genişletirken, Ötüken'de Bumin Kağan'ın ölümünden sonra idareyi ele alan Mukan döneminde Göktürk İmparatorluğu en görkemli çağını yaşamıştır. Göktürkler Avarlar'ı mağlup ettikten sonra Eftalitler'e komşu olmuş, onlara saldırmış ve onları yenmiştir.⁶⁹

Sasanilerle iş birliği yapan Göktürkler, Eftalitlerden Taşkent, Semerkant, Buhara ve Keş şehirlerini almıştır. Eftalitler'in Göktürk-Sasani iş birliğiyle yok olduğu görüşü ortaya çıktıktan sonra hemen hemen hiçbir araştırmacı bu görüşün aksini düşünüp ispat etmemiştir hatta bu iş birliğinin en başta değil sonradan yapıldığı da ileri sürülmektedir. Bunun sebebinin de sınır ihlalini önlemek olduğu düşünülmektedir. Eftalitler'in yıkılmasından sonra Sasaniler ve Göktürkler, birbirilerine sınır olmuş fakat güçlü bir devlet olan Göktürkler'in Sasaniler'le araları bozulmuş, Sasaniler Göktürkler'i kendileri için bir tehdit olarak algılamaya başlamışlardır. Sasaniler, tarihlerinde Eftalitler'den zarar gördükleri için onların bu tarih sahnesinden silinmesine sevinmiş ancak Kısra Enuşirvan Göktürk devletinin büyüklüğünden korkmuştur. Göktürkler ve Sasaniler arasında Eftalitler için kurulan ittifak çok uzun süreli olmamıştır.⁷⁰

Bu dönemde ipek yolunda hâkimiyeti olan Soğdlar ham ya da işlenmiş şekilde olan paha biçilmez kumaşın ticaretini sadece kendileri yapmak istemişlerdir. Sasani Kralı

⁶⁹ Hamilton Alexander Roskeen Gibb, *Orta Asya'da Arap Fütuhâtı*, Trc. M. Hakkı (İstanbul: Evkaf Matbaası, 1930), 5; Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, 94; Roux, *Orta Asya Tarih*, 134-135; Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, 97-98.

⁷⁰ Gibb, *Orta Asya'da Arap Fütuhâtı*, 5; İzgi, *Orta Asya'nın Türkleşmesi*, 637-638; Dursun Ali Akbulut, “*Arap Fütuhâtına Kadar Mâverâünnehir ve Horasan'da Türkler*”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, (Atatürk Üniversitesi, 1984), 106-107.

Enuşirvan İpek yoluna hâkim olmak istemiş, bu sebepten ötürü ülkesinden Akdeniz limanlarına ve Bizans'a yapılan ipek nakliyesini durdurmuştur. Böylece ipek ticareti yapanların işlerini bozarak Göktürkleri ipek geçiş vergisinden mahrum bırakmış ve Göktürkler'e maddi zarar vermiştir.⁷¹

Göktürkler ipeği Soğdlar aracılığıyla haraç olarak alıp Sasaniler üzerinden Bizans'a göndermekteydiler. Ancak Sasaniler ipek ticaretini engellediği için Göktürklerin vassalı olan Soğdlar, Göktürkler'den Sasaniler ve kendileri arasında arabuluculuk yapmasını istemiştir. İstemi Kağan MS. 565'te Hüsrev Enuşirvan'a Soğdlu Maniaş'ı arabuluculuk yapması için elçi olarak göndermiştir. Enuşirvan, elçiyi kabul etmeyerek önce getirdiği ipeği yaktırmış, daha sonra tekrar gönderilen elçiyi de zehirleterek öldürtmüştür. İstemi Kağan Sasaniler'le uzlaşamayınca Bizans'a yönelerek İstanbul'a Soğdlu ipek tüccarı ve diplomat olan Maniaş yönetiminde bir heyet göndermiştir. Bu olay M.S. 567'de gerçekleşmiş ve bu heyet tarihte Türkistan'dan Doğu Roma'ya giden ilk resmi heyet olma özelliği taşımıştır. Bu olaydan sonra Göktürkler ve Bizans arasında bir antlaşma yapılmıştır. Bu antlaşmayla Sasanilere karşı Bizans ve Göktürkler ittifak kurmuşlardır. Bu olay Sasanilerin aynı anda iki devlet tarafından farklı yönden saldırıya uğramasına neden olmuştur. Göktürkler ve Bizanslılar arasındaki bu ittifakın amacı Bizans'ın Sasaniler'e saldırmasıdır. İstemi Kağan'ın amacı Bizans'la birlik olmak ve Enuşirvan'ı İpek yolunu açmaya zorlamaktır. Uygulanan politika neticesinde İstemi hedefine ulaşmayı başarmıştır.⁷²

M.S. 571'de meydana gelen Bizans-Sasani Savaşı ve bu savaşın uzun yıllar devam etmesi iki imparatorluğun da gücünü kaybetmesine sebep olmuştur. Uzun yıllar kendilerini toparlayamayacak olan bu iki devlet toprakları gelecekteki İslâm Fütühatı için açık hale gelmiştir. İslâm kaynaklarında M.S 588-589'da gerçekleşen Göktürkler ve Sasaniler arasındaki bu savaşa uzunca yer verilmiştir. Büyük Türk hükümdarı İstemi

⁷¹ Hans Wilhem Haussing, *İpek Yolu ve Orta Asya Kültür Tarihi*, çev. Müjdat Karayerli (Kayseri: Geçit Yayınları, 1997), 196.

⁷² Haussing, *İpek Yolu ve Orta Asya*, 196-198; Roux, *Orta Asya Tarih*, 137-138; Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, 96.

İslâm kaynaklarında Şabe olarak geçmektedir ve bu kaynaklar onu hakan olarak göstermektedir.⁷³

Göktürk kağanı İstemi 'nin Hürmüz'e saldırmasıyla Hürmüz karşılık olarak Behram Çubin komutasında olan on iki bin askeri onun üzerine göndermiştir. Behram kuvvetleriyle birlikte Herat ile Baçegis'i geçmiş, ancak İstemi Behram'ın gelişini geç idrak etmiştir. Savaşta Behram, İstemi'yi bir okla öldürmüştür. Behram, İstemi'nin yardımına gelen oğlu Barmuza'yı da mağlup ederek ganimetleri Hürmüz'e yollamıştır. Daha sonra Behram, Hürmüz'ü kendine rakip olarak gördüğünden ondan korkmuş ve ona isyan etmiştir. 590-628'de Behram Hürmüz'ü tahttan indirerek yerine oğlu Perviz'i geçirmiştir.⁷⁴

Bir süre sonra Behram-ı Cubin ve 2. Hüsrev'in arası bozulmuştur. 2. Hüsrev, Rum Kralı Mauricius'dan yardım istemiştir. Behram da Perviz'i yenemeyeceğini düşününce Türkler'den yardım istemiştir. Türkler, Sasani şahı ve komutanı arasındaki sorundan çıkar sağlamak için Behram'ın yardım talebini kabul etmiştir. Behram daha sonra Göktürk hakanının yanında yer almıştır. Bu esnada Perviz, çok değerli mücevherlerle birlikte bir elçiye hakana göndermiş, hakanın eşiyle görüşen bu elçi Behram'ı öldürmesi hususunda hatunu ikna etmiştir. Hakanın eşi de bir kişiyi Behram'ı öldürmesi için göndermiştir. Hakanın eşinin gönderdiği adam, Göktürk hakanından kendisine bir haber getirdiğini söyleyerek o esnada Behram'ı öldürmüştür.⁷⁵

618 başlarında Tanglar Çin'de büyük bir imparatorluk kurmuş, kendi içlerindeki ayaklanmaları bastırarak, daha sonra da Göktürkler için zorlu bir komşu olmuşlardır. Tanglar kendilerine rakip olarak gördükleri Göktürkleri bölmek için çeşitli entrikalar çevirmiştir. Bu entrikalar sonucunda Göktürkler doğu ve batı olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Çinliler ise bu durumdan faydalanarak ikiye böldükleri devletlere casuslar

⁷³ Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, 96; Roux, *Orta Asya Tarih*, 138; Ebu'l-Hasan Ali B. Hüseyin El-Mesudi, *Mürucu'z-Zeheb ve Meadinü'l-Cevher*, tsh. Kemal Hasan Mer'i, I-IV (Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 2005), 206.

⁷⁴ Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, 69.

⁷⁵ Mesudi, *Mürucu'z-Zeheb*, 214; Akbulut, *Arap Fütuhâtına Kadar Mâverâünnehir*, 125.

göndermiş, iç kargaşalara neden olarak Göktürklerin bu iki kolunu birbirine düşürüp savaşmalarına neden olmuşlardır. Bu savaşlardan sonra da Doğu Göktürkler 630'da Batı Göktürkler 659'da Çini'in hâkimiyetine girmişlerdir.⁷⁶

1.2.8 Dört Halife Dönemi

Türkler ve Araplar İslâmi fetihlerden sonra karşı karşıya gelmiştir. İslâm orduları 633 yılında fetihlere başlamış ve bu fetihler dünya tarihinde en hızlı fetih hareketleri olma özelliğiyle tatihthei yerlerini almışlardır. Kaynaklarda İslâm fetih hareketleri sonucu Sasani İmparatorluğu'nun almış olduğu ard arda yenilgiler neticesinde tarih sahnesinden çekilmeye başladığını görüyoruz (636-642). Daha sonra Ceyhun nehrine gelen İslâm komutanı el-Abnef b. Kays Türkler'in direnişiyle karşılaşmış, Hz. Ömer'in emriyle Belh'e geri dönmek durumunda kalmıştır. Türk hakanı ile ittifak yapan III. Yezdicerd Merv yakınlarına gelmiş, el-Abnef Kays'ın üzerine yürümüş, Kays endişelenmiş ve hemen geri çekilmiştir. Bu esnada Türk hakanı Çin'den gelmesi muhtemel herhangi bir hücumu göze alamamış, korkmuş ve böylece Türkler ve Araplar arasındaki ilişki ilk burada ortaya çıkmıştır. Daha sonra Buhara, Semerkant, Taşkent, Baykent, Uşrûsene, Fergana gibi şehirler ve bu şehirlerin çevresinde bulunan Türk kökenli küçük devletler Müslüman akınlarına maruz kalmıştır. Bu akınlar başlangıçta oradaki halkı taciz ve ganimetleri elde etmek şeklinde olmuştur.⁷⁷

1.2.9 Emeviler Dönemi

Emeviler döneminde İslâm orduları Mâverâünnehir'e akınlar yapmış, ancak tasarlanılarak yapılan ilk saldırı 665 yılında Basra valisi Ziyad b. Ebib'in Horasan valisi olarak atadığı ve ayrıca o topraklarda namazı ilk kıldıran şahıs olan Hakem b. Ömer el-Gıfârî tarafından yapılmıştır. Bu akınların yapılması Basra ve Kufe ordugahında zor olduğu için Merv'de bir ordugâh tesis edilmiştir. Daha sonra Horasan fethedilmiş ve bu fetihden sonra da bu bölgede Araplar hâkimiyet kurmuştur. 674'te Ceyhun nehrini geçen

⁷⁶ Günaltay, *Müslümanlığın Çıktığı*, 3.

⁷⁷ Mustafa Fayda, "Hulefâ-Yi Râşidîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XVIII, İstanbul 1998, 324-338; Günaltay, *Müslümanlığın Çıktığı*, 35.

Horasan valisi Übeydullih b. Ziyad komutasında 24000 asker, Mâverâünnehir'i fethetmek için ilk ciddi seferi düzenlemiştir. Bu girişimden sonraki yıl Sa'id b. Osman, Selim b. Ziyad Buhara ve Semerkant'a saldırmış, ancak ilk ciddi saldırı 705'te Kuteybe b. Müslim'in Horasan'a gelmesiyle yapılmıştır.⁷⁸

Kuteybe b. Müslim Buhara, Semerkant, Baykent, Talakan, Şaş ve Fergana'yı ele geçirmiştir. Bu saldırılar 738 yılına kadar sürmüştür. Daha sonra Naşr b. Seyyar Mâverâünnehir'de Araplar'ın üstünlüğünü sağlamıştır. Ayrıca Türkler İslâmiyeti bu dönemde kabul etmeye başlamıştır. Emeviler'in aşırı milliyetçilikleri Mâverâünnehir bölgesine haraç alınacak yer olarak görmelerine neden olmuştur. Bu yüzden Müslüman olan halktan cizye ve haraç almaya da başlamışlardır. Bütün bu gelişmelere rağmen Uteybe b. Müslim'in bu bölgeye fethinin, Türk İslâm tarihinde bir dönüm noktası olduğu söylenebilir. Özellikle bu dönemin en büyük gelişmesi Türklerin Müslüman olmasıdır.⁷⁹

1.2.10. Abbasiler Dönemi

Emeviler'in aşırı milliyetçilikleri Arap olmayanların onlara tepki göstermesine neden olmuş, bu sebepten ötürü de o dönemde Şu'ubiyye (eşitleme) adında bir hareketin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Emevilerin yönetimi altında bulunan diğer milletler (arap olmayan müslümanlarda dahil Fars, Türk vb.) mevali olarak görüldüklerinden ve yönetiler tarafından kendilerinden cizye alındığı için emevilere karşı Emevi yönetimine karşı çok da sıcak değillerdi. Emevilere karşı başlatılan Abbasi ihtilalinde bu hoşnutsuzluk emevi karşıtlığına dönüşüp abbasilerin hızlı bir şekilde bu toprakları emevilerden almasına neden olmuştur. Bu ihtilal sonrasındakurulan abbasi yönetimi döneminde yukarıda bahsetmiş olduğumuz emeviler dönemindeki olumsuzlukların giderilmiş olduğunu görüyoruz.⁸⁰

⁷⁸ İsmail Yiğit, "Emeviler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XI, İstanbul 1995, 87-104.

⁷⁹ Ahmed B. Yahyâ El-Belâzuri, *Fütûhul' Büldân Ülkelerin Fetihleri*, trc. Mustafa Fayda, (İstanbul: Siyer Yayınları, 2013), 494, 559.

⁸⁰ Hakkı Dursun Yıldız, "Abbâsiler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. I, İstanbul 1988, 49-56.

İlk Abbasi halifesi olan Ebu'l Abbâs Abdullah b. Muhammed b. Ali Müslümanlardan cizye alınmamasını sağlayarak bu adaletsizlik ve anlaşmazlığı ortadan kaldırmış, böylece Türkler ve Araplar arasındaki ilişki düzelmiş, ikinci halife Ca'fer el-Mansur (754-775) Türklere devlet yönetiminde görevler vermiş, oğlu el-Mehdi'ye hoşgörü ve sevgiyle davranmasını emretmiştir. Daha sonra el-Mehdi (775-785) de Mâverâünnehir'deki yer alan bazı yerlere İslâm'ı tebliğ için elçiler göndermiştir.⁸¹

Abbasiler'in yönetimi devralmasıyla birlikte İslâm tarihinde yeni bir dönem başlamıştır. Türkler devletin her basamağında görev almışlardır. Daha sonra Halife el-Me'mun (813-833) Mâverâünnehir'de İslâm'ın yayılması için büyük bir çaba sarfetmiş, Müslüman olan bölgedeki valilere maaş vermeyi vaat etmiştir. Bu dönemde Müslüman olan Türklerden övgüyle bahsetmiş, diğerlerini de bu şekilde teşvik etmeye çalışmıştır. Bu esnada devlet yönetiminde Türklere görevler vererek diğerlerinin onlara sempati duymasını sağlamak istemiştir.⁸²

Halife el-Mutasım'ın annesinin bir Türk kadını olması, yönetimde araplardan ziyade türklere tercih etmesine neden olmuştur. Türkler hem idari kadroda hemde askeri kadrolarda yer almışlardır. Halife el-Mutasım'ın ordusunun çoğunluğunu da Mâverâünnehir'deki Türklerden kurmuştur. Bu bölgede İslâm Dini yayılıp güçlenince İslâm medeniyeti adı altında yeni bir medeniyet kurulmuş oldu. Bu durumun neticesinde de Türkistan'da, İslâm medeniyeti tam anlamıyla nüfus etmiştir. Neticede bu bölgede birçok bilim ve ilim adamları yetişmiştir.⁸³

1.2.11 Samaniler

Asil bir soydan gelen Samaniler, İran ve Mâverâünnehir bölgesinde hâkimiyet kurmuşlardır. Soyları Emevi Halifesi Hişam (724-743) döneminde Müslümanlığı kabul

⁸¹ Ali Öngül, *İlk Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2018), 7: İbn Habib, *Kitabu'l Muhabber*, (thk. Eliza Lichtenstadter), Beyrut ts. (Dâru'l Âfâki'l-Cedîde), 33; Âdem Apak, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi 4 (Abbasiler Dönemi)*, (İstanbul: Ensar Yayınları, 2013), 45.

⁸² Yıldız, "Abbâsiler", *DİA*, C. I, 49-56; Öngül, *İlk Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, 7.

⁸³ Yıldız, "Abbâsiler", *DİA*, C. I, 49-56; Ferhat Yılmaz, *Buhara, Semerkant ve Nesef Bölgesinde*, 5.

eden, Simin adlı bir İranlıya dayanmaktadır. Simin'in torunları Halife el-Me'mun döneminde Semerkant, Fergana ve Herat valiliği yapmıştır. Bu hanedanlığı Nasr b. Ahmed (874-892) kurmuş, II. Nasr b. Ahmed (913-943) döneminde ülke sınırları en geniş hudutlara ulaşmıştır. Böylece bu dönem için Samaniler'in en parlak dönemi denilebilir. Daha sonra Samaniler; Sicistan, Kirman, Cürcan, Rey ve Taberistan gibi şehirleri almıştır. Abbasiler ve Samaniler arasındaki ilişki aslında dostluk ilişkisiydi, çünkü Abbasiler'in doğudaki hâkimiyetleri, Samaniler'in yardımına dayanmaktaydı.⁸⁴

Samaniler döneminde bu bölge İslâm ile idare edilmiştir. Samanilerin başkenti Buhara ve Semerkant ilim ve sanat merkezi olmuş, bu durumda Bağdat kimliğini kaybedecek dereceye gelerek önemini kaybetmiştir. Bu dönemde bölge tamamen Müslüman olmuş, halifeden büyük destek görmüşlerdir. Mâverâünnehir'de iskân etmenin şartı Müslüman olmaya bağlanmıştır. Cend, Huvare ve Yenikent bu şekilde kurulmuşlardır. Samani yönetiminde kuzeyden gelen Türk kavimleri daha sonraları yönetime gelmiş, Samani Devleti, Ceyhun nehrinin güney kesiminde 994 tarihinden sonra Kölemen Türklerinden birinin kurduğu Gazneliler tarafından işgal edilmiştir. Samaniler II. Nuh b. Mansur'un idareyi ele almasıyla gerilemiştir. Karahanlı hükümdarı İlek Buğra Han Mâverâünnehir'i istila etmiş ve Buhara'yı ele geçirmiştir. Ancak Buğra Han'ın ölmesiyle birlikte Samaniler Buhara'yı tekrar ele geçirmişlerdir. Samani yönetiminde yaşanan iç isyanlardan dolayı devlet zayıf düşmüş; bundan istifade eden Gazneli Mahmud Nişabur ve Buhara'yı ele geçirmiştir. Sonrasında Samani devleti, Gazneli ve Karahanlılar tarafından tarih tahnelerinden silinmiştir.⁸⁵

1.2.12 Gazneliler

Gazneliler, Afganistan'da kurulmuş ilk Türk-İslâm Devletleri arasındadır. İki yüz yıl süren hâkimiyetleri sırasında doğuda Hindistan'ın kuzey bölgeleri, batıda Horasan, kuzeyde Mâverâünnehir'in bir kısmı, güneyde ise Sicistan'a hâkim olmuşlardır.

⁸⁴ Aydın Usta, "Sâmânîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XXXIV, İstanbul 2009, 64-68; Ferhat Yılmaz, *Buhara, Semerkant ve Neseף Bölgesinde*, 5; Öngül, *İlk Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, 144.

⁸⁵ Usta, "Sâmânîler", *DİA*, XXXIV, 64-68; Ferhat Yılmaz, *Buhara, Semerkant ve Neseף Bölgesinde*, 6; Öngül, *İlk Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, 151.

Hâkimiyeti altındaki bölgelerde İslâm Dini'nin yayılması için uğraş vermişlerdir. Türk soyundan gelen Alptekin Samaniler devletinde üst düzey yönetici olmuş, daha sonra baş komutanlığa gelmiş ve saray mabeyncisi olmuştur. 955 yılında Herat'a vali olarak atanmıştır. Samani hükümdarı ile arasının açılmasından dolayı Gazne'ye gitmiş ve orada bir devlet kurmuştur. Ancak Alptekin'in damadı olan Sebuktekin Gazneliler'in kurucusu olarak kabul edilmektedir.⁸⁶

Sebuktekin devletin merkezini Peşaver'de kurmuştur. Daha sonra Mâverâünnehir'deki isyanları bastırması ve Horasan'ı ele geçirmiştir. Gazneliler devletinin en ünlü Sultanı Gazneli Mahmud'dur (998-1030). Hükümdar olduktan sonra ömrünün büyük bir kısmını savaşlarda geçirmiş, Hindistan'a on yedi sefer düzenlemiştir. Gazneli Mahmud devletini, yaşadığı dönemin en güçlü devleti haline getirmeyi başarmıştır. Gazneli Mahmud zamanında devletin sınırları batıda Azerbeycan, doğuda Hindistan'ın yukarı Ganj vadisine, Türkistan'da Harezm'den Hint Okyanus'u sahillerini kapsamaktadır.⁸⁷

Sultan Mahmud'un 1030'da vefat etmesinden sonra Gazneli Devleti'nde taht mücadelesi başlamıştır. Bu taht kavgaları sonucunda Mesud kardeşi Muhammed'i mağlûp edmiş ve Gazneli tahtına oturmuştur. Selçuklular 1035 yılında Gazneli hâkimiyetinde bulunan Horasan'a göç etmiş Merv, Serahs ve Ferâve arasındaki topraklara yerleşmişlerdir. Sultan Mesud Selçuklular'a karşı bir ordu göndermiş ancak göndermiş olduğu bu ordu yenilgiye uğramıştır. (426/1035). Sultan Mesud, Selçuklu Beyi Tuğrul ile Dandanakan'da karşılaşmış bu savaşta ağır bir yenilgi almıştır (1040). Bu savaşın neticesinde Sultan Mesud ailesini ve hazinelerini toplayarak Hindistan'a çekilmiştir. Ancak bir ayaklanma sonucu tahttan uzaklaştırılarak kardeşi Muhammed tahta çıkarılmış ve kendisi de öldürülmüştür (1041). Mesud'un oğlu Mevdûd, aynı yıl amcası

⁸⁶ Erdoğan Merçil, "Gazneliler ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XIII, İstanbul 1996, 480-484; Ferhat Yılmaz, *Buhara, Semerkant ve Nesef Bölgesinde*, 7; Öngül, *İlk Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, 159-187; Muhammed Bin Hâvendşâh Bin Mahmûd Mîrhând, *Gazneliler Ravzatu's-Safâ (Mülûk-İ Gazneviye*, trc. Erkan Göksu, (İstanbul: Kronik Yayınları, 2019), 26.

⁸⁷ Öngül, *İlk Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, 188; Ferhat Yılmaz, *Buhara, Semerkant ve Nesef Bölgesinde*, 7; Erdoğan Merçil, "Gazneliler", *DİA*, C. XIII, 480-484.

Muhammed'i mağlûp ederek Gazneli Devleti tahtına oturmuştur. Mevdûd'dan sonra kısa sürelerle oğlu II. Mesud ve I. Mesud'un oğlu Ali, daha sonra da Mahmud'un oğlu Abdürreşîd Gazneli Devleti'ne sultan olmuşlardır. (440/1049). Tuğrul adında bir Türk kumandanı, Abdürreşîd dahil olmak üzere on bir şehzadeyi öldürmüş ve Gazneli Devleti'nin başına geçmiştir (1052). Ancak onun hâkimiyeti de kısa sürmüştür. Daha sonra Gazneliler tahtına I. Mesud'un oğlu Ferruhzâd ondan sonra da kardeşi İbrâhim getirilmiştir. Sultan İbrahim döneminin en önemli olayı Selçuklu-Gazneli mücadelesinin bir barışla sona erdirilmesi olmuştur. Sultan İbrâhim'den sonra tahta oğullarından III. Mesud geçmiştir. III. Mesudun ölümünden sonra oğulları arasında taht kavgası başlamış ve devletin gücü zayıflamıştır. Gazneliler Devleti, Gazneli sultanı Hüsrev Melik'in Gurlular tarafından hile ile esir edilmesiyle 1186 yılında yıkılmıştır.⁸⁸

1.2.13 Büyük Selçuklular

Büyük Selçuklu imparatorluğu tarihte Türkler tarafından kurulan önemli devletlerden biridir. Selçuklular, Kınık boyuna mensup Oğuz kabilesindendirler. 970'te Oğuzlar'ın reisi Selçuk, kabilesiyle birlikte Kırğız bozkırlarından Seyhun nehrinin Aral gölüne döküldüğü Cend'e, oradan da Buhara'ya kadar gelmişlerdir. Selçuklular bu bölgelere geldikten sonra Müslüman olup sünni düşüncüyü benimsemişlerdir. Selçuklular burada kendilerine yer edinerek Cend bölgesine yerleşmişlerdir. Selçuklar Cend bölgesine yerleşmesiyle Gazneliler, Karahanlılar ve Samaniler gibi güçlü devletlerin siyasi çekişme alanlarına kendilerini bulmuşlardır. Selçuk bey Müslüman olmayan Türklerle savaşmış ve şöhretini artırmıştır.⁸⁹

Selçuk'un torunlarından olan Tuğrul, kardeşi Çağrı Bey ile Horasan'a kadar gitmiş, 1037 de Merv ve Nisabur'u Gazneliler'den almış, daha sonra Belh, Curcan, Taberistan, Harezm, Hemedan, Rey ve İsfahan'ı ele geçirmiştir. Buveyh oğullarının

⁸⁸ Öngül, *İlk Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, 188; Ferhat Yılmaz, *Buhara, Semerkant ve Nesef Bölgesinde*, 7; Merçil, "Gazneliler", *DİA*, C. XIII, 480-484.

⁸⁹ Faruk Sümer, "Selçuklular", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XXXVI, İstanbul 2009, 392-397; Ferhat Yılmaz, *Buhara, Semerkant ve Nesef Bölgesinde*, 8-9; Bekir Biçer, Ahmet Sağlam, "Türklerin İslâmı Kabulü, İlk Müslüman Türk Devletleri ve Moğollar", içinde *Orta Asya Tarihi*, ed. Selim Hilmi Özkan, (İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2016), 275- 293.

baskısı altında olan abbasi halifesi Tuğrul beyi birçok kez Bağdat'a davet etmiştir. 1055 yılında Tuğrul Bey, bu davete iştiraki ile hem abbasi halifesi hem Şii Buveyh oğulları baskısından kurtulmuş hem de Buveyh oğullarının ortadan kalkmasıyla onlara ait bölgeler Selçukluların yönetimine geçmiştir. Tuğrul Bey'den sonra yerine yeğeni Alparslan⁹⁰(1063-1072), ondan sonra da Alparslan'ın oğlu Melikşah (1072-1092) Selçuklu tahtına çıkmıştır. Büyük Selçuklu Devleti Melikşah zamanında en parlak dönemini yaşamıştır. Daha sonra daha yeni Müslüman olmuş Türk kabilelerinden orduya asker alarak orduyu büyütmüş ve fetih hareketlerinin alanını genişletmiştir.⁹¹

Büyük Selçuklu Devleti, Sultan Melikşah (1072-1092) döneminde güç ve kuvvet açısından en yüksek dereceye ulaşmış ve onun döneminde ülke sınırları doğuda Kaçkar'dan Kudüs'e, İstanbul'dan Hazar Denizi'ne ulaşmıştır. Sultan Melikşah'ın vefat etmesiyle 1092 yılında taht kavgası imparatorluğun dörde bölünmesine ve daha sonra ortaya çıkan kargaşalardan da parçalanmasına ve 1157 yılında Sultan Sencer'in ölümüyle de Büyük Selçuklu Devleti tamamen yıkılmıştır.⁹²

⁹⁰ Sultan Alparslan'ın Bizans'a karşı 1071 yılında Malazgirt savaşında kazanmış olduğu zafer sadece Anadolu'nun kapılarını açmakla kalmamış, devletin siyasi ve ekonomik olarak büyümesine vesile olmuştur. Bunun etkilerini en iyi bir şekilde Melikşah döneminde görmekteyiz. Bkz. Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, C. III, Alp Arslan ve Zamanı, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınevi, 2016), 26; Ali Sevim, *Suriye- Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989), 13; Ali Sevim, Sıbt İbnu'l-Cevzi'nin Mir'atu'z-Zaman Fi Tarihi'l-Âyan Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bölümler II. Sultan Alp Arslan Dönemi, *Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, C. XIX, S. 23, Ankara. 1998, 1-51.

⁹¹ Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, I. Cilt Kuruluş Devri, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2016), 333-366; Sümer, "Selçuklular ", *DİA*, C. XXXVI, 392-397; Ferhat Yılmaz, *Buhara, Semerkant ve Neseף Bölgesinde*, 8-9; Ali Sevim, Sıbt İbnu'l-Cevzi'nin Mir'atu'z-Zaman Fi Tarihi'l-Âyan Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bölümler I. Sultan Tuğrul Bey Dönemi, *Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, C. XVIII, S. 22, Ankara. 1997, 1-90.

⁹² Ali Sevim, *Malazgirt Meydan Savaşı*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2019), 67; Ahmed Bin Mahmud, *Selçukname*, haz. Erdoğan Merçil, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2018), 90-99; Sümer, "Selçuklular ", *DİA*, C. XXXVI, 392-397; Ferhat Yılmaz, *Buhara, Semerkant ve Neseף Bölgesinde*, 8-9; Halide Aslan, "Selçuklular", içinde *İslâm Tarihi*, ed. Eyüp Baş, (Ankara: Grafiker Yayınları, 2017), 648; Vladdimir Aleksandroviç Gordlevskiy, *Küçük Asya'da Selçuklular*, trc. Abdülkadir İnan, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2019), 26; Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, C. III, *Alp Arslan ve Zamanı*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınevi, 2016), 26; Ali Sevim, *Suriye- Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989), 13; Ali Sevim, Sıbt İbnu'l-Cevzi'nin Mir'atu'z-Zaman Fi Tarihi'l-Âyan Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bölümler III. Sultan Melikşah Dönemi, *Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, C. XX, S. 24, Ankara. 1997, 1-75.

İKİNCİ BÖLÜM

2. KARAHİTAY DEVLETİ ÖNCESİ KİTANLARIN SİYASİ TARİHİ

Karahitay tarihine geçmeden önce Karahitayların ataları Kitanlar hakkında bilgi vermek tezin daha iyi anlaşılabilmesi hususunda yardımcı olacaktır. Moğol tarihçisi Toktoğa tarafından yazılan Liao Shi, çalışmanın ikinci bölümü için birincil ana kaynak durumundadır. Liao Shi⁹³, 116 bölümden oluşan büyük bir külliyyattır. İlk 30 bölümünde Kitan hükümdarları devirlerinin siyasi olayları hakkındaki bilgi vermektedir. 31-61. bölümleri arasında Kitan kurumsal yapıları anlatılmaktadır. 62-71 arası bölümler Kitan ailesini ve Kitanların boy yapısı ile vassalları içermektedir. 71-115 arasındaki bölümlerde biyografiler bulunmaktadır. Son bölüm olan 116. bölümde ise Kitan tarihinin tablosu yer almaktadır.

2.1 Kitan Adı

Kitanların adı hakkında farklı kaynaklarda farklı görüşler bulunmaktadır. Kitanlar Mançurya’da proto-Moğollar ya da Tunguzca konuşan grupların bir karışımı olarak kabul edilmişlerdir. Kitanlar ilk olarak Xianbei dağlarının eteklerinde yaşadıkları için Xianbei adını almıştır. Yü-wen adlı bir kabile reisinden türedikleri için kabile reisinin adıyla anılmışlardır. Daha sonra Liao-he vadisine göç eden Yü-wenlar, 389 yılından sonra “Kitan” ismi tarih sahnesine yer almaya başlamışlardır. Çoğu araştırmacılar Kitan isminin anlamı husunu Liao-he nehri’ne bağlamaktadırlar. Fakat bazı araştırmacılar ise Kitan adının yaşamış oldukları Liao-he vadisinin su ve ot bakımından zengin olmasına izafen etimolojik anlamı “otu ve suyu bol bir bölge” anlamına gelen “Kitan” dan geldiğini ileri sürmüşlerdir.⁹⁴

⁹³ Toktoğa, *Liao Shi*, ed. Wang Li, Treatises 8, Pekin: Zhonghua Shuju, 2016.

⁹⁴ N.N. Kradin, A.V. Kharinsky, S.D. Prokopets, A.L. Ivliev, E.V. Kovychev, L. Erdenebold, *The Great Wall Of Khitan: North Eastern Wall Of Chinggis Khan*, ed. N.N. Kradin, (Moscow: Nauka Vostochnaya Literatura, 2019), 13; Yusufcan Yasin, “Kitan Devletinde Uygurlar ve Uygur Kültürü”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S 34, (2013), 315-327; Kubilay Atik, “*Dynastic Relations In East Asia During The 10th-14th Centuries*”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, (Middle East Technical University, 2017), 112-113; Elina-Qian, Xu, “*Historical Development of The Pre-Dynastic Khitan*”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, (University Of Helsinki: 2005), 6-18; Ahmet Taşağıl, “Karahitaylar”, *Türkiye Diyanet Vakfı*

Bazı araştırmacılarda, Kitan adını “Xi” (Komuk) kavminin doğu tarafında yaşayan anlamını vermektedir. Kitan ismi hakkındaki bir diğer iddia da Çince saf demir anlamına gelen Liao kelimesinden geldiğidir. Bu yüzden, araştırmacıların çoğu “Kitan” adı için “saf demir” veya “hancer” kelimesini kullanmışlardır.⁹⁵

2.2 Kitanların Siyasi Tarihi

Kitan devletine yapılan en eski atıflar 554'te tamamlanan Kuzey Wei hanedanının (386-534) tarihi olan Wei Shu'da bulunmaktadır. 554'ten sonra yazılan birkaç kitap, Kitanların üçüncü yüzyılın sonlarında aktif olduğundan bahsetmektedir. Jin hanedanının (266–420) tarihi olan Jin Shu'nun (648) Murong Sheng'in (398–401) saltanatını kapsayan bölümünde -dördüncü yüzyılda- Kitanlara atıfta bulunulmuştur. Kore'nin Üç Krallığı'nın tarihi olan Samguk Sagi (1145) kitabında 378 yılında bir Kitan baskınından bahsedilmektedir.⁹⁶

389'da Kuzey Wei devletinin, 479'da Avarların baskılarına uğrayan Kitanlar, sekiz kabileden oluşan ve beyaz atı totem olarak kabul eden bir kavimler federasyonunu kurmuştur. Kitanlar, Mukan Kağan döneminde (553-572) Göktürklerin hâkimiyeti altına girmiş ve “irkin” unvanı verilen bir reis tarafından yönetilmiştir. Göktürklerin duraklama döneminde Kitanlar Tang imparatorluğuna bağlanmış ise de zaman zaman baş

İslâm Ansiklopedisi, C. XXIV, İstanbul 2001, 415-416; Ergin Ayan, *Plano Carpni'in Moğolistan Seyehatnâmesi (1245-1247)*, (Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları, 2014), 35; Yüan- Ch'ao Pi-Shi, *Moğolların Gizli Tarihi*, , çev. Ahmet Temir, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2019), 209; İsenbike Togan, Gülnar Kara, Cahide Baysal, *Eski T'ang Tarihi (Türkler Bölümü)*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2020), 76; Jean -Paul Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, , Çev; Aykut Kazancıgil-Ayşe Bereket, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2018), 32,162; Nancy Shatzman, *Liao Archaeology: Tombs And Ideology Along The Northern Frontier Of China, Asian Perspectives*, Vol. 37, No.2, (1998), 224-244.

⁹⁵ Yasin, *Kitan Devletinde Uygurlar*, 315-327; Zhang Ying Lang, *Çin'deki Milletler Tarihi*, C. II, (Pekin: Milletler Yayınları, 1990), 303; Anver Baytur, *Şincang'deki Milletlerin Tarihi*, (Bei- Jing: Milletler Yayınları, 1991), 721.

⁹⁶ Yasin, *Kitan Devletinde Uygurlar*, 315-327; Fan Wen Lian, *Zhong-Guo Umumi Tarihi*, C.VI, (Ürümçi: Şincang Halk Neşriyatı,1999), 3; Valerie Hansen, “The Kitan – Liao, Jurchen Jin”, içinde *Routledge Handbook Of Imperial Chinese History*, ed. Victor Cunrui Xiong And Kenneth J. Hammood (Routledge, 2019), 213- 232.

kaldırmışlardır. Kapağan kağan döneminde (691-716) yeniden Göktürklerle tabi olmuş 765'ten sonra Uygurların hâkimiyeti altına girmişlerdir.⁹⁷

Kitanlar, Türk kültürünün etkisi altında kalmışlar ve VI. yüzyılda örf ve âdet bakımından Göktürkler ile aynı duruma gelmiştir. Bu arada, Türklerin devlet teşkilatına ait unvanları ve hâkimiyet belgelerini de benimseyen Kitanlar, Uygurlardan öğrendikleri siyasi bilgiler neticesinde devlet olma vasfını kazanmışlardır. X. yüzyılın başlarında Kitan kabile federasyonunun başına geçen Yelü reisi Abaoji 907 tarihinde kendisini “Kağan” ilan ederek Kitan devletinin temelini atmıştır.⁹⁸

2.3 Yelü Abaoji (907–926)

Abaoji, 872'de Yelü reisi Saladi'nin oğlu olarak dünyaya gelmiştir. Abaoji zamanında, Yaonian hanları genel gücü elinde tutsa da Yelü kabilesi Kitan kabilelerinin en büyüğü ve en güçlüsü haline gelmiştir. Yelü kabilesi, Yishihuo soyundan gelmektedir. 730'larda Yelü, Yaonian'dan bağımsız bir kabile haline gelmiş ve Han kültürü etkisi altında, Abaoji'nin büyükbabası Yundeshe (820-860) yerleşik tarım uygulayan ve öğreten ilk Kitan olmuştur. Abaoji'nin amcası Shulan, duvar işçiliği yapan ve duvarlı şehirler inşa eden ilk Kitan olmuştur.⁹⁹

Kitanların güneyinde bulunan Liu Rengong'un yönetiminden kaçan Çin çiftçileri ve Han ustaları Kitanlar'a ip eğirmeyi ve dokumayı öğretmiştir. Tarım kültürünün

⁹⁷ Hansen, “The Kitan – Liao, Jurchen Jin,” 213-232; Yasin, *Kitan Devletinde Uygurlar*, 315-327;

Lance Pursey, “*The Necropolis of Northeast China In The Long Eleventh Century: A Social History Of Liao Dynasty Epitaphs (907-1125)*”, Yayımlanmamış Doktora Tezi., (University Of Birmingham, 2019), 1-2; Ahmet Taşağıl, *Gök Tanrının Çocukları, (Avrasya Bozkırlarında İslâm Öncesi Türk Tarihi)*, (İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2019), 165; Ahmet Taşağıl, *Türk Model Devleti Göktürkler*, (İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2018), 68; Toktoğa, *Liao Shi*, Volume 1, ed. Wang Li, Treatises, Pekin: Zhonghua Shuju, 2016.

⁹⁸ Taşağıl, “Karahıtaylar “, *DİA*, C. XXIV, 415-416; Hansen, “The Kitan – Liao, Jurchen Jin”, 213-232; Yasin, *Kitan Devletinde Uygurlar*, 315-327; George Lane, “The Khitans: Corner Stone Of The Mongol Empire”, *Acta Via Serica*, Vol. 6, No. 1, (2021), 141–164, Toktoğa, *Liao Shi*, Vol. 1; J. De Guignes, *Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sâir Batı Tatarlarının Tarih-i Umûmîsi*, çev. Hüseyin Cahit, haz. Erol Kılınç (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2018), III/ 611.

⁹⁹ Hansen, “The Kitan – Liao, Jurchen Jin”, 213-232; Rene Grousset, *Bozkır İmparatorluğu, Atilla / Cengiz Han/ Timur*, (İstanbul: Ötüken Yayınları, 1980), 135, Toktoğa, *Liao Shi*, Vol. 1.

benimsenmesi, Han mültecileri ve daha gelişmiş işçi örgütlenmesi, Yelü kabilesini diğer Kitanlardan çok daha zengin yapmıştır. Abaoji, dokuzuncu yüzyılın sonlarında Kağan'ın kişisel muhafızlarının komutanı olan Dama Yueshali unvanına sahip olmuştur. Abaoji, 901 yılında üç yıllık konsey tarafından Yelü'nin reisi seçilmiştir. O zamana kadar Kitanlar Yaonian dışında hiçbiri soyadı kullanmamışlardır. Ancak 930'larda Abaoji, Yelü ve Xiao soyadı kullanmaya başlamıştır.¹⁰⁰

Abaoji, Yelü'nün lideri olduktan sonra Tang hanedanına baskın düzenlemiş ve Jin'e saldırmıştır. Ayrıca diğer Kitan boyları olan Shiwei ve Kumo Xi üzerinde üstünlük kurmuştur. 903'te Abaoji, Yaonian Kağan'dan sonra Kitanların en yüksek komutanı Yüyue seçilmiştir. Abaoji, 907 yılında kendisinin Kağan yapılmasını talep etmiş ve diğer yedi kabilenin desteğiyle Kitanların yüce lideri olmuştur. Abaoji, Kitanların yüce reisi olduktan sonra diğer Kitan reislerini katletmiştir. 912 ve 913'te Abaoji'nin ailesinin üyeleri ayaklanma girişiminde bulunmuş, ilk ayaklanma bastırıldıktan sonra, Abaoji komplocuları affetmiştir. İkinci kez ayaklanan aile üyeleri öldürülmüş yalnızca erkek kardeşleri affedilmiştir. Abaoji'nin kardeşleri 917 ve 918'de tekrar isyan girişiminde bulunsalar da her ikisinin isyanı da kolayca bastırılmıştır.¹⁰¹

Abaoji, 916 yılında Göksel İmparator unvanını almış ve Kitan devletini kurmuştur. Abaoji ilk olarak bir Konfüçyüs tapınağı inşa ettirmiş ve birinci eşi Shulü Ping'den olan en büyük oğlu Yelü Bei'yi varis olarak seçmiştir. Abaoji tüm soyluların ona sadakat yemini etmesini istemiştir. İki yıl sonra, Kitan sarayı, normalde Çin saraylarının bulunduğu Shangjing'e taşınmıştır. Abaoji, ele geçirdiği etnik Han tebaasının yaşaması için 30 duvarlı bir şehir daha inşa edilmesini emretmiştir. Başkent Shangjing'e "Doğu Başkenti Dongjing katılmıştır. İmparatorluğun yönetimi, Kuzey ve Güney Yönetimi olarak ikiye ayrılmıştır. Kuzeydeki kuruma, Xiao soyu tarafından atanan şansölyeler ve

¹⁰⁰ Liu Pujiang, "The Founding Year Of The Khitan Dynasty: A Textual Investigation Based On Primary Sources", *Journal Of Chinese Humanities*, S. 9, (2023), 3–23; Toktoğa, *Liao Shi*, Vol. 1.

¹⁰¹ Pujiang, *The Founding Year Of The Khitan Dynasty*, 3–23; Toktoğa, *Liao Shi*, Vol. 1.

yöneticiler atanmış, devletin güney tarafına ise Yelü soyu tarafından atanan bakanlar başkanlık etmiştir.¹⁰²

917'de Wu Eyaletinin hükümdarı Abaoji'ye bir miktar kızgın yağ göndermiş ve bu yağ tutuştuğunda veya suyla temas ettiğinde daha da şiddetli bir şekilde parlamıştır. Abaoji bu yağı şehirlere saldırmak için kullanmıştır. Abaoji Youzhou'ya saldırmak amacıyla otuz bin kişilik bir süvari kuvveti hazırlamış ancak kraliçesi Shulü'ün fikrine uyarak sınırlarda pusuya yatıp ülkeyi harap edip şehri aç bırakarak Youzhou'yu almayı başarmıştır. 920'de Abaoji, Kitan büyük yazısı olarak bilinen bir Kitan yazı sisteminin geliştirilmesini emretmiştir. Çince yazıya yüzeysel olarak benzer olsa da kelimeleri oluşturmak için Çince karakterlere keyfi olarak vuruşlar eklemiş ve azaltmıştır. Yaptığı bu Kitan alfabesi tebaası için tanınmaz bir hale gelmiştir.¹⁰³

925'te Uygurlar ile ilişkiler gelişince Abaoji küçük kardeşi Yelü Diela'ya eski Uygur dilini öğrenmesini emretmiştir. Uygur etkisi küçük bir Kitan alfabesinin geliştirilmesine sebep olmuştur. Kitan alfabesi, Kuzey İdaresi'nde ahşap ve taş üzerine anıt yazıtlar ve kayıt tutma için kullanılmıştır. Kitan alfabesiyle yazılmış neredeyse hiçbir kapsamlı belge günümüze ulaşmamıştır. Güneyde ise Çince, Abaoji'nin oğulları da dahil olmak üzere birçok Kitan'ın öğrendiği idari bir dil olmuştur. Abaoji, Tang elçisi Yao Kun ile yaptığı bir sohbette, Çince konuşmuş ancak diğer Kitanlar'ın yanında konuşmamıştır.¹⁰⁴

Abaoji çok sayıda komşu halka saldırmış ve Kitan bölgesini katlayarak genişletmiştir. Bozkır göçebelerine karşı, 908'de Shiwei'ye, 910'da Kumo Xi'ye, 912'ji, hükümdarlığı de Zubu'ya, 915'te Khongirad'a ve yine 919'da Khongirad'a boyun

¹⁰² Denis Twitchett And Klaus-Peter Tietze, 'The Liao', içinde *The Cambridge History Of China Vol. Iv, Alien Regimes And Border States*, 907-1368, Ed. Herbert Franke And Denis Twitchett, Cambridge: Cambridge University Press, 2008, 43-154.

¹⁰³ Twitchett, Tietze, "The Liao", 43-154; Toktoğa, *Liao Shi*, Vol. 1.

¹⁰⁴ D. Kara, *Knigi Mongolskikh Kochevnikov*, (Moscow: Nauka, 1972), 10; F.W. Mote, *Imperial China 900-1800*, (Cambridge, Mass: Harvard University Press, 1999), 30, 42; Duturaeva, *Khitans And Central Asians*, 103-110.

eğdirmek için seferler düzenlemiştir. 922'den 923'e kadar Jin'e ve halefi Tang'a baskın düzenlemiş, bir yıl sonra da Tatarlara saldırmıştır.¹⁰⁵

Kitan hükümdarı Abaoji, 924'te imparatorluğun sınırlarını Moğol Platosu'na kadar genişletmiş ve büyük bir imparatorluk kurmuştur. Abaoji, 6 Eylül 926'da 54 yaşında tifodan ölmüştür.¹⁰⁶

2.4 Taizong (926–947)

Abaoji'in ölümünden sonra Kitan İmparatoru olan Yelü Deguang, Shulü Ping'in ikinci oğluydu ve Kitan tahtının ilk varisi değildi. Asıl varis Ağabeyi, 26 yaşındaki Yelü Bei, entelektüel arayışları nedeniyle muhafazakâr Kitan elitleri tarafından beğenilmemiştir.¹⁰⁷

Yelü Bei resim yapma ve hem Kitan hem de Çin dillerinde yazma konusunda yetenekliydi ve de büyük kişisel bir kütüphaneye sahiptir. Ayrıca Çin kültürü, müziği, tıbbı ve kehanet konusunda da bir zevki vardı. Abaoji, onu varis olarak ilan etmiştir. Ancak Bei'nin kendi başına son derece güçlü, binlerce atlıya komuta eden ve sefere çıkan birliklere komuta eden annesi Shulü Ping, Abaoji ile gömülmek üzere sağ elini kestikten sonra naip olarak tüm askeri ve sivil işlerin kontrolünü ele geçirmiştir.¹⁰⁸

Shulü Ping, Çinli eğilimleri nedeniyle ilk oğlunun varisliğini reddetmiş ve tüm nüfuzunu Bei'nin 922–923 ve 924–925 seferlerine katılan küçük kardeşi Deguang'a

¹⁰⁵ Twitchett, Tietze, “The Liao”, 43-154; Toktoğa, *Liao Shi*, Vol. 2.

¹⁰⁶ Wittfogel, Karl. A. and Chia-Sheng Feng, *History Of Chinese Society, Liao (907–1125)*, (Philadelphia: American Philosophical Society, 1949), 543.

¹⁰⁷ Lin Hang, “Empress Dowagers On Horseback: Yingtian And Chengtian Of The Khitan Liao (907–1125)”, *Acta Orientalia Hung*, S. 73 (2020), 585–602.

¹⁰⁸ Wright, David Curtis, “The Political And Military Power Of Kitan Empress Dowagers.” İçinde *The Role Of Women In The Altaic World*, ed. Veronika Veit, Wiesbaden, Harrassowitz, 2007, 325–337.

ayırması için kullanmıştır. 927'nin sonlarında Bei, annesine görüşerek taht iddiasından vazgeçmiş ve kardeşi Deguang'ın hükümdarlığını kabul etmiştir.¹⁰⁹

Bei, babası tarafından kendisine verilen eski Balhae'de Dongdan Krallığı'nın hükümdarıydı. Onu hâlâ bir tehdit olarak gören Taizong, 929'da Dongdan'ın başkentinin ve tüm sakinlerinin Doğu Başkenti'ne (Dongjing) taşınmasını emretmiştir. Dongdan yarı özerk statüsünü kaybettiği için Bei 930'da deniz yoluyla Tang devletine kaçmıştır. 937'de, Shi Jingtang tarafından öldürülmüştür.¹¹⁰

933'te Taizong, bazı Tangut kabilelerine karşı bir sefer düzenlemiştir. Ancak bu dönemde Kitan topraklarının en önemli genişlemesi güneydeki siyasi istikrarsızlıktan kaynaklanmıştır. 933'te, Tang imparatoru ölmüş ve Oğlu Li Conghou üvey kardeşi Li Congke tarafından öldürülmüştür. Li Congke tarafından baskı altına alınan Shi Jingtang, Kitanlardan yardım istemiştir. Bunun üzerine Taizong, 50.000 kişilik bir süvari birliğini yardıma göndermiştir. Taiyuan yakınlarında Tang ordusunu yenilmiş ve 28 Kasım 936'da Shi Jingtang, Kitanlar tarafından Jin imparatoru tahtına oturtulmuştur.¹¹¹

938'de, Jin imparatoru Shi Jingtang, On Altı Eyaleti Kitanlara devretmiş, onlara kuzey Çin'in ve Orta Ovaların stratejik tahkimatlarına erişim izni vermiştir. Taizong Modern Pekin'de yeni bir Güney Başkenti olan Nanjing şehrini inşaa ettirmiştir. Shi Jingtang bir vassal gibi davranmış ve hatta Kitan elçilerinin jeopolitik rakibi Güney Tang ile temas kurmak için topraklarından geçmesine izin vermiştir.¹¹²

Shi Jingtang 942'de ölmüş ve yerine Yeğeni ve halefi Shi Chonggui, geçmiştir. Shi Chonggui, ordu komutanı Jing Yanguang liderliğinde Kitan karşıtı bir politika benimsemiştir. 943'te Shi Chonggui, Kitanların Kaifeng'deki ticaret ayrıcalıklarını iptal

¹⁰⁹ Twitchett, Tietze, "The Liao", 43-154; Toktoğa, *Liao Shi*, vol.3.

¹¹⁰ Chen Xue, "Constructions Of Liao (907-1125) Dynastic Identities In Eastern Eurasian Context, 900-1100", Yayınlanmamış Doktora Tezi, (University Of Birmingham, 2020), 120.

¹¹¹ Twitchett, Tietze, "The Liao", 43-154; Xue, *Constructions Of Liao*, 120; Toktoğa, *Liao Shi*, vol.3.

¹¹² Hansen, "The Kitan – Liao, Jurchen Jin", 213-232; Wolfram Eberhard, *En Eski Devirlerden Zamanımıza Kadar Uzak Doğu Tarihi*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2019), 93.

etmiş ve Kitan temsilcilerini geri göndererek mallarına el koymuştur. Kitanlar Jin güçlerini yıpratmışlar ve 946'da Jin başkomutanı Du Chongwei teslim olmak zorunda kalmıştır. 947'nin başlarında Taizong, Kaifeng'e girmiş Jin imparatoru ve ailesi Yüce Başkent'e sürgüne gönderilmiştir. Jin ordusu silahsızlandırılmış, dağıtılmış ve atlarına el konulmuştur. Bu büyük zaferle Taizong, imparatorluğun ismini "Büyük Liao" olarak değiştirmiştir.¹¹³

Jin'in fethi ile Liao, kendisini Jin'in meşru halefi ve Çin'in hükümdarı olarak görmüştür. Bu nedenle, Beş Elementin (wuxing) yaratılış sırasına göre, Jin'in hanedan unsuru olan Metal elementini takip eden element olan Su elementini seçmiştir. Ayrıca hanedan rengi olarak Su elementinin karşılık gelen siyah rengi seçmiştir. Kitanlar, Jin yetkilileri ve saray kadınlarından haritalara ve müzik enstrümanlarına kadar değerli her şeyi Yüce Başkent'e göndermeye karar vermiştir Taizong 18 Mayıs 947'de 45 yaşında aniden hastalanmış ve günümüz Shijiazhuang yakınlarında ölmüştür.¹¹⁴

2.5 Shizong (947–951)

Taizong'un ölümünden sonra Liao İmparatoru Shizong adıyla imparator olan Yelü Ruan, Yelü Bei'nin oğluydu. Taizong, Ruan'ı büyütmüş ve aralarındaki ilişki baba oğul kadar yakın olmuştur. Ruan, Jin'in işgaline katılarak kendisinin yetenekli bir savaşçı ve komutan olduğunu göstermiştir. Taizong'un ölümü üzerine Ruan kendisini imparator ilan etmiştir. Taizong'un küçük kardeşi Yelü Lihu Yüce Başkent'e dönerken Ruan'a saldırmış ama yenilmiştir. Yelü Lihu'un Annesi Shulü Ping daha sonra kendi ordusunu Ruan'la yüzleşmek için göndermiştir. İki ordu, Xar Moron Nehri üzerinde karşı karşıya gelmiş aralarındaki anlaşmazlık Yelü Wuzhi adlı bir kraliyet kuzeni tarafından çözülmüştür. Bir barış sağlandıktan sonra, Ruan resmen imparator unvanını almıştır.¹¹⁵

¹¹³ Twitchett, Tietze, "The Liao", 43-154; Xue, *Constructions of Liao*, 120; Ahmet Taşağıl, *Bozkırın Kağanlıkları*, (İstanbul: Kronik Yayınevi, 2019), 218.

¹¹⁴ Hansen, "The Kitan – Liao, Jurchen Jin", 213-232; Toktoğa, *Liao Shi*, vol.3,4.

¹¹⁵ Twitchett, Tietze, "The Liao", 43-154; Toktoğa, *Liao Shi*, vol. 5.

Shizong hem İmparatoriçe Shulü Ping'i hem de Yelü Lihu'yu başkentten derhal sürgüne göndermiş ve siyasi emellerine son vermiştir. Shizong, bunun konumunu güvence altına alacağını ummaktaydı. Ancak Liao'nun iç durumu istikrarsız kaldığı için hızla hayal kırıklığına uğramıştır. 948'de Taizong'un ikinci oğlu Yelü Tiande imparatoru öldürmek için komplo düzenlemiştir. Komplo başarısız olmuş ve komplocuların hayatları bağışlanmıştır. Bunların arasında Shulü Ping'in yeğeni Xiao Han, ertesi yıl Shizong'a karşı yeniden komplo düzenlemiştir.¹¹⁶

949'dan 950'ye kadar Shizong, Han'ı işgal etmiştir. 951'in sonlarında Shizong, Zhou'yu işgal etmeye karar vermiş ordu yola çıkmadan önce Shizong ve çevresi, sarhoş olmuştur. Abaoji'nin küçük erkek kardeşi Anduan'ın oğlu Chage, Shizong'u öldürmek için durumdan yararlanmak istemiş ancak başarılı olamayınca da idam edilmiştir. Shizong 33 yaşında ölmüştür. Shizong'un yönetimi, daha çok aile içi taht kavgalarıyla geçmiştir.¹¹⁷

2.6 Muzong (951–969)

Shizong'un Ölümünden sonra Liao İmparatoru Muzong olan Yelü Jing, kuzeni Liao İmparatoru Shizong'un yerini almıştır. Muzong çok içki içiyordu ve zamanının çoğunu ya avlanarak ya da uyuyarak geçiriyordu. Çinliler ona "Uyuyan Prens" demişlerdir. Saltanatının ilk yarısı, ailesi içinde devam eden istikrarsızlıkla gölgelenmiştir. Shizong'un küçük erkek kardeşi Louguo, amcalarından biriyle Zhou'ya sığınmak için bir plan yapmış ancak plan ortaya çıkınca idam edilmiştir. 953 yılında Yelü Lihu'nun oğlu Wan da imparatora karşı komplo kurmuş ancak başarılı olamamıştır. Wan kurtulmuş ama işbirlikçileri idam edilmiştir. 959'da Louguo'nun komplocularından biri olan Dilie isyan planlamıştır. Ertesi yıl, Wan'ın ağabeyi Xiyin, isyan planlamaktan tutuklanmıştır.¹¹⁸

¹¹⁶ Hansen, "The Kitan – Liao, Jurchen Jin", 213-232; Toktoğa, *Liao Shi*, vol. 5.

¹¹⁷ Twitchett, Tietze, "The Liao", 43-154; Toktoğa, *Liao Shi*, vol. 5.

¹¹⁸ Xue, *Constructions Of Liao*, 182; Toktoğa, *Liao Shi*, vol. 6,7.

Muzong'un hükümdarlığı sırasında Liao, 952'de Kuzey Han'a Zhou'nun saldırısını savuşturmasında yardım etmiştir. Zhou, 954'te Han'a tekrar saldırmış ve Kitanlar bir kez daha yardımlarına gelmiştir. Kitanlar yanlışlıkla bazı Han birliklerini ele geçirip geri teslim etmişlerdir.¹¹⁹

959 yılında Zhou, Liao bölgesini işgal ederek bazı sınır vilayetlerini ele geçirmiştir. Muzong, Zhou işgalini engellemek için güneye yönelmiş, ancak Zhou imparatoru hastalanmış ve Kaifeng'e dönmek zorunda kalmış, kısa süre sonra ölmüştür. Zhou işgalcileri geri çekilmek zorunda kalmıştır. 960 yılında Zhou'nun yerini 963'te Han'a saldıran Song hanedanı almış ve Kitanların yardımıyla saldırı püskürtülmüştür. 963 ve 967'de Liao ve Song arasında sınır çatışmaları meydana gelmiştir.¹²⁰

965'te Shiwei ve Khongirad ile küçük sorunlar yaşanmış ancak bunun dışında kuzey sınırı Liao için sakin kalmıştır. 969'da Muzong, bütün bir ayı içki içerek geçirmiş ve şiddetli ve mantıksız davranmaya başlamış korumalarından bazılarını katletmiştir. 12 Mart'ta altı özel görevlisi 37 yaşında Muzong'u öldürmüştür.¹²¹

2.7 Jingzong (969–982)

Muzong'un ölümünden sonra Liao İmparatoru Jingzong olan Yelü Xian, Liao İmparatoru Shizong'un oğludur. Hükümdarlığı sırasında, Beş Hanedan ve On Krallık dönemi, 960 yılında Daha sonra Zhou'nun yerini alan Song hanedanının yükselişiyle sona ermiş ve Song hanedanı 978 yılına kadar Kuzey Han dışındaki tüm rakip devletleri mağlup etmiştir. Han hanedanlığı, 971'de başlayan aylık nezaket misyonlarıyla Liao ile bağlarını güçlendirmiştir. 974'te Song hanedanlığı olası bir tarafsızlık anlaşması için Liao ile müzakerelere başlamış ancak diplomatik çabalar başarısızlıkla sonuçlanmıştır.¹²²

¹¹⁹ Twitchett, Tietze, "The Liao", 43-154; Hansen, "The Kitan – Liao, Jurchen Jin", 213-232; Toktoğa, *Liao Shi*, vol. 6,7.

¹²⁰ Twitchett, Tietze, "The Liao", 43-154, Toktoğa, *Liao Shi*, vol. 6,7.

¹²¹ Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, 139; Toktoğa, *Liao Shi*, vol. 6,7.

¹²² Irene S Leung, "Felt Yurts Neatly Arrayed, Large Tents Huddle Close": Visualizing The Frontier In The Northern Song Dynasty (960-1127)" içinde *Political Frontiers, Ethnic Boundaries And Human*

Song hanedanı 976 ve 977'de Kuzey Han'ı işgal etmiş ancak her iki işgal girişimi Liao müdahalesiyle püskürtülmüştür. 978'de Song hanedanlığı tüm güçlerini Kuzey Han'ı işgal etmeye yoğunlaştırmış ve bu sefer Kuzey Han yolundaki Liao güçlerini yakalayıp onları yenmişlerdir. 979 yazında Song İmparatoru Taizong Taiyuan'ı almış ve Kuzey Han'ı ilhak etmiştir. Taizong daha sonra Liao'yu işgal etmeye çalışmış ancak Gaoliang Nehri üzerinde meydana gelen muharebesini kaybetmiştir. Taizong yaralanmış ve bir eşek arabasıyla güneye kaçmıştır. Liao zaferinden yararlanan Jingzong, 980'de cezalandırıcı bir sefer başlatmış ve Song ordusunu yenmiştir. 982'deki başka bir seferde Liao ordusu yenilmiş ve Jingzong geri çekilmek zorunda kalmıştır. Liao, Song ile çatışmanın yanı sıra 973'te Tangutlarla da sorun yaşamıştır. 13 Ekim 982'de Jingzong, bir av gezisi sırasında hastalanmış ve kampta ölmüştür. Jingzong öldüğünde 34 yaşındaydı. Ölümünden önce, en büyük oğlu olan 11 yaşındaki Longxu'yu halefi olarak atamıştır.¹²³

2.8 Shengzong (982–1031)

Jingzong'un ölümünden sonra Liao İmparatoru Shengzong olan Yelü Longxu babası Liao İmparatoru Jingzong'un yerini almıştır. Babası öldüğünde sadece 11 yaşındaydı, bu yüzden gerçek güç naip annesi Xiao Yanyan'daydı. 1009'daki ölümüne kadar Kitan imparatorluğu, kendisi ve ikisi Çinli üç bakan tarafından yönetilmiştir.¹²⁴

Xiao Yanyan son derece yetenekli bir hükümdardı hem siyasette hem de savaşta zeki ve 10.000 süvariye meydan okuyabilecek bir orduya komuta etmiştir. Shengzong'un hükümdarlığı altında, bir dizi idari ilerleme sağlanmıştır. 983'te Tang Yasası'nın Kuzey Yönetimi tarafından kullanılmak üzere Kitan diline çevrilmesi emredilmiş ve 994'te On İğrenç Suçu ihlal eden herhangi bir Kitan'ın bir Çinli ile aynı cezayı çekmesine karar verilmiştir. İlk jinshi sınavı 988 yılında yapılmış ve hanedanın

Geographies In Chinese History, ed. Nicola Di Cosmo And Don J. Wyatt (Abingdon: Routledge, 2005), 209-210; Toktoğa, *Liao Shi*, vol. 8,9.

¹²³ Naomi, Standen, "Integration And Separation: The Framing Of The Liao Dynasty (907–1125)" içinde *Chinese Sources*, Textual Afterlife Sempozyumu, September, 2004, At The University Of St Andrews, Saint Andrews, 147-198; Twitchett, Tietze, "The Liao", 43-154; Toktoğa, *Liao Shi*, vol. 8,9.

¹²⁴ Twitchett, Tietze, "The Liao", 43-154; Hansen, "The Kitan – Liao, Jurchen Jin", 213-232; Toktoğa, *Liao Shi*, vol. 10-17.

sonuna kadar devam etmiştir. Ancak, on mezundan sadece iki veya üçü istihdam edilmiştir. 994 yılında Kitanlar kendi takvimlerini çıkarmışlardır. 991'de Kitanlar ilk genel nüfus sayımını yapmış ve 997'de kabile nüfusu için başka bir nüfus sayımı daha yapılmıştır.¹²⁵

Kitan kabilesi olan Kumo Xi, 997'de tamamen Kitan yönetimine entegre edilmiştir. Vasallık ve haraçla ilgili önceki düzenleme, Liao İmparatoru Taizong'un zamanından beri sürmüştü ancak 994 ile 997 yılları arasında bir dizi reform yapılarak Kumo Xi kralı maaşlı bir memur olmuştur. 1018 ile 1020 yılları arasında Kumo Xi bölgesinde Çin tarzı idari birimler kurulmuş ve eski başkentleri, bir iç ve dış duvar, bir Konfüçyüs tapınağı olan Merkezi Başkent Zhongjing olmuştur.¹²⁶

Kitanlar askeri olarak hem Song hanedanı hem de Kore'in Goryeo krallığı ile çatışmaya girmiştir. 986'da Song İmparatoru Taizong üç kollu bir istila düzenlemiş ve Kitan sınır savunmasını hızla alt etmiştir. Ancak onlar düşman topraklarının derinliklerine girerken Kitan orduları Song ordularını her taraftan kuşatmış ve saldırmıştır. Kitanların kazanmış oldukları bu büyük zafere rağmen İmparatorluk sınırları ciddi şekilde hasar görmüş ve birçok insan evlerini terk etmek zorunda kalmıştır. 992'de Kitanlar, 800.000 kişilik bir kuvvet göndererek Goryeo'yu işgal etmiş ve Goryeo'dan Yalu Nehri boyunca uzanan bölgeleri terk etmesini talep etmiştir. Goryeo, askeri bir ittifaka sahip oldukları Song hanedanından yardım istemiş ancak Song yardımı gelmemiştir. Kitanlar, Cheongcheon Nehri'ne ulaşmadan önce güneye doğru istikrarlı bir ilerleme kaydetmiştir. Kitanlar başlangıçta Goryeo'yı tamamen ilhak etmeyi düşünmüş ancak Seo Hui Kitanları bunun yerine Goryeo'yu vassal bir devlet olarak kabul etmeye ikna etmiştir.¹²⁷

Goryeo sınırını güvence altına aldıktan sonra Kitanlar, 994'te Song hanedanına saldırmışlar ve Zitong'u kuşatmıştır. Ancak Song güçleri tarafından ateşli oklarla

¹²⁵ Twitchett, Tietze, "The Liao", 43-154; Standen, *Integration And Separation*, 147-198; Toktoğa, *Liao Shi*, vol. 10-17.

¹²⁶ Hansen, "The Kitan – Liao, Jurchen Jin", 213-232; Toktoğa, *Liao Shi*, vol. 10-17.

¹²⁷ Twitchett, Tietze, "The Liao", 43-154; Hansen, "The Kitan – Liao, Jurchen Jin", 213-232; Toktoğa, *Liao Shi*, vol. 10-17.

püskürtülmüştür. Kitanlar, 999'da Song'a karşı bir dizi sefer başlatmış ve savaş alanında genel olarak başarılı olsalar da Song'dan değerli bir şey elde edememiştir. 1004'te Shengzong ve annesi, ağır bir şekilde direnen şehirlerin uzun süreli kuşatmalarından kaçınmış, yalnızca teslim olan şehirleri alarak Song'un başkenti Kaifeng'in dış mahallelerine kadar ulaşmıştır. Song İmparatoru Zhenzong, Kitanlarla Sarı Nehir üzerindeki küçük bir şehir olan Shanyuan'da buluşmuştur. Ocak 1005'te iki taraf Shanyuan Antlaşması'nı imzalamıştır.¹²⁸

Anlaşmaya göre Song Devleti Kitanlara her yıl 200.000 top ipek ve 100.000 gümüş verecek, iki imparator birbirlerine eşit olarak hitap edeceklerdir. Ayrıca iki devlet arasındaki tartışmalı sınırların yeri kesinleştirilmiş ve iki devlet arasında ikili ilişkiler kurulmasına karar verilmiştir. Daha sonra Song devleti Kitanların Batı Xia ile askeri bir ittifak kurabileceği korkusuyla yıllık vergiyi 300.000 top ipek ve 200.000 gümüşe yükseltmiştir. Anlaşmanın imzalanmasının ardından bir asırdan fazla bir süre Kitanlar ve Song arasında büyük savaşlar yapılmamıştır. Song devleti anlaşmayı imzalayarak işlevsel olarak On Altı Eyalet üzerindeki iddiasından vazgeçmiştir.¹²⁹

Song istilasından dört yıl sonra, Goryeo ile çatışma yeniden patlak vermiştir. 1009'da Goryeo generali Gang Jo, Goryeo'lu Mokjong'u öldürmüş ve Goryeo'lu Hyeonjong'u tahta çıkarmıştır. Kitanlar, Gang Jo'yu cezalandırmak için hemen 400.000 kişilik bir ordu göndermiştir. Ancak, ilk askeri başarı döneminden ve birkaç barış müzakeresi girişiminin başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra, Goryeo ve Kitanlar on yıl sürecek bir savaşa girmişlerdir. 1018'de Kitanlar büyük bir yenilgiye uğramış ve orduları Gwiju Savaşı'nda General Gang Gam-chan komutasındaki Goryeo güçleri tarafından neredeyse tamamen yok edilmiştir. Ertesi yıl Kitanlar, Goryeo'ya yürümek için başka bir büyük ordu toplamış ancak her iki taraf da birbirlerini askeri olarak yenemeyeceklerini anlamıştır. Bu nedenle 1020'de Kral Hyeonjong haraç göndermeye devam etmiş ve

¹²⁸ David Curtis Wright, *From War To Diplomatic Parity In Eleventh-Century China: Sung's Foreign Relations With Kitan Liao* (Leiden: Brill, 2005), 198-228; Christian Lamouroux, "Geography And Politics: The Song-Liao Border Dispute Of 1074/75," *In China And Her Neighbors: Borders, Visions Of The Other, Foreign Policy 10th To 19th Century*, ed. Sabine Dabringhaus, Roderich Ptak and Richard Teschke (Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 1997), 1-28; Toktoğa, *Liao Shi*, vol. 10-17.

¹²⁹ Wright, *From War To Diplomatic Parity In Eleventh-Century China*, 198-228; Lamouroux, "Geography And Politics", 1-28; Toktoğa, *Liao Shi*, vol. 10-17.

1022'de Kitanlar, Kral Hyeonjong'un saltanatının meşruiyetini resmen tanımıştır. Liao ile Goryeo arasındaki ilişki, Liao hanedanlığının sonuna kadar barış içinde olmuş ve Goryeo bir vassal olarak kalmıştır.¹³⁰

1020'lerde Kitan Güney yönetimi, vergi sistemini, daha önce yalnızca haraç ödemek zorunda olan Dongdan Krallığı'nın Balhae halkını kapsayacak şekilde genişletmeye çalışmıştır. Balhae halkına Güney Başkent'e tahıl taşımak için tekneler inşa etmeleri emretmiştir. Ancak yolculuk tehlikeliydi ve birçok tekne kaybolmuştur. 1029 yazında, Balhae krallığının uzak bir soyundan gelen Da Yanlin Doğu Başkentinde ayaklanmış vergi komisyoncularını ve baş komutanı öldürmüş ve kendini Xing Liao hanedanını hükümdarı ilan etmiştir. Da Yanlin Goryeo'dan yardım istemiş ama beklediği yardım gelmemiştir. Ayrıca Orduda görev yapan diğer Balhae halkı da ona katılmayı reddetmiştir. 1030'da Xingliao ve onun Cürçen ve Goryeo müttefikleri, Punu liderliğindeki bir Liao saldırısıyla yenilmiştir. Bir yıl sonra Da Yanlin'in subaylarından biri ona ihanet etmiş ve Doğu Başkenti'nin kapılarını Kitanlara açmıştır. Xing Liao hanedanlığı kısa süre sonra tarih sahnesine karışmıştır. Eski Balhae soyluları Yüce Başkent'in yakınlarına yerleştirilmiş diğerleri ise Goryeo'ya kaçmıştır. Shengzong, 25 Haziran 1031'de 60 yaşında ölmüştür. Ölüm döşegindeyken, en büyük oğlu 15 yaşındaki Yelü Zongzhen'i tahta çıkarmaları için bakanları Xiao Xiaomu ve Xiao Xiaoxian'a emanet etmiştir.¹³¹

2.9 Xingzong (1031–1055)

Shengzong'un ölümünden sonra 15 yaşında Liao İmparatoru olan Xingzong, Liao İmparatoru Shengzong ve onun küçük eşlerinden biri olan Xiao Noujin'in çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Asıl adı Yelü Zongzhendir. 1034'te Noujin, Xingzong'u kendi büyüttüğü küçük erkek kardeşi Zhongyuan ile değiştirmeyi planlamıştır. Zhongyuan bunun bir parçası olmak istememiş ve Xingzong'a annelerinin planları hakkında bilgi

¹³⁰ Twitchett, Tietze, "The Liao", 143-154; Standen, *Integration And Separation*, 147-198; Toktoğa, *Liao Shi*, vol. 10-17.

¹³¹ Twitchett, Tietze, "The Liao", 43-154; Hansen, "The Kitan – Liao, Jurchen Jin", 213-232; Toktoğa, *Liao Shi*, vol. 10-17.

vermiştir. Bunun sonucunda Noujin babalarının türbesine sürülmüştür. Darbeyi yenmedeki rolü nedeniyle, Zhongyuan'a "İmparatorluğun Küçük Kardeşi" unvanı verilmiş ve bir dizi yüksek rütbeli görevlerde bulunmuştur. Ancak Noujin'in akrabalarının Xingzong'un yanında kalmasından dolayı 1037'de, Xingzong Noujin'e büyük saygı duyarak ve ziyaretlerini gerçekleştirerek bu unsurlarla uzlaşmaya çalışmıştır. Xingzong, kardeşi Xiao Xiaomu'yu kuzey şansölyesi olarak atamıştır. 1039'da Noujin başkente dönmüş ve konumunu sembolik olarak yeniden kurmak için yeniden doğuş töreni yapılmıştır. Song hanedanı, ona saygılarını sunmak için ayrı elçiler göndermeye başlamıştır.¹³²

Xingzong'un saltanatı döneminde birçok reform yapılmıştır. Bunlardan bazıları şunlardır. 1043'te Güney Kuruluşlarında yaşayan Çinlilerin ok ve yay sahibi olmaları yasaklanmıştır. 1044 yılında, Zhongyuan'ın önerisi üzerine, Kitan çıkarlarını korumak için başkentlerin her birinde Kitan polis müfettişleri kurulmuştur. 1046'da Kitanların Çinlilere köle satması yasaklandı. Öte yandan, Balhae üzerindeki kısıtlamalar insanlar rahatlatılmış ve askeri tatbikat olarak kabul edilen bir oyun olan polo oynamalarına izin verilmiştir. 1046'da tüm yerel yöneticilere tüm yasal davaları Yüce Başkent'e bildirmeleri emredilmiştir.¹³³

Askeri olarak, Kitan imparatorluğu Xingzong'un hükümdarlığı sırasında düşüşe geçmiştir. Önceki yıllarda yapılan savaşların sayısı halka büyük bir yük getirmiştir. 1030'ların sonlarında Xingzong, bakanlarından angarya ve askerlik hizmetine yönelik aşırı talep nedeniyle artan sıkıntı, yoksullaşma, iç hoşnutsuzluk ve haydutlukla başa çıkma konusunda tavsiye istemiştir. Konfüçyüsçü bilim adamı Xiao Hanjianu, aşırı genişlemiş garnizonların uzak sınırlardan çekilmesini ve işe yaramaz bölgeleri içeren yayılmacı politikaların durdurulmasını savunmuş, bunun üzerine, bu güçlerin güney ve doğudaki kilit bölgelerde yoğunlaşması gerektiğini savunmuştur. 1039'da insan gücü toplamak için bir nüfus sayımı yapılmıştır. Ayrıca orduda at sıkıntısı yaşanıyordu, bu nedenle 1043 yılında törenlerde at ve öküz kurban edilmesi yasaklanmıştır. Ordu ve ona

¹³² Twitchett, Tietze, "The Liao", 43-154; Hansen, "The Kitan – Liao, Jurchen Jin", 213-232; Toktoğa, *Liao Shi*, vol. 18-20.

¹³³ Standen, *Integration And Separation*, 147-198; Toktoğa, *Liao Shi*, vol. 18-20.

bağlı birimler 1046'da kayıtlar halinde düzenlenmiş ve bu kayıtlar 1051'de yenilenmiştir.¹³⁴

1042'de Kitanlar, Song'dan bölgesel tavizler istemek için Li Yuanhao'nun Song'u işgalinden yararlanmıştır. Müzakereler, Liao'nun bölgesel iddialarını geri çekmesine ve Song'tan yıllık haracın 200.000 gümüşe ve 300.000 top ipeğe çıkarılmasıyla sonuçlanmıştır. Li Yuanhao, 1043'te Kitanlardan Song'a saldırmak için kendisine katılmalarını istemiş, Xingzong bunu reddetmiştir. 1044'te Liao bölgesinde yaşayan bazı Tangutlar isyan çıkarmış ve Batı Xia'ya sığınmıştır. Kitanlar, Yuanhao'yu isyanı kışkırtmakla suçlamış ve hemen Zhongyuan ve kuzey askeri işler komiseri Xiao Hui liderliğindeki bir işgal gücü göndermiştir. Ancak Xia başkentini almayı başaramamışlar ve Yuanhao'nun savunucuları tarafından acımasızca hırpalanmışlardır.¹³⁵

1048'de Xia imparatoru ölmüş ve taht bir bebeğe geçmişti. Kitanlar intikam alma fırsatını görmüşler ve üç koldan saldırmışlardır. Xingzong'un kişisel komutası altındaki ordu çok az direnişle karşılaşmış, ancak atları için su ve otlak olmaması nedeniyle geri çekilmek zorunda kalmıştır. Xiao Hui'nin ordusu bir savaş gemisi filosuyla Sarı Nehir'de ilerlemiş ama pusuya düşürülmüş ve yenilmiştir. Üçüncü ordu ise Helan Dağları'ndaki bir Tangut sarayına baskın düzenleyerek Yuanhao'nun genç dul eşini ve bazı üst düzey yetkilileri ele geçirmiştir. Kitanlar ertesi yıl Xia kırsalını yağmalamış ve bir Tangut generalinin teslim olmasını kabul etmiştir. Xia, bir haraca bağlı olmayı kabul etmiş ve barışçıl ilişkiler 1053'te yeniden sağlanmıştır. Xingzong hastalanmış ve 28 Ağustos 1055'te 39 yaşında iken ölmüştür.¹³⁶

¹³⁴ Twitchett, Tietze, "The Liao", 43-154; Standen, *Integration And Separation*, 147-198; Toktoğa, *Liao Shi*, vol. 18-20.

¹³⁵ Twitchett, Tietze, "The Liao", 43-154; Xue, *Constructions Of Liao*, 97; Toktoğa, *Liao Shi*, vol. 18-20.

¹³⁶ Twitchett, Tietze, "The Liao", 43-154; Hansen, "The Kitan – Liao, Jurchen Jin", 213-232; Toktoğa, *Liao Shi*, vol. 18-20; Toktoğa, *Liao Shi*, vol. 21-26.

2.10 Daozong (1055–1101)

Xingzong'un ölümünden sonra Liao İmparatoru olan Daozong, babası hayattayken yönetme konusunda zaten deneyim kazanmış ve babası Liao İmparatoru Xingzong'un yerini almıştır. Asıl adı Yelü Hongji'dir. Daozong, babasının aksine bir veraset kriziyle karşılaşmamıştır. Hem Xiao Noujin hem de Zhongyuan hala önemli bir güce sahipken, ikiside onun itiraz hükümdarlığına etmemişlerdir. Daozong 1055'te, sadece imparatorun ve Güney idarecilerinin değil, tüm yetkililerin büyük törenlerde Çin saray kıyafeti giymelerini emretmiştir. Daozong'un kendisi Çin öğrenimi, şiiri, Konfüçyüsçülük ve Budizm'den oldukça etkilenmiştir.¹³⁷

Yetkililerin seçimi için Çin eğitime ve imparatorluk sınavlarına daha fazla önem vermiştir. İmparatorluğun üst kademesinde yer alan Jinshi (günümüz devlet adamı) sayısı, Xingzong'un hükümdarlığı sırasında 50'den 60'a, Daozong yönetiminde 100'ün üzerine çıkmıştır. 1059'da valilik ve ilçe okullarının yanı sıra başkentlerde yüksek öğrenim kurumları kurulmuştur. 1060 yılında ikinci bir Guozijian Yüce Başkent'e ek olarak Merkez Başkent kurulmuştur. 1070 yılında, "Değerli ve iyi olanlar için Xianliang ge adlı özel bir saray sınavı oluşturmuş ve adaylardan 100.000 karakter değerinde yazı göndermeleri istenmiştir. Ayrıca 1072'de Daozong, saray sınavı için soruları bizzat kendisi hazırlamıştır. Daozong'un ilk yıllarında devletin ileri gelen iki adamı, Xiao Ge ve Xiao Ala'dır. Xiao Ala, Xiao Xiaomu'nun oğlu ve Xiao Noujin'in geniş ailesinin bir parçasıydı. O, Xingzong'un yakın bir arkadaşı, eyalet danışmanı ve Doğu Başkenti valisi olarak görev yapmıştır. Aynı zamanda bir imparatorluk prensesiyle evlenmiştir. Daozong'un döneminde Ala, askeri işlerden sorumlu kuzey komiseri olmuş ve Daozong onu saraydaki en güçlü iki adam olarak Xiao Ge'nin yanına koymuştur. İkisi arasında bir anlaşmazlık olmuş ve Ala emekli olmak istemiştir. Bunun yerine 1059'da Doğu Başkenti'nin valiliğine gönderilmiştir. 1061'de geri dönmüş ve hükümete sert eleştirilerde

¹³⁷ Twitchett, Tietze, "The Liao", 43-154; Xue, *Constructions Of Liao*, 97; Toktoğa, *Liao Shi*, vol. 18-20; Toktoğa, *Liao Shi*, vol. 21-26.

bulunmuştur. Ge, onu imparatora ihbar etmiş ve İmparatoriçe Dowager Renyi'nin ricasına rağmen, imparator Ala'nın boğulmasını emretmiştir.¹³⁸

Daozong, 1059'da kabile yargıçlarına, tüm idam davalarını incelenmek üzere bu davaları yerel valilere veya sulh yargıçlarına havale etmelerini emretmiştir. Cezanın haksız olduğunu iddia eden olursa, kararın temhizi için merkezi hükümete başvurmaları gerekmektedir. Bu muhtemelen 1063'te Zhongyuan yönetimindeki Kitan yanlısı unsurların isyanına yol açmıştır. 1061'de Zhongyuan'ın oğlu Nielugu, askeri işler için güney komiseri olarak atanmış ve muhalif soylular için bir figür olmuştur. Muhaliflerin başında, askeri işlerden sorumlu kuzey komiseri Xiao Hudu bulunmaktaydı. 1063'te muhalifler, Daozong'u av gezisine çıkarken pusuya düşürmüş, Daozong, yaylı silahlar tarafından atılan okla sonucu yaralanmıştır. Annesi İmparatoriçe Dowager Renyi (Xiao Tali), saldırganları savuşturmak için gardiyanlara önderlik etmiş ve onun hizmetkarları tarafından Daozong kurtarılmıştır. İsyân sabaha kadar sürmüş, Nielugu başıboş bir okla öldürülmüş, Hudu kaçmış ve Zhongyuan da intihar etmiştir.¹³⁹

Güney Başkenti genel valisi ve isyanın suç ortaklarından biri olan Yelü Ming, Zhongyuan'ın öldüğünü duyunca pes etmemiş, Ming emrindeki orduyla Kumo Xi başkentine girmiştir. Orduyu savaşa hazırlanmak için silahlarla donatmış, ancak vali yardımcısı onlara direnmek için Çin garnizonunu seferber etmiştir. İmparatorun emriyle Ming idam edilmiştir. Aralarında Xiao Ge'nin de bulunduğu tüm komplocular ve aileleri idam edilmiş ve bu da Liao liderliğinde kapsamlı değişikliklere neden olmuştur.¹⁴⁰

İsyandan sonra Yelü Yixin ve müttefiki Yelü Renxian, bir süre Kuzey Askeri İşler Komisyonu'nu ortaklaşa kontrol etmiştir. 1065'te Renxian başkomutan olmuştur. Sonraki 15 yıl boyunca Yixin, devlet yönetiminde rakipsiz kalmış ve kişisel çıkarlarını ilerletmek için fırsatçı bir şekilde hareket etmiştir. Yozlaşmış ve değersiz adamları görev için seçmiş, rüşvet almış ve ordunun istedikleri her şeyi yapmasına izin vermiştir. Renxian onları

¹³⁸ Standen, *Integration And Separation*, 147-198; Toktoğa, *Liao Shi*, vol. 18-20.

¹³⁹ Twitchett, Tietze, "The Liao", 43-154; Hansen, "The Kitan – Liao, Jurchen Jin", 213-232; Toktoğa, *Liao Shi*, vol. 21-26.

¹⁴⁰ Standen, *Integration And Separation*, 147-198; Toktoğa, *Liao Shi*, vol. 21-26.

kontrol altına almaya çalışmış ama sonunda Güney Başkenti genel valiliğine atandığı için bu emelini gerçekleştirememiştir.¹⁴¹

İmparator Daozong, siyasetten uzak kalmış, gerçek bir liderlik sağlamamış ve bunun yerine kendi akademik çıkarlarının peşinden gitmeyi seçmiştir. 1064'te imparatorluk koleksiyonunda eksik olan kitapların aranmasını emretmiştir. 1085'te Gerçek Kayıt üreten bir ulusal tarih derleme bürosu kurmuştur. Daozong, çeşitli kanonik metinler ve büyük ölçüde himaye edilen Budist rahipler hakkında açıklama yapmak için çevresinde önde gelen bilim adamlarını toplamıştır. 1090'da bir Song elçisi, imparatorun Budist din adamlarını ne kadar cömertçe koruduğu ve onların toplum üzerindeki her yere nüfuz eden etkileri hakkında yorum yapmıştır. Daozong saltanatının son yıllarında, idari görevlerini neredeyse tamamen bırakmıştır. İmparator, yönetim konusunda o kadar kararsızdı ki, adaylara zar atırarak yetkilileri seçmiştir. Saltanatının kaydını derleyen tarihçiyi bile bu şekilde seçmiştir.¹⁴²

1067'de Daozong, Kitanların lideri olarak meşruiyetini yeniden tesis etmek için çalışmalarına devam ederken geleneksel yeniden bir doğuş töreninden geçmiştir. 1070 yılında Han'ın askeri bir tatbikat olarak kabul edilen avlanmasını yasaklamıştır. Daozong, Kitan ve Han geleneklerinin farklı olduğunu fark etmiş, bu yüzden Yixin ve Renxian'a evrensel yasaları gözden geçirmelerini emretmiştir. 1074'te bilim adamı Yelü Shuzhen, tüm Kitan kabileleri için Han tarzı soyadlarının benimsenmesini önermiş, Daozong bunu reddetmiş ve eski düzenin birdenbire değiştirilmemesi gerektiğini ilan etmiştir.¹⁴³

1075'te, Daozong'un hem iyi eğitilmiş hem de bir süvari ve okçu olarak yetenekli olan oğlu ve varisi Prens Jun, potansiyel bir tehdit olarak ortaya çıkmıştır. Daozong Yixin, Jun'u görevden almak için önce annesi Xiao Guanyin'i ortadan kaldırmayı planlamış ve onu aile üyelerinden biri olan saray müzisyeni Zhao Weiyi ile ilişkisi olmakla suçlamıştır.

¹⁴¹ Twitchett, Tietze, "The Liao", 43-154; Hansen, "The Kitan – Liao, Jurchen Jin", 213-232; Toktoğa, *Liao Shi*, vol. 21-26.

¹⁴² Twitchett, Tietze, "The Liao", 43-154; Hansen, "The Kitan – Liao, Jurchen Jin", 213-232; Toktoğa, *Liao Shi*, vol. 21-26.

¹⁴³ Twitchett, Tietze, "The Liao", 43-154; Hansen, "The Kitan – Liao, Jurchen Jin", 213-232; Toktoğa, *Liao Shi*, vol. 21-26.

Daozong, Zhao'un idam edilmesini ve imparatoriçe Xiao Guanyin'in kendi canına kıymasını emretmiştir. Yelü Jun, annesinin ölümünden dolayı intikam yemini etmiştir.¹⁴⁴

Daozong, varis olarak Jun'un oğlu Yelü Yanxi'ye atamış ve onu taht için özenle hazırlamıştır. 1086'da Daozong, ona Abaoji ve Liao İmparatoru Taizong'un zırhını ve silahlarını göstererek, ona hanedanlığın kurulduğu seferlerin zorluklarını anlatmıştır. Birkaç hafta sonra Yanxi yeniden doğuş törenine katılmış ve 1088'de ilk makamına atanmıştır. Yelü Yanxi bir yıl sonra evlenmiş ve 1089'da birinci, 1093'te ise ikinci oğlu dünyaya gelmiştir.¹⁴⁵

Ekonomik olarak Liao hanedanı, Daozong'un hükümdarlığı sırasında doğal afetlerden büyük zarar görmüştür. 1065'ten başlayarak, bütün imparatorluk bölgeleri doğal afetlerle sarsılmıştır. Doğal afetlerden ilk başta güneydeki tarım bölgeleri etkilenmiştir. Devlet, yardım ödemeleri ve vergi muafiyetlerinin verilmesi nedeniyle sürekli olarak gelir kaybetmiştir. 1074 yılında Doğu Başkent bölgesi şiddetli sel baskınına uğramış ve ardından Daozong sel kontrol çalışmalarının yapılması emretmiştir. 1082–1083 kışında, alışılmadık derecede yoğun kar yağışı, kabile hayvanlarının ve atlarının yüzde 60–70'inin telef olmasına sebep olmuştur.¹⁴⁶

Askeri olarak, Daozong'un hükümdarlığı boyunca diğer yerleşik devletlerle çok az çatışma görülmüştür. 1074'te Song ile bir sınır belirleme krizi yaşanmış, ancak 1076'da bu sorun barışçıl bir diplomasi ile çözülmüştür. 1078'de Goryeo'nun kralı, Yalu Nehri'nin doğusundaki toprakları istemiş ve bu, herhangi bir sorun veya ilişkilerde kopma olmaksızın reddedilmiştir. Daozong'un saltanatının sonlarına doğru, Liao bölgesinde yaşayan ancak Kitan yönetimine uzun süre direnmiş olan Zubu kabilelerinin boyun

¹⁴⁴ Standen, *Integration And Separation*, 147-198; Toktoğa, *Liao Shi*, vol. 21-26.

¹⁴⁵ Standen, *Integration And Separation*, 147-198; Toktoğa, *Liao Shi*, vol. 21-26.

¹⁴⁶ Twitchett, Tietze, "The Liao", 43-154; Toktoğa, *Liao Shi*, vol. 21-26.

eğdirilmesine neden olmuştur. 997–1027 yılları arasında Zubu ile uzun süreli savaşlar meydana gelmiştir.¹⁴⁷

1069'da Yelü Renxian tarafından bastırılan yeni bir Zubu isyanı çıkmış ve 1086'da Zubu reisi yakalanmıştır. Daozong, torunu Yelü Yanxi'ye değerli bir müttefik olduğu için ona karşı dostça davranmasını emretmiştir. Ancak Zubu kabilesinin liderliği 1089'da Mogusi'ye geçmiştir. 1092'de Kitanlar kuzeybatıda Zubu'ya komşu birkaç kabileye saldırmıştır. 1093'te Mogusi, Liao bölgesine baskın düzenlemiş ve eyaletteki birçok at sürüsünü kovmuştur. Ancak 1100'de Kitan Kuzey askeri işlerden sorumlu komiseri Yelü Wotela Mogusi'yi yakalayıp öldürmüştür. Daozong, 12 Şubat 1101'de 68 yaşında vefat etmiş yerine torunu Yelü Yanxi geçmiştir.¹⁴⁸

2.11 Tianzuo (1101–1125)

Daozong'un ölümünden sonra Liao İmparatoru Tianzuo olan Yelü Yanxi, imparator olduktan sonraki ilk eylemi, Yelü Yixin'in ve büyükannesi ile ailesinin ölümüne neden olan herkesin mezarına saygısızlık etmek olmuştur. Yixin ve müttefiklerinin cesetleri parçalanmış ve babası Jun'a, imparator olmamasına rağmen imparatorlara has olan bir tapınak mezar etmiştir.¹⁴⁹

Doğal afetler, aralıklı olarak Liao hanedanını rahatsız etmeye devam etmiştir. 1105'te Tianzuo, halkın çektiği acılara yakından şahit olmak için tebdili kıyafetle halkın arasına karışmıştır. Aynı yıl, tüccar ailelerin jinshi sınavına girmeleri yasaklanmıştır. 1103 ile 1105 yılları arasında, Batı Xia kabilesi birçok kez Tianzuo'ya Song hanedanına saldırması yönüne ricada bulunmuş fakat Liao imparatoru her defasında bu istediği geri çevirmiştir. Kitanlar, Tangutlarla ilişkilerini evlilik ittifakıyla pekiştirmişler ve Song'dan Batı Xia'ya yönelik saldırılarını durdurmasını isteyen bir elçi göndermişlerdir. Kitanlar, yerleşik komşu devletlerle barış içinde yaşamışlardır. Zubu

¹⁴⁷ Standen, *Integration And Separation*, 147-198; Toktoğa, *Liao Shi*, vol. 21-26.

¹⁴⁸ Twitchett, Tietze, “The Liao”, 43-154; Hansen, “The Kitan – Liao, Jurchen Jin”, 213-232; Toktoğa, *Liao Shi*, vol. 21-26.

¹⁴⁹ Standen, *Integration And Separation*, 147-198; Toktoğa, *Liao Shi*, vol. 27-29.

kabilesi bile 1106, 1110 ve 1112'de imparatora bağlılık sözlerini iletmek için elçiler göndermiştir.¹⁵⁰

Birkaç cephede uluslararası barışa rağmen, Liao hanedanı 1125'te Cürçenler'in eline geçmiştir. Cürçenler, Goryeo sınırından kuzeye doğru uzanan parçalanmış kabileler halinde yaşayan bir Tunguz halkıydı. Abaoji'nin iktidara gelmesinden bu yana Kitanlarla temas halinde olmuşlardır. Kitanlar, Cürçenler'i 10. yüzyılda Liao tarafından ele geçirilen ve Kitan toplumuna asimile edilen kabilelerden gelen Uygur Cürçenleri, Liao'ya bağlı itaatkâr Cürçenler ve aşağı Songhua Nehri vadisinde ve modern Heilongjiang'ın doğu dağlarında yaşayan vahşi Cürçenler olmak üzere üçe ayırmışlardır. Vahşi Cürçenler, sözde Liao'ya bağlı görünseler de aslında bağımsız hareket etmekteydiler. 11. yüzyılda, vahşi Cürçenler reislerinden biri olan Wanyan Aguda, komşularını hâkimiyet altına almış ve bir Cürçen birliği kurmuştur. Kitan devleti bunu kabul etmiş ve reislerine askeri vali unvanını vermiştir. Wanyan reisi, Cürçenler üzerindeki kontrolünü pekiştirirken, Liao ile ilişkiler de giderek gerginleşmiştir.¹⁵¹

1112'nin sonlarında Tianzuo, Huntong Nehri'ne bir balık tutma gezisine çıktığında, Cürçenler imparatora saygı göstermemiştir. Tianzuo, bunu meydan okuma eylemi olarak algılamış ve Cürçen lideri Aguda'ın idam edilmesini istemiştir. Ancak etkili şansölye Xiao Fengxian, onu bu yoldan caydırmıştır. Aguda ertesi yıl Cürçenler'in hükümdarı seçilmiştir. Aguda, Wanyan hegemonyasına karşı çıkan ve Liao bölgesine sığınan Cürçen reisi Ashu'nun iade edilmesi için Liao'yu taciz etmeye başlamış ve talebi reddedilince Liao sınırına saldırmaya geçmiştir.¹⁵²

1114 sonbaharının sonlarında Aguda, Ningjiang'a saldırmıştır. Cürçen tehdidini hafife alan Tianzuo, tamamen mağlup edilen Doğu Başkentinden yalnızca bazı Balhae müfrezelerini göndermiştir. Kitan'dan oluşan başka bir kuvvet ve Xiao Fengxian'ın kardeşi Xiao Sixian liderliğindeki Kumo Xi birlikleri de Songhua'da yenilmiştir. Yıl

¹⁵⁰ Twitchett, Tietze, "The Liao", 43-154; Toktoğa, *Liao Shi*, vol. 27-29.

¹⁵¹ Hansen, "The Kitan – Liao, Jurchen Jin", 213-232; Toktoğa, *Liao Shi*, vol. 27-29.

¹⁵² Twitchett, Tietze, "The Liao", 143-154; Toktoğa, *Liao Shi*, vol. 27-29.

sonuna kadar, Cürçenler tarafından birkaç sınır vilayeti ele geçirilmiş ve bazı komşu kabileler de onlara katılmıştır.¹⁵³

1115'te Tianzuo, Cürçenler 'le müzakere etmek için elçiler göndermiş, ancak Aguda kendisini çoktan Cürçen hanedanının imparatoru ilan etmiştir. Aguda Liao mektuplarını ona yeni unvanıyla hitap etmedikleri için reddetmiştir. Aguda, Ashu'nun geri dönmesini ve Liao birliklerinin bölgenin ana idari merkezi olan Huanglong'dan çekilmesini talep etmeye devam etmiştir. Huanglong, sonbaharın sonlarında Cürçenler'in eline geçmiştir. Tianzuo, Songhua'nın batısında büyük bir ordu toplamış ve 1115 kışında nehri geçmiştir. Ancak istila girişimi onu tahttan indirip amcası Prens Chun'u tahta geçirme planıyla baltalanmıştır. Yelü Zhangnu liderliğindeki komplocular orduyu terk etmiş ve Chun'a planlarını bildiren haberciler göndermiştir. Chun darbeye katılmayı reddetmiş ve Zhangnu'nun habercilerinin kafasını kesmiştir. Chun'un sadakatinin devam etmesini sağlamak için, Liao ordularının başkomutanlığına getirilmiş ve Cürçen'e karşı savunma operasyonları ile görevlendirilmiştir.¹⁵⁴

Cürçenler, 1120 yılının ortalarında Yüce Başkenti ele geçirmiş ve yaz sıcağından dolayı ilerlemeyi durdurmuştur. 1121 yılı baharında, Tianzuo'nun ikinci karısı Leydi Wen, kayınbiraderi General Yelü Yudu ile imparatoru devirmek ve oğlunu tahta çıkarmak için komplo kurmuştur. Komplo, kız kardeşi Leydi Yuan'ın da oğlunun başarılı olmasını umduğu Xiao Fengxian tarafından ortaya çıkarılmıştır. Leydi Wen intihar etmeye zorlanmış Yudu ise kaçarak Cürçenler'e sığınmıştır.¹⁵⁵

1121-2 kışında Cürçen güçlerini Merkez Başkenti ele geçirmeye yönelmiştir. Güney Başkentinin sorumluluğunu Prens Chun'a bırakan Tianzuo, Juyong Geçidi'nden geçerek Cürçenler'e saldırmıştır. Ancak başarılı olamamıştır. Tianzuo daha sonra yerel kabilelerden yeni birlikler toplamaya çalıştığı Yin Dağları'na kaçmıştır. Tianzuo'un izini süren Cürçenler 1122 baharında Batı Başkentini ele geçirmiştir. Sınırlarının işgal

¹⁵³ Hansen, "The Kitan – Liao, Jurchen Jin", 213-232; Toktoğa, *Liao Shi*, vol. 27-29.

¹⁵⁴ Standen, *Integration And Separation*, 147-198; Toktoğa, *Liao Shi*, vol. 27-29.

¹⁵⁵ Hansen, "The Kitan – Liao, Jurchen Jin", 213-232; Toktoğa, *Liao Shi*, vol. 27-29.

edilmesinden korkan Tangutlar, Tianzuo'yu desteklemek için birlikler göndermiş ve Cürçenler'in ilerlemesini engellemiştir. Aguda geldikten kısa bir süre sonra, Xia sınırına yakın bir Kitan-Tangut kuvvetini yenmiş ve Prens Chun'un yeni Liao imparatoru olarak görevlendirmiştir.¹⁵⁶

Chun, imparator olduktan sadece üç ay sonra ölmüş ve yönetimi dul imparatoriçesine kalmıştır. 1122 sonbaharının sonlarında, Kitan komutanları Guo Yaoshi ve Gao Feng, birlikleriyle birlikte Song'a sığınmıştır. Kışın Aguda Güney Başkenti almış ve geri kalan Kitanlar iki grup halinde batıya kaçmıştır. Xiao Gan liderliğindeki bir grup, yalnızca beş ay süren kısa ömürlü bir Xi hanedanı kurdukları Batı Xia'ya kaçmıştır. Yelü Dashi liderliğindeki diğer grup, Xia sınırında Tianzuo'ya katılmıştır. 1123 yazının başlarında Dashi, Cürçenler tarafından yakalanmıştır. Ancak Dashi Cürçenler'in elinden kaçarak Tianzuo'ya yeniden katılmıştır. Dashi, Tianzuo'un davranışlarından bıkmış ve batıya doğru yola çıkmıştır. Tianzuo, 1125'in başlarında yakalanmış Cürçenler'e teslim edilmiştir. Tianzuo, 1128'de 54 yaşında ölmüştür.¹⁵⁷

¹⁵⁶ Twitchett, Tietze, "The Liao", 43-154; Toktoğa, *Liao Shi*, vol. 27-29.

¹⁵⁷ Standen, *Integration And Separation*, 147-198; Toktoğa, *Liao Shi*, vol. 27-29.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. KARAHİTAY DEVLETİ'NİN KURULMASI, MAVERAÜNNEHİR'İN KARAHİTAYLAR TARAFINDAN İŞGALİ VE YELÜ DASHİ SONRASI MÂVERÂÜNNEHİR BÖLGESİ'NDE KARAHİTAYLAR

3.1 KARAHİTAY DEVLETİ'NİN KURULMASI, MÂVERÂÜNNEHİR'İN KARAHİTAYLAR TARAFINDAN İŞGALİ

3.1.1 Yelü Dashi

Yelu Dashi, Kitan devletinin kurucusu Yelü Abaoji'nin sekizinci nesilden torunudur. Bugünkü İç Mogolistan sınırları içerisinde bulunan Liaoning eyelatinde dünyaya gelmiştir. Çocukluğundan beri öğrenmeye düşkün, binicilik ve okçulukta ustadır. Çince ve Kitan dillerini çok iyi konuşmaktadır.¹⁵⁸

Müslüman kaynaklarında Nüshi Taifü, Qushqin Taifü veya Baghu'nun oğlu Qushqin olarak bilinen Yelü Dashi, muhtemelen 1087'de doğmuştur. Çin kaynaklarındaki birkaç özlü ifade dışında, Karahitay kurucusunun geçmişi hakkında çok az şey bilinmektedir. Kitanlar'ın Yelü kraliyet ailesinin bir üyesi, Kitan devletinin kurucusu Abaoji'nin sekizinci nesil torunu, ancak onun son Kitan imparatoru Tianzuo'nun (h. 1101-25) Dashi'nin babasıyla olan akrabalığından bahsedilmemiştir. Muhtemelen Kitan kraliyet ailesinin oldukça küçük bir üyesi gibi görünmektedir.¹⁵⁹

Dashi'ye iyi bir prenslik eğitimi verilmiştir. 1115'te yapılan Çin sınavlarının son aşamasını geçene verilen Jinshi unvanını almış ve daha sonra Kitan devleti

¹⁵⁸Özkuzugüdenli, “Sultan Sencer ve Kara-Hitaylar”, 84; Biran, *The Empire Of The Qara Khitai* 19; Duturaeva, *Khitans And Central Asians*, 103-110.

¹⁵⁹Biran, *The Empire Of The Qara Khitai*, 19; Renxiong, Gao, “Ethnic Culture And Literature Of Western Liao Dynasty”, *Advances In Social Science, Education And Humanities Research*, V. 284, (2018), 204-209; Osman G. Özgüdenli, *Selçuklular, Cilt 1 Büyük Selçuklu Devleti Tarihi (1040-1157)*, (İstanbul: İsam Yayınları, 2015), 271.

zamanlarında askeri görevleri de içeren bir işlev olan Kitan Hanlin akademisine kâtip olarak atanmıştır. Kitan Hanlin akademisinin üyelerinin taşıdığı unvan olan Linya (Hanlin'in Kitan adı) unvanını almış ve Dashi Linya olarak anılmıştır.¹⁶⁰

Dashi Linya ünvanını aldıktan sonra, Kitan devlet yönetiminde görev yapmaya başlamıştır. Kitan tarihi için çok önemli bir yılda ona Jinshi unvanı verilmiştir. 1115'te Cürçen lideri Aguda, kendisini yeni Cürçen hanedanının imparatoru ilan etmiş ve Mançurya'daki eski Kitan bölgeleri üzerinde otoritesini kurmaya başlamıştır. Kısa bir süre sonra Dashi, Cürçen sınırına yakın olan Taizhou ve Xiangzhou'nun valisi (lashi) olarak atanmıştır. Taizhou, 1117'de Cücenler tarafından ele geçirilmiştir. Dashi'nin Xiangzhou'da Cürçenler'e karşı yaptığı faaliyetlerden dolayı Kitan askeri komutanlığına (Jiedushi) terfi ettirilmiştir. Dashi başarılarıyla 1122 gibi erken bir tarihte büyük bakanlardan biri olmuştur. Dashi imparatorluk bürokrasisinde yükselmeye başladıkça, Kitanlar, Cürçenler'e karşı giderek güç kaybetmiştir. Cürçenler, 1117'de Mançurya'dan ilerlemiş ve 1120'de Kitan devleti'nin en büyük başkentini ele geçirmiştir. 1122'nin başlarında, Cürçenler merkezi başkenti almış, batı ve güneye doğru ilerlemişlerdir. Kitan imparatoru Tianzuo, Cürçen tehdidiyle baş edememiştir. Bunun üzerine, Kitan ileri gelenlerini, tahta daha yetkin bir lider getirmek için onu tahttan indirmeye çalışmışlardır. 1115'te Tianzuo, amcası Yelü Chun'u (1063-1122) kendisi yerine tahta geçirmek isteyen Kitan generalleri tarafından düzenlenen kalkışma girişimini engellemiştir.¹⁶¹

Bu ayaklanma sonucunda Kitan tahtı varisleri idam edilmiş, girişilen bu darbe başarısızlığa uğramasıyla birçok Kitan kraliyet üyesi ve prens Yelü Chun, Cürçen saflarına kaçmıştır. Bu gelişmeler sonucunda birçok Kitan seçkini ortadan kalkmış ve Yelü Dashi gibi nispeten daha küçük figürlerin yükselişini kolaylaştırmıştır. Dashi ve önde gelen bir Kitan komutanı olan Xiao Gan 1122'in üçüncü ayında Kuzey Kitan imparatoru olarak Yanjing'de Prens Yelü Chun'u tahta çıkarmışlar ve İmparator Tianzuo'yu bir prens

¹⁶⁰ Biran, *The Empire Of The Qara Khitai*, 19; B.A. Elman, "İmperial Politics And Confucian Societies İn Late İmperial China: The Hallin And Donglin Academies", *Modern Chine*, v. 15 (1989), 397-418.

¹⁶¹ Biran, *The Empire Of The Qara Khitai*, 20; Twitchett, Tietze, "The Liao", 143-148; E. Bretschneider, "Medieval", *Medieval Reseraches From Eastern Asiatic Sources*, I, (1910), 211-216.

rütbesine indirmişlerdir. Bu olaydan sonra Chun, Kuzey Kitan olarak bilinen merkez bölgeyi, Tianzuo ise uzak batının göçebe bölgelerini yönetmiştir.¹⁶²

1117'den itibaren Song ve Cürçenler Kitanlara karşı bir ittifak kurmaya çalışmışlardır. Song imparatorluğu 937'de Kitanlar'a yenilmiş ve on altı vilayeti Kitanlara vermişlerdir. Kitanlardan on iki vilayeti geri almaya çalışan Song hanedanı Kitanlar'a karşı ittifaka katılmayı kabul etseler de resmi bir anlaşma yapmamışlardır. 1122'de Cürçen lideri Aguda, on altı vilayetten bazılarını içeren Batı Kitan çevresini tehdit etmeye başladığında, bu toprakların tamamını Song'a iade etmeyeceğini ve yalnızca bölgenin bir kısmını iade etmeyi düşüneceğini açıkça belli etmiştir. Bunun üzerine Song hanedanlığı, Çin halklarının Cürçenler'e katılmasından ve onların bölgenin tamamını ele geçirmesinden korktuklarından dolayı Kitanlara yardım amacıyla büyük bir ordu göndermiştir.¹⁶³

Song devleti Yelü Chun'u teslim olmaya ikna etmesi için bir Song habercisi göndermiş ancak Chun tarafından bu teklif reddetmiştir. Yelü Chun olası bir Song saldırısına hazırlık olarak Yelü Dashi'yi 1.500 veya 2.000 atlıyla birlikte Zhaozhou'daki (Hebei'deki Xincheng ilçesinin güneydoğu kesiminde) kampa göndermiştir. 1122'nin beşinci ayında Song generali Yang Keshi, Langoutian'da Dashi'nin birlikleri tarafından gafil avlanmıştır. Dashi ve Xiao Gan, aynı ayın ilerleyen günlerinde Zhong Shidao komutasındaki büyük bir Song ordusunu sürpriz bir şekilde ele geçirmişlerdir.¹⁶⁴

Song güçlerinin güneye doğru geri çekilmesini sağlayan Dashi ve Xiao Gan Yelü Chun'un taç giyme töreninden sadece üç ay sonra ölmesiyle dengeler yeniden değişmiştir. Chun 1122 yılının altıncı ayının sonunda ölmüş ve kendisinden sonra halefi kalmamıştır. Dashi ve Xiao Gan, Yelü Chun'un ölümünden sonra Tianzuo'nun babasıyla birlikte

¹⁶² Michal, Biran, "China, Nomads And Islam: The Qara Khitai (Western Liao) Dynasty, 1124-1218", *Journal Of Sung Yuan Studies*, Vol. 31, (2001), 363-365.

¹⁶³ Wolfram Eberhard, *Çin Tarihi*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınevi, 2019), 241-242.

¹⁶⁴ Biran, *The Empire Of The Qara Khitai*, 22; Twitchett, Tietze, "The Liao", 143-149; Toktoğa, *Liao Shi*, vol. 30.

saklanan Qin prensinin oğlunun naibi olarak Chun'un dul eşi Xiao Defei'yi tahta çıkarmak için Yanjing'e gitmiştir.¹⁶⁵

Kitanlar'ın tamamı yeni düzenden memnun olmamış ve Chun'un eski taraftarlarından birkaçı Song'a sığınmıştır. Song güçleri bu kaostan yararlanmak için hızlı davranmış, Baigou nehrini geçmiş ve birçok Kitan'ı esir almışlardır. Ancak aceleyle sınıra geri dönen Dashi ve Xiao Gan'ın birlikleri Song güçlerini yenmeyi başarmıştır. Yeni imparatoriçenin kendisini Song vassalı ilan etmeye istekli olduğunu ifade etmesine rağmen, 1122 yılının onuncu ayında, 500.000 kişilik olduğu tahmin edilen muazzam bir Song ordusu, 20.000'den az Kitan sınır ordusuna meydan okumuş ve büyük bir savaş gerçekleşmiştir. Hugou nehrinde (Pekin yakınlarındaki modern Youding nehri) birkaç gün süren etkisiz çatışmalardan sonra, Kitanlar akşam nehir yakınında bir ateş yakmışlar ve bunun üzerine Song ordusu Kitan takviye kuvvetlerinin yolda olduğunu düşünerek kaçmışlardır. Song'un birkaç hafta sonra Yanjing'i fethetme girişimi de Dashi ve Xiao Gan tarafından engellenmiştir.¹⁶⁶

Kitanlar, Song'u durdurmayı başarırken Cürçenler, 1122 yılının sonunda stratejik Juyong geçidini ele geçirerek ilerlemeye devam etmiş ve Yanjing'i doğrudan tehdit etmişlerdir. Cürçen hükümdarı Aguda kraliçe Xiao Defei'nin vassallık ve barış önerilerini reddetmiştir. İmparatoriçe Xiao, Dashi ve Xiao Gan Yanjing halkının çoğunun teslim olmaya hazır olduğunu bilmesinin ardından, İmparatoriçe Xiao, Dashi ve Xiao Gan'ın birlikleri eşliğinde gece şehri terk etmiştir. Yanjing şehri herhangi bir müdahale olmaksızın Cürçenler tarafından alınmıştır.¹⁶⁷

Cürçenlerlerden kaçan Xiao Gan, Kitan ve Balhae birlikleriyle, geçici Büyük Kitan krallığını kurmak için Kitan anavatanı olan Liao'a gitmişlerdir. Bu birliktelik, beş ay sonra Xiao Gan'ın kendi adamları tarafından öldürülmesiyle sona ermiştir. Dashi, Tianzuo'ya dönmeyi tercih etmiştir. Ancak Chun'u tahta çıkardıktan sonra Tianzuo ile

¹⁶⁵ Biran, *The Empire Of The Qara Khitai*, 22; Toktoğa, *Liao Shi*, vol. 30.

¹⁶⁶ Biran, "China, Nomads And Islam: The Qara Khitai (Western Liao) Dynasty", 363-365.

¹⁶⁷ Bretschneider, "Medieval Researches, I" 212; Biran, *The Empire Of The Qara Khitai*, 23.

karşılaşamayacaklarını iddia ederek bu harekete itiraz eden Kitan liderini görevden alıp kafasını kesmiştir. Dashi 7.000 Kitan askeri ve çaresiz imparatoriçeyi de kendisine katılmaya zorlamıştır. Dashi, bu aşamada ilk kez Kitanların gerçek lideri olmuştur.¹⁶⁸

Dashi, Xiao Gan'ın (veya Chun'un) aksine, şu anda kendi krallığını kurmayı arzulamamış, bunun yerine Tianzuo'ya geri dönmeyi seçmiştir. Çünkü Tianzuo, Kitanları etrafında toplamaya yetecek kadar prestije sahipti. Ayrıca Tianzuo, Kitan sınırına yakın, Sarı nehrin kıvrımının kuzeyinde, bir çölle çevrili, stratejik bir konuma sahip Yin dağlarında konuşlanmıştır. Buranın bir diğer stratejik özelliği ise batıda yer alan kabilelerin savaşçılarına erişiminin kolay olmasıydı. Dashi, Chun'un tahta çıkarılmasında yer almış olsa da imparatorun askeri yeteneklerini ve sadık birliklerini gurur yüzünden reddetmeyeceğini düşünmüştü. Gerçekten de Tianzuo, takviye kuvvetleri görmekten mutlu olmuş ve yalnızca imparatoriçenin ve müttefiklerinden birinin idam edilmesini emretmiştir. Tianzuo, Dashi'yi Chun'u tahta çıkardığı için azarlamış, ancak onun deneyimli ve bilgili bir komutan olmasından dolayı onu bağışlamıştır. Tianzuo yönetiminde Dashi, baş komutan olarak hizmet vermeye devam etmiştir. Dashi, Juyong geçidini Kitan kontrolüne yeniden almayı umarak Cürçenler'i Fengshengzhou'da tehdit etmiş, ancak 1123 yılının dördüncü ayında, Longmen'in doğusunda konuşlanmışken, Cürçen askerleri tarafından yakalanmış ve ordusu Cürçenler tarafından kovuşturulmuştur.¹⁶⁹

Cürçen generalleri tarafından Zincirlere vurulan Dashi, zekâsı ve belagatinden dolayı Cürçen imparatorunun dikkatini çekmiş ve Cürçen imparatoru, Dashi'ye bir prenses vermiştir. Dashi, o günlerde pek çok Kitanın yapmayı tercih ettiği gibi kolayca Cürçen saflarında kalabilirdi. Ancak Beş aylık esaretten sonra Dashi, Cürçen komutanı Nian Han ile oynadığı oyundan sonra kaçmaya karar vermiştir. Oyunu kazandığında Dashi, kırgın generalin onu öldürmeye çalışacağından korkmuş, eşini arkasında bırakarak beş oğluyla gece kaçmayı başarmıştır. Ertesi gün Dashi göremeyen komutan Dashi'nin karısını çağırmış ve Dashi'in karısı kocasının önceki gece sarhoşken komutana hakaret

¹⁶⁸ Michal, Biran, "Scholarship And Science Under The Qara Khitai (1124-1218)", içinde *The Coming Of The Mongols* ed. D. O. Morgan And S. Edwards, (London, 2018), 58-72.

¹⁶⁹ Biran, *The Empire Of The Qara Khitai*, 24.

ettiğinden korktuğu için kaçtığını, ancak nereye gittiğini bilmediğini söylemiştir. Öfkelenen Nian Han, Dashi'nin karısını kabilenin en alt düzey üyesiyle evlenmeye zorlayarak onu cezalandırmak istemiş ancak Dashi'nin karısı bunu reddedince öfkeli komutan onu okla öldürmüştür. Kaçmayı başaran Dashi, 1124 yılının yedinci ayında Tianzuo'ya yeniden katılmıştır. Ordusuna yaptığı takviyelerle ve Tatarlarla yaptığı ittifakla güçlenen Tianzuo, Cürçen'e saldırmaya karar vermiştir. Ancak Dashi, bu planın gerçekçi olmadığına acı bir şekilde farkındaydı. Dashi, Cürçenlerin Kitanlara her saldırdığında, Tianzuo'nun onlarla yüzleşmek yerine kaçmayı seçtiğini iddia ederek imparatorunu azarlamış bu korkakça davranışı nedeniyle Kitan bölgelerinin çoğunun Cürçenler'in eline geçtiğini söylemiştir. Dashi, Tianzuo'ya bu koşullar altında, Cürçenler ile büyük ölçekli bir çatışmaya girmenin kötü olacağını bunun yerine orduyu oluşturmak, doğru anı beklemek ve ancak o zaman harekete geçmesi gerektiğinin daha akıllıca olacağını dile getirmiştir.¹⁷⁰

Tianzuo onun tavsiyesine kulak asmayı reddettiğinde, Dashi hasta taklidi yapmış ve savaşa gitmemiştir. Tianzuo'nun gazabından korktuğu için 1124 yılının ikinci veya yedinci ayında imparatorun iki generalini öldürmüş ve Tianzuo'nun kampını gece terk etmiştir. Dashi böylece bir devlet kurucusu olarak bağımsız kariyerine başlamıştır. Dashi'nin ilk takipçileri, Karahitay yönetiminde önemli makamları dolduran Kitan kraliyet ailesine mensup birkaç küçük üyesini içermektedir. Kuzeyli ve güneyli yetkililerin aday gösterilmesi, bazı Çinlilerin de Dashi'nin ilk müttefikleri arasında olduğu anlamına gelmektedir. Abaoji'nin soyundan herhangi birinin yönetme hakkına sahip olduğu iddiasına rağmen Dashi, kendisini imparator ilan etmek için acele etmemiştir. Diğer kısa ömürlü devlet kurucularının aksine, batıya, kuzeybatıdaki garnizon şehri Kedun'a giderek köklü bir imparatorluk kurmayı başarmıştır.¹⁷¹

¹⁷⁰ Biran, "Scholarship And Science Under The Qara Khitai", 58-72.

¹⁷¹ M. Biran, "The Qara Khitai", içinde *The Oxford Research Encyclopedia Of Asian History*, ed. D. Ludden (New York, 2020), 1–20; Guignes, *Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sâir Batı Tatarlarının Tarih-i Umûmîsi*, III/ 613.

3.1.2 Yelü Dashi'nin Kedun Dönemi

Dashi'nin Tianzuo'dan ayrıldıktan sonraki yolu Çin kaynaklarında şu şekilde anlatılmaktadır: Üç gün boyunca kuzeye doğru giderek Heishui'yi (Karasu) geçti ve burada Beyaz Tatarların bir kolu olan Zhuangguerler ile karşılaştı. Zhuangguerler ona 400 at, 20 deve ve birkaç bin koyun verdi ve Dashi Batıya doğru gitti ve Beiting Duhufu'da durarak Kedun'a ulaştı. Kedun, Kitan Shenzong'un büyük halasının Kitan devletinin kuzeybatı sınırındaki en önemli kabile olan ve daha sonra Tatarlar olarak bilinen Zubu'ya yaptığı başarılı seferin ardından 1004 yılında kurulmuştur. Dashi, Kedun'a gittiğinde şehirde 20.000'den fazla kabile atlısı bulunuyordu. Daha sonra Dashi'ye sürgüne gönderilen Bohai ve Cürçen kökenli 700'den fazla aile katılmıştır. Kedun'a Zhenzhou da deniliyordu ve Kentin düzeni kuzey Çin modeline benzemektedir. Ayrıca Kedun, askeri işlevinin yanı sıra Kitan devleti ile Türkistan arasındaki güney ticaret yolunda da önemli bir şehirdi. Kedun'un ıssız konumu ve onu çevreleyen bir çölün olması şehri Cürçen saldırıları için korunaklı bir hale getirmiştir. Büyük garnizonu ve Kitan imparatorluk at sürülerinin hâlâ otlatıldığı iyi otlakları olan Kedun, Dashi'nin Tianzuo'dan yapmasını istediği şeyi gerçekleştirmek için mükemmel bir yerdi¹⁷²

Dashi'nin Kedun'daki ilk faaliyeti 1124 yılının onuncu ayı gibi erken bir tarihte kuzeybatıdaki Kitan at sürülerinin kontrolünü ele geçirmektir. Bu eylem, Dashi'nin kuvvetleri ve çobanlarının da katıldığı 10.000'den fazla atla desteklenmiş bir saldırıydı. Atların ele geçirilmesi, muhtemelen Dashi'nin Kedun'daki en önemli eyleminin sonuçlarından biriydi.¹⁷³

Dashi, Çin kaynaklarında Kedun'a geldiğinde Kedun halkına şu şekilde seslenmiştir.

“Atalarım geniş bir imparatorluk kurdu ve birçok denemeye katlanmak zorunda kaldı. Dokuz imparator, iki yüz yıl boyunca art arda hüküm sürdü. Şimdi hanedanımıza

¹⁷² Biran, *The Empire Of The Qara Khitai*, 27; Biran, “Scholarship And Science Under The Qara Khitai”, 58-72.

¹⁷³ Bretschneider, “Medieval Researches, I”, 213-214.

tabi olan Cürçen halkımızı katlediyor ve şehirlerimizi yok ediyor. İmparatorumuz Tianzuo, utanç verici bir şekilde kaçmak ve imparatorluğu terk etmek zorunda kaldı, sürekli sorun çıkarıyor. Şimdi, adaletime güvenerek ben batıya gittim. Ortak düşmanımızın yok edilmesi ve imparatorluğumuzun yeniden kurulması için sizden yardım istemeye geldim. Eminim sıkıntımıza şefkatle dolmuşsunuzdur. Tahıl sunaklarının yıkımını pişmanlık duymadan görebiliyor musunuz? Hiç şüphesiz imparatorumuza ve babamıza yardım edeceksiniz ve halkımızın sefaletine kayıtsız bakmayacaksınız. ¹⁷⁴

Bu konuşma, Dashi'nin Kedun'a gelişinden sonra yerel kabileler ve halktan destek almaya çalıştığı bir giriş konuşması veya Kedun'dan ayrılıp batıya gitmeden önce yapılan bir veda konuşması olarak anlaşılmaktadır. ¹⁷⁵

Dashi, siyasi planını uygulamaya çalışırken diplomatik ve askeri kanallara da yönelmiştir. Dashi'nin müttefik aradığı ilk devlet Tangut İmparatorluğu'du. Tangut İmparatorluğu Kitan devletini Cürçenler ile olan mücadelesinde desteklemiş ve Cürçenlerle anlaşmaya zorlanana kadar Tianzuo'ya sığınak ve askeri yardım sağlamıştır. 1124'ün başlarında Tangut İmparatorluğu, Cürçenler ile bir barış antlaşması imzalamış, onların tebaası olmuş ve Kitan sarayına yaptıkları yardımı durdurma sözü vermiştir. Bu anlaşmanın karşılığında, eski Kitan topraklarında, özellikle Shaanxi'de belirli bölgelerin mülkiyetini elde etmişlerdir. Ancak Cürçenler'in bölgesel taahhütlerini yerine getirmemesi, iki devlet arasında sürekli bir gerilim kaynağı olmuş ve bu, 1120-1130 yılları arasında birkaç askeri çatışmaya neden olmuştur. Bu durum, Tangutları, 1125'te Song'a karşı mücadelelerinde Cürçen'e yardım etmeyi taahhüt ettikleri bir antlaşma imzalamalarına rağmen, uzayan Song-Cürçen savaşından (1126-1141) yararlanmaya da teşvik etmiştir. 1125'te Cürçen generali Wanyan Xiyin, Tianzuo'yu yakalayınca Tangut İmparatorluğu Dashi ile ittifak yapmayı kabul etmiş ve Shaanxi'nin şehirlerini almak için iş birliği yapabileceklerini bildiren bir haberci göndermiştir. ¹⁷⁶

¹⁷⁴ Bretschneider, "Medieval Researches, I" 213-214, Toktoğa, *Liao Shi*, vol. 30.

¹⁷⁵ Biran, "The Qara Khitai", 1-20; Toktoğa, *Liao Shi*, vol. 30.

¹⁷⁶ Biran, *The Empire Of The Qara Khitai*, 30.

Dashi, Song ile ittifak yapma girişimlerinde bulunmuştur. Ancak bunda başarılı olamamıştır. 1127'de Dashi ve Tatarlar arasında, belki de Song ile ilk kez ittifak kurmadaki başarısızlığının ardından, kısa vadede daha verimli bir ittifak kurmuştur. Dashi, Tatarların Cürçenler'e at satmayı bırakmaya ikna etmiş ve Cürçenler'in ana binek kaynaklarından birini kesmiştir. Ancak Cürçenler hemen cevap vermiş ve Tatarların varisini Yunzhong'da gözaltına almışlardır. Kısa bir süre sonra, 1128'de at ambargosu kaldırılmıştır. Daha sonra Tatarlar, varislerinin serbest bırakılması karşılığında Cürçen güçlerini Dashi'nin topraklarına götürmeyi bile kabul etmişlerdir.¹⁷⁷

Dashi'nin Kedun'daki diplomatik çabaları çok verimli olmamıştır. Ancak birliklerini genişletmede daha başarılı olmuştur. Bunlar arasında ilk destekçileri Kitanlar'ın ihtişamlı günlerinde Kedun'da konuşlanmış 20000 kişiden oluşan garnizon birliği ve yaptığı konuşmasının ardından on sekiz kabileden kazandığı 10.000'den fazla asker olmuştur. Daha sonra insanları askere almaya devam etmiştir. Gücündeki artış, Dashi'nin Cürçen'e karşı ilk saldırgan adımını atmasını sağlamıştır. 1129'da Cürçen kuzey kabilelerinden oluşan iki kampı ele geçirmiştir. Cürçen komutanı Poluhuo, Dashi'nin Cürçenlerin at sürülerine yakın olduğu sınıra bir garnizon gönderilmesini önermiş Cürçen imparatoru, kabileleri bu iki kamp için seferber etmek istemeyerek yalnızca izci ve devriye kullanmayı tercih etmiştir.¹⁷⁸

Aslında, Dashi'nin Kedun'daki mütevazı başarılarına rağmen, 1129-30'da Cürçenler'in gücü, 1124'te olduğundan çok daha fazlaydı. Cürçenler, Kitan devletini tamamen ortadan kaldırmakla kalmadı, aynı zamanda Kuzey Çin'in çoğunu Song'dan almış ve Tangutları vassalları yapmışlardır. Cürçenler ve Vassal devletler arasında devam eden gerilim ve savaşlara rağmen Doğu Asya devletlerinden hiçbiri Cürçenler'e karşı Dashi ile güçlerini birleştirmeye ilgi göstermemiştir.¹⁷⁹

¹⁷⁷ Biran, *The Empire Of The Qara Khitai*, 21.

¹⁷⁸ Wei Liangtao. "Halahan Wangchao Yu Song, Liao Ji Gaochang Huihu De Guanxi" *Zhongya Xuekan* I (1983), 212-223.

¹⁷⁹ Biran, *The Empire Of The Qara Khitai*, 32, Biran, "The Qara Khitai", 1-20.

Dashi'nin Kedun'daki kendi kaynakları kesin bir savaş için kesinlikle yeterli değildi ve Dashi iki kampa yapılan saldırı gibi daha fazla provokasyonun er ya da geç Cürçenler tarafından askeri bir yanıtla sonuçlanacağını düşünüyordu. Dashi, Cürçenler ile yüzleşmek için ekonomik ve askeri temelini genişletmek zorunda kalmıştır. Dashi'nin emri altında olan tebasını desteklerinden dolayı ödüllendirebilmesi gerekiyordu. Bu amaçla Dashi batıya doğru hareket etmek zorunda kalmıştır.¹⁸⁰

Türkistan'ın cazibesi, yalnızca Moğolistan'a kıyasla daha zengin kaynaklarında değil, aynı zamanda ticaret yollarına hâkim olmasında ve daha da önemlisi Türkistan devletlerinin Cürçenler 'in gücü karşısında daha zayıf olmasından dolayıydı. Türkistan tek bir imparatorluğun egemenliği altında değildi. Farklı kabilelerin yanı sıra, ana krallıklar, Uygur hanedanı ve 1041'den itibaren doğu hanlığı arasında bölünmüş Karahanlılar bulunuyordu. Batıdaki iki Karahanlı hanlığı, Irak ve İran'da üslenmiş olan Selçuklu sultanlarının kollarıydı. Hem Uygurlar hem de Karahanlılar, Kitan imparatorluğuyla yakın ticari ve diplomatik ilişkiler sürdürmüşler ve hatta Karahanlılar evlilik ilişkileri kurmuşlardır. Bu yakın ilişkiler aracılığıyla Dashi, onların güçleri hakkında bilgi edinebilmiştir. Bazı Kitanlar Dashi'den önce batıya doğru yola çıktıklarından, oradaki potansiyel müttefikler hakkında da Dashi'ye rapor vermiş olabilirler. Kitanların yükselişi ve Moğolistan'ı işgalleri birçok Türk ve Moğol kabilesini harekete geçirmiştir. Müslüman kaynaklar, Dashi'nin zamanından önce Kitanların da İslâm alemine göç ettiğini bildirmektedir. En hacimli göç hareketi, on birinci yüzyılın ikinci on yılında gerçekleşmiştir.¹⁸¹

3.1.3 Yelü Dashi'nin Batıya Yolculuğu

Dashi'nin batıdaki durum hakkında bilgi edinmesini sağlayan kanallar, ona oradaki potansiyel müttefikler hakkında da bilgi sağlamışlardır. Yine de bu müttefiklere ve Türkistan devletlerinin görece zayıflığına rağmen Kitanların batıya olan yolculuğu kolay olmamıştır. Kedun'dan Türkistan'a giden rotalarını belirlemek de kolay bir iş

¹⁸⁰ Denis Sinor, "The Inner Asian Warriors," *Journal Of The American Oriental Society* 101, (1981), 133-144.

¹⁸¹ Sinor, "The Inner Asian Warriors," 133- 144; Toktoğa, *Liao Shi*, vol. 30.

değildi. Bazı bilim adamları, Dashi'nin rotasını batıya doğru tanımlama sorununu ele almış ve yeni öneriler sunmuştur. Dashi'in Kedun'dan Balagasun'a giden rotası Çin ve Müslüman kaynaklarda çelişkili ve çoğu kronolojik olarak çok belirsizdi. 1131 yılının dokuzuncu ayında Uygurlar, Dashi'nin Gaochang'da (Hezhou) yakalanan bazı adamlarını Cürçen birliklerine göndermiştir. 1131 veya 1132'de Dashi'ye ilk kez saltanat unvanı olan Yanqing ("şans almak"), verilmiş ve bu da onun için önemli bir başarı işareti olmuştur. Dashi'nin o yıllardaki eylemleri hakkındaki bilgilerin çoğu zaferlerden çok yenilgileri yansıttığı için bu önemlidir.¹⁸²

Jiachen yılının ikinci ayındaki jiawu gününde (13 Mart 1130), Dashi boz bir öküz ve beyaz bir at kurban etmiş ve Kedun'dan çıkmıştır. Dashi tüm adamlarını Kedun'dan alıp almadığı veya taraftarlarının kaçının onu takip ettiği belirsizdir: Taraftarları arasında Dila kabilesinden birlikler olsa da Dashi'in yanında olan on sekiz aşiretin Kedun'dan çıkarak Dashi'yi takip ettiği muammadır. Cüveyni, birçok Türk boyunun Emil'de Dashi'ye katılmasından sonra gücünün 40.000 haneye yükseldiği iddiasında bulunmuştur. Cüveyni'nin iddiasına dayanarak Dashi en fazla 10.000-20.000 erkekle Kedun'dan ayrılmıştır. Bu grupta, Kitanlar Tamgaçlar birkaç Kitan ileri gelenini bulunmaktaydı. Kitan, Moğol ve Çinliler başta olmak üzere birçok etnik unsur bulunmaktaydı. Sürüler ve aileler de bu göçe dahil olmuş görünmektedir. Dashi'nin ilk adımı kuzeye, Yenisey bölgesindeki Kırgızlara gitmek olmuştur. Bu, onun önündeki en engelsiz yöndü ve Kırgızlar o zamana kadar Uygurlarla yaptıkları kavgalardan dolayı zayıf düşmüştü. Yine de ya zayıflamış Kırgızlar bile Kitanları rahatsız etmeyi başarmış ve hava koşulları nedeniyle Kitanlar, Altay dağlarını geçen kabileleri takip ederek İrtiş ve Emil nehirlerinin daha az yerleşim alanı olan bölgelerine doğru ilerlemişlerdir.¹⁸³

Kitanlar, Emil nehrinin kıyılarında bir kasaba inşa etmiş ve ilk üslerini güvence altına almışlardır. Ancak bu Dashi ve yanındakiler için küçük bir olaydı ve Dashi'nin kesinlikle adamları için daha sağlam bir ekonomik temele ihtiyacı vardı. Bu yüzden Uygur hükümdarı Bilge Han'a eski Kitan-Uygur dostluğu adına topraklarından geçmek

¹⁸² Biran, *The Empire Of The Qara Khitai*, 32-33.

¹⁸³ Biran, "The Qara Khitai", 1-20; Toktoğa, *Liao Shi*, vol. 30.

için izin isteyen bir mektup yazdığında muhtemelen Dashi Emil'deydi. Mektubu aldıktan sonra Uygur hükümdarı Dashi'yi sarayında karşılamış ve hudutlara kadar ona eşlik etmiştir.¹⁸⁴

Dashi'nin bu aşamadaki amacı Bilge Han'a söylediği gibi Müslümanların topraklarına gitmekti. Bu nedenle Dashi Gaochang'dan Kaşgar'a devam etmiştir. Ancak orada, Dashi'nin generallerinden en az birini kaybettiği şiddetli bir savaşın ardından Karahanlı Ahmed oğlu Hasan'ın güçleri tarafından mağlup edilmiş ve Dashi, Gaochang'a geri çekilmiştir.¹⁸⁵

Cürçenler, Dashi'nin genişleme planlarının tehlikesinin farkına varmış ve Kedun'daki üssüne karşı ciddi bir şekilde hareket etmeye karar vermişlerdir. Sefer hazırlıkları 1130 başlamış olsa da Cürçen kuvvetleri Kedun civarına ancak 1131'de ulaşmıştır. Cürçenler bu seferin başına eski Kitan "inlerine aşinalığı nedeniyle bir Kitan döneği olan Yelü Yudu seçilmiştir. Cürçenler Kitan kökenli olmasından dolayı, Dashi ile iş birliği yapması şüphesiyle onun yanına iki ünlü ve sadık savaşçı göndermiştir O sırada Yudu, Dashi'nin Hezhou'da olduğunu duymuş ve Uygurlardan Dashi'nin geri döneceğini duyduktan sonra, Yudu 10.000 veya 20.000 Cürçenler ve Çinli askeri Kedun'a götürmüştür. Yudu ve birliklerinin görevi kolay değildi. Çünkü Kedun çok uzaktaydı ve yol çetindi. Yudu'nun aralarında böyle bir yolculuk için gereken bol miktarda erzakı taşımak için hamal aradığı Shaanxi ve Hedong halkı, Cürçenlere katılmaktan hoşnut değildi. Ayrıca yollar haydutlarla doluydu. Yudu, Kedun'a giderken Cürçenler tarafından kendisine verilen altın yetki tabletini kaybetmiş ve bu olay bir sadakatsizlik işareti olarak algılanmış Cürçenler, onun karısını ve çocuklarını Yunzhong'da rehin alarak tepki göstermiştir.¹⁸⁶

Yudu'un Seferi başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Yudu, Kedun'a ulaştığında, Dashi çoktan ayrılmış ve lojistik sorunlar onu Dashi'yi daha fazla kovalamaktan alıkoymuştur.

¹⁸⁴ Yu Dajun, "Yelü Dashi Baojian Xi Liao Digyo Guocheng Ji Jinian Xintan," *Liao Jin Shi Lunji*, 3 (1987), 234-252.

¹⁸⁵ Qian Boquan, "Yelü Dashi Xixing, Luxian Yanji" *Xiyu Yanjiu* (1999), 33-41.

¹⁸⁶ Biran, *The Empire Of The Qara Khitai*, 36.

Bitkin ordusu, Yudu'nun Kedun'da kurmayı amaçladığı askeri-tarım kolonilerini kuramamış ve adamlarının çoğu dağılmış, kendisi de geri dönmüştür. Bu geri çekilme esas olarak lojistik sorunlardan kaynaklansa da güçlü Cürçenler'e karşı büyük bir zafer olarak tasvir edilmiştir. Yudu bir yıl sonra, 1132 yılının dokuzuncu ayında Kitan davası adına Cürçenler'e isyan etmiştir. Yudu gittikten sonra, Dashi, Emil'de bulunan birçok Türk kabilesini kendi etrafında toplamış ve kuvvetlerini 40.000 haneye çıkarmıştır. Dashi, başarısını, ilk saltanat unvanını alarak ileri gelenlere, akrabalara ve atalara onursal unvanlar vererek kutlamış, 1131 veya 1132 yılında Emil'de hükümdarlığını ilan etmiştir. Dashi, Türkçe Gürhan, (evrensel Han) ve Çin imparatorluk unvanı Tianyou (Gök tarafından korunan) lakabını almıştır. Gürhan kelimesi evrensel Han veya Hanların Hanı anlamına gelmekte, Müslüman ve Moğol kaynaklarında bu ad ile yer almaktadır.¹⁸⁷

Dashi Karahitay Devleti'ni kurduktan sonra yavaş hareket etmiş ve bölgesel bir güç olarak itibar kazanmıştır. Kayalık ve Almalık bölgelerinde gücünü kademeli olarak artırmış, Cuy vadisindeki Balagasun'a yaklaşmıştır. Ancak Müslümanlar Kaşgar'daki yenilgilerinden sonra Karahitaylar'ı için büyük bir tehdit olarak görmemişlerdir.¹⁸⁸

Karahitaylar'ın İslâm dünyasına girişleri, Karluk ve Kanglı aşiretlerinden oluşan göçebe bir grupla tek başına baş edemeyen Karahanlı Hanı'nın onları Balagasun'a daveti sayesinde olmuştur. Karahanlı hükümdarı, Karluk ve Kanglı aşiretlerine karşı Dashi'den yardım istemiş ve Cüveynî'ye göre, krallığının tamamını kontrolü altına alabilmesi ve kendisini bu dünyanın kaygılarından kurtarabilmesi için başkentine ilerlemesi için Dashi'ye yalvarmıştır.¹⁸⁹ Dashi, Balagasun'a ilerlemiş ve hiçbir mukavemet görmeden tahta çıkmıştır. Balagasun'un kolayca ele geçirildiği başka kaynaklarda da vurgulanmaktadır.¹⁹⁰ Gürhan, Balagasun'un Karahanlı hükümdarlarını İlig Han yerine İlig Türkmen unvanına indirmiştir. Balagasun yakınlarında veya orada yeni başkentini,

¹⁸⁷ K. D. Dzhusaev, "Marshrut Pokhodaveloj Dashi," *Pis'mennye Pamiatniki I Problemy Istorii Kul'tury Naradov Vostoka* 22, (1988), 94-99.

¹⁸⁸ Biran, *The Empire Of The Qara Khitai*, 37.

¹⁸⁹ Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, 309.

¹⁹⁰ Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, 309; Biran, *The Empire Of The Qara Khitai*, 37.

Türk adı Kuz Ordu (güçlü ordu) olan bir çadır kent kurmuş ve devleti buradan yönetmeye başlamıştır. Yenisey, Isık Kul, Talas, İli Nehri, Kanglılar ve muhtemelen Karluklar üzerinde de otoritesini kurmayı başarmıştır. Dashi daha önce Arslan Han'a tabi Balagasun'daki 10.000 Kitanı kendi ordusuna dahil etmiş, gücünü büyük ölçüde genişletmiştir.¹⁹¹

Dashi, İslâm dünyasına daha fazla girmeden önce, Cürçen'e karşı doğuya bir sefer düzenlemiştir. Dashi, 70.000 atlıya liderlik etmesi için Xiao Wolila'yı büyük mareşal olarak atamıştır. Yine gri bir öküz ve beyaz bir at kurban etmiş ve adamlarına büyük Kitan'ın düşüşünü ve onu geri getirme görevlerini hatırlatan ve bu kuzey çöllerinin kendisi ve halkı için uygun bir mesken yeri olmadığını belirten duygusal bir konuşmayla hitap etmiştir. Heyecan verici sözlere rağmen Cürçen'e karşı yapılan bu sefer bir fiyaskoyla sonuçlanmış ordu amacına ulaşmadan geri dönmüştür.¹⁹²

Bazı araştırmacılar Dashi'in Cürçen'e karşı yapılan seferin Cürçenler'e meydan okumak gibi gerçek bir niyeti olmadığını, ancak beklenen başarısızlığın takipçilerini enerjilerini Türkistan'a adamaya ikna edeceğini umarak, bunu vatan hasreti çeken Kitanların baskısı altında organize etmiş olabileceğini ileri sürmüştür. Dashi'nin 1134'teki gücünün büyümesi, bu başarısızlığa rağmen doğuda iz bırakmıştır. 1128 yılında Cürçenler tarafından gözaltına alınan bir Song Çinlisi, Shaanxi ve Sichuan'ın Song komutanı Zhang Jun'a gizli bir mektupta Dashi'nin gücünün olduğunu bildirmiş ve ondan bu bilgiyi Song imparatoruna iletmesini istemiştir.¹⁹³

Dashi'nin Cürçen üzerindeki hırslarından vazgeçtiği iddiasına rağmen, ünlü Cürçen Kağan'ı tarafından 1137 yılının başlarında Cürçen generali Nian Han atamıştır. İki ordu çölde karşılaşmış ve bu savaşta üç gün boyunca kesin bir sonuç alınamamıştır. Sonunda Cürçen ordusu lojistik sorunlar nedeniyle yenilmiştir. Bir Cürçen mektubu Nian Han'ın Song Devleti'nin eline düştüğünü, 1137 yılında öldüğünü ve Dashi'nin ise hâlâ

¹⁹¹ Biran, "The Qara Khitai", 1-20.

¹⁹² S. Jagchid, "Kitan Struggle Against Jurcen Oppression: Nomadism Versus Sinicization," içinde *Essays In Mongolian Studies* ed. S. Jagchid, (Provo, 1988), 37-38.

¹⁹³ Biran, *The Empire Of The Qara Khitai*, 38-39.

"bir köşede" ikamet ettiğini ve askeri gücünün her geçen gün arttığını bildirmiştir. Dashi, Balagasun'u aldıktan sonra Kaşgar, Hotan, Kırgızlar ve Uygur merkezi Beş Balık'ta otoritesini kurmuştur. Dashi'nin verimli Fergana vadisine doğru ilerlemesi onu 1137 yılının mayıs ayında Hucend'de Batı Karahanlılar ile açık bir çatışmaya sokmuştur.¹⁹⁴

3.1.4 Hucend Savaşı

Karahitaylar'ın Dashi'den önce Müslüman topraklarına girmeye başlamış ve Kitanlar'ın bazıları Batı Karahanlı Han'ı Muhammed b. Süleyman tarafından iskana tabi tutulmuştur. Dinamik bir karaktere sahip olan Muhammed b. Süleyman kölelerden oluşan ordusuyla İslâm sınırı dışındaki Müslüman olmayan pastoral unsurları baskı altında tutmuştur. Ancak, Muhammed b. Süleyman Han'ın yaşlanması ve iç karışıklıkların artmasından dolayı, Selçuklu Sultanı Sencer taht değişikliği yapmış ve bu yapılan taht değişiminden dolayı sınır ötesine karşı yapılan faaliyetler durma noktasına gelmiştir.¹⁹⁵

Karahanlılar Devleti'in başına Mahmud b. Muhammed'in Han olarak atanmasıyla devlet tekrar toparlanma sürecine girmiştir. Ancak Doğu Karahanlı devletinin başında bulunan II. İbrahim. B. Ahmet, Dashi'ye haber göndererek Kanglı ve Karluk Türklerinin karşısında aciz kaldığını ve kendisini bu boylardan kurtarması karşılığında devleti ona vereceğini bildirmiştir. Bu daveti kabul eden Dashi Doğu Karahanlı başkenti Balagasun'a yerleşmiş, Doğu Karahanlı Devleti'nin tamamına hâkim olmuştur. Dashi iç işlerini düzenlemiş, doğuda Beşbalık Uygurları'nı hâkimiyetine almış ve Kırgızlar'ı cezalandırmıştır. Ayrıca Balagasun'u tehdit eden Kanglı ve Karluk Türklerini itaat altına almıştır. Dashi iç işlerini hallettikten sonra Fergana'ya müdahale etmiş ve Fergana'yı ele geçirmiştir. Dashi'in Fergana'yı almasından sonra Mahmud b. Muhammed Han ile

¹⁹⁴ Biran, "The Qara Khitai", 1-20.

¹⁹⁵ İbnü'l Esîr, *El Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi*, Cilt XI., çev. Abdülkerim Özeydin, (İstanbul: Bahar Yayınları, 1987), 82,83; Özkuzugüdenli, "Sultan Sencer ve Kara-Hitaylar", 37.

Hucend savaşı olmuştur. Savaşın nedeni Fergana'yı alan Dashi'in Batı Karahanlı topraklarını tehdit etmesiydi.¹⁹⁶

Her iki hükümdar 1137 Mayıs-Haziran ayında Hucend yakınlarında karşı karşıya gelmiş ve savaş Karahitayların zaferiyle sonuçlanmıştır. Mahmud Han savaş meydanından kaçmış ve Semerkant'a dönmüştür. Savaşı Karahitayların kazanmasıyla sadece Semerkant halkı değil Mâverâünnehir şehirlerinde yaşayan halklarda korkuya düşmüş ve herkes Karahitay istilasını beklemiştir.¹⁹⁷

Savaşı kaybeden Mahmud Han Karahitaylar'a karşı tek başına başarılı olamayacağını anlamış ve Sultan Sencer'den yardım istemiştir. Ancak Dashi savaşı kazanmasına rağmen harekete geçmemiş, Mâverâünnehir'e yürümemiş ve geriye dönmüştür. Karahanlı Hükümdarı Mahmud Han'ın, Karahitaylar'a karşı Sultan Sencer'den yardım istemesine rağmen Sultan Sencer Mâverâünnehir'e değil Harzemşahlar üzerine sefer düzenlemiştir. 1139 yılının ilkbaharında yapılan bu seferin amacı Harzemşah Atsız'ı kontrolü altına almak ve buradan gelebilecek tehlikeyi bertaraf etmektir. Bu sebepten ötürü Sencer Mâverâünnehir Seferi'ne ancak iki yıl sonra çıkabilmiştir.¹⁹⁸

Sultan Sencer'in Hucend'den sonra ordusunu toplayarak harekete geçeceği zaman, Karahitaylar'ın geri döndüklerini öğrenince olası bir Mâverâünnehir Seferi'nde arkasını güvenceye almak için Harezm seferi yapmış olması muhtemeldir. Ancak Sencer Harezm Seferi'nde kesin bir zafer kazanamamış ve Atsız Harezm'e yeniden hâkim olmuştur. 1141 yılının ilkbaharında Atsız, Sultan Sencer'a bağlılığını yemin ile bildirmiştir. Böylelikle Sultan Sencer, Mâverâünnehir Seferi düzenleyecek duruma gelmiştir. Hucend mağlubiyeti sonrası Müslümanlar arasına fitne düşmüş ve Karahanlı

¹⁹⁶ Aladdin Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, çev. Mürsel Öztürk, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013), 308; Ali Sevim, Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilât ve Kültür*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995), 218; Özkuzugüdenli, "Sultan Sencer ve Kara-Hitaylar", 37.

¹⁹⁷ Sevim Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 218; Özkuzugüdenli, "Sultan Sencer ve Kara-Hitaylar", 37; Özgüdenli, *Selçuklular*, 271; Reşidü'd-din Fazullah, *Selçuklular, Câmi'ü't-Tevârih (Zikr-i Târih-i Âl-i Selçuk)*, Tercüme ve Notlar. Erkan Göksu, H. Hüseyin Güneş, (İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2018), 118.

¹⁹⁸ Özkuzugüdenli, "Sultan Sencer ve Kara-Hitaylar", 39; Özgüdenli, *Selçuklular*, 271.

emiri Emir-i Seyyid Ecel Semerkanti Dashi' ye sığınmıştır. Hucend Savaşından sonra Hanla anlaşmazlığa düşen Karluklar arasında anlaşmazlık çıkmış, Sultan Sencer Mâverâünnehir'e müdahale etmek zorunda kalmıştır.¹⁹⁹

3.1.5 Karluk Buhranı

Sultan Sencer için yeni bir Mâverâünnehir seferinin temelleri Hucend savaşındaki yenilgiden sonra atılmıştır. 1141 yılı temmuz ayında bütün hazırlıklarını yapan Sultan Sencer Mâverâünnehir'e hareket etmiştir. Sultan Sencer doğuya yönelik yaptığı bütün seferlerinde olduğu gibi, ordusunu Belh şehrinde toplamış ve Ceyhun nehrini geçerek Semerkant'a varmıştır.²⁰⁰

Sultan Sencer Semerkant'a vardığı zaman Karahanlı Hükümdarı kendi emrinde bulunan Karluklar'ı Sultan'a şikâyet etmiştir. Karahanlı ile Karlukların ilişkileri eskilere dayanmaktadır. Karahanlı devleti Kaşgar'da kurulunca Cu vadisinde Karluklara ait olan yerler Karahanlı hâkimiyet alanı olmuştur. Karluklar daha sonraki yıllarda Karahanlı ordusunun asıl kısmını oluşturmuş, askeri güç büyük oranda Karlukların eline geçmiştir.²⁰¹

Karahanlı Hanı ile Karluklar arasında çıkan anlaşmazlığa yerleşik halkın rahatsızlığı eklenmiş ve Sultan Sencer Karlukları cezalandırmak için harekete geçmiştir. Semerkant civarında iyice kuvvetlenmiş olan Karluklar Sultan'a adam göndererek kendilerini affetmesini istemişler ve hediye olarak beş bin deve, beş bin at ve elli bin koyun teklif etmişlerdir. Yapılan bu teklif sultan ve emirlerin hoşuna gitmiş ancak

¹⁹⁹ Özkuzugüdenli, "Sultan Sencer ve Kara-Hitaylar", 39; Özgüdenli, *Selçuklular*, 271.

²⁰⁰ Hüseyin Salman, "Katavân Savaşı'nda Karlukların Rolü", *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, C1, S 2, (2021), 69-77.

²⁰¹ Hüseyin Salman, "Karluklar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XXIV, İstanbul, 2001, 509-510; Özkuzugüdenli, "Sultan Sencer ve Kara-Hitaylar", 43; İbnü'l Esir, *El- Kâmil*, XI, 81.

Karluklardan bir grup Karahitaylara sığınınca anlaşma olmamış ortalık tekrar gerilmiştir.²⁰²

Karahitaylar'a sığınan Karluklar Dashi'yi Sultan Sencer aleyhine kışkırtmaya başlamışlardır. Dashi, Sultan Sencer'e bir mektup göndermiş ve Karlukların bağışlanmasını istemiştir. Ancak bu olayı Sultan iç işlerine karışmakla bir tutmuştur. Ayrıca Sencer Dashi'yi İslâm'a davet etmiş ve kabul etmemesi durumunda savaşın meydana geleceğini bildirmiştir. Bunun üzerine Dashi ordusunu toplayarak harekete geçmiştir.²⁰³

Dashi ile Sultan Sencer arasındaki tek anlaşmazlık Karluklar değildi. İki sultan birbirlerine karşı kabul edilemez isteklerde bulunmuş ve savaş kaçınılmaz hale gelmiştir. Aralarındaki mektuplaşmadan sonra iki hükümdarda fazla bir hazırlık yapamadan savaş meydanına gelmiştir. Yaşanan bu olaylardan sonra savaş Semerkant yakınlarında olduğu için ilk hareket eden Dashi olmuştur. Çünkü Dashi ve ordusu savaş meydanına on günlük mesafedeydiler.²⁰⁴

3.1.6 Katvan Savaşı'nda Selçuklu Ordusu

Kaynaklarda Sultan Sencer sefere çıktığı zaman devlete bağlı vassal devletlerden yardım aldığı bildirilmektedir. Bu vassal devletler Sicistan ve Gûr hükümdarı, Gazne Sultanı, Mazenderan Hâkimi ve diğer vassal devletlerdir.²⁰⁵

Selçuklu Ordusu direk sultana bağlı hassa ordusu ve taşra olarak iki bölümden meydana gelmiştir. Sultan Sencer'i Mâverâünnehir'e davet eden Karahanlı Hükümdarı Mahmud b. Muhammed han Katvan savaşında bizzat Sultan Sencer'in yanında savaşa katılmıştır. Kaynaklarda Selçuklu Ordusu en az altı ay hazırlık yaptıktan sonra harekete

²⁰² Özkuzugüdenli, "Sultan Sencer ve Kara-Hitaylar", 43; Salman, "Katavân Savaşı'nda Karlukların Rolü", 69-77.

²⁰³ Sevim, Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilât ve Kültür*, 218.

²⁰⁴ Özkuzugüdenli, "Sultan Sencer ve Kara-Hitaylar", 49.

²⁰⁵ İbnü'l Esir, *El- Kâmil*, XI, 83.

geçtiği bahsedilmektedir. Ayrıca savaşa giderken Sultan Sencer yanına birçok ulema ve din adamı almış ve bu savaşta on binlerce din adamı şehit düşmüştür. Sultan Sencer'in bu hareketi savaşa, dinî savaş rengi verme gayretinde olduğu şeklinde yorumlanmıştır.²⁰⁶

Kaynaklarda Selçuklu Ordusu'nun sayısı hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Ebul Farac yüz bin, Ahmed b. Mahmud yetmiş bin, İbnü'l Esir yüz binden fazla, Ayni ise iki yüz bin olduğunu söylemişlerdir. Mehmet Altay Köymen yüz binden fazla Osman Turan ise üç yüz bin olarak göstermiştir. Kaynaklarda Vezir Ebu Tahir b. Fahrülmülk, Emir Kamac, Barankuş el-Kâri ve Ömer b. Üner gibi devletin ileri gelenlerinin Sultan Sencer'in yanında savaştığı bildirilmektedir.²⁰⁷

Selçuklu Ordusu'ndaki iç karışıklıklar birçok tarihçi tarafından doğrulanmıştır. Selçuklu Ordusu'nun ayrılık içinde olduğunu ve Mâverâünnehir halkına adaletsizlik yaptığı bu kaynaklarda vurgulanmaktadır. Kaybedilen Katvan savaşının nedeni ordu içindeki huzursuzluktan ve Sultan'a mualif olanlardan dolayıdır. Selçuklu Sultanı Sencer sadece Mâverâünnehir halkının isteksizliğiyle değil ayrıca kendi ordusunda da karışıklıkların devam ettiği bir sırada Karahitaylarla savaşmak zorunda kalmıştır.²⁰⁸

3.1.7 Katvan Savaşında Karahitay Ordusu

Karahitay hükümdarı Dashi Sultan Sencer'in son hazırlıklarını yaptığı sırada, hazırlıklarını bitirmiş ve Semerkant yolunu tutmuştur. Çin kaynaklarında Dashi'nin gün geçtikçe kuvvetlendiğini ve asker sayısını artırdığından bahsedilmektedir.²⁰⁹

²⁰⁶ İbnü'l Esir, *El- Kâmil*, XI, 80; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, C. III, 386; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1993), 243.

²⁰⁷ Bretschneider, "Medieval Researches", I: 215; Özkuzugüdenli, "Sultan Sencer ve Kara-Hitaylar", 54; İbnü'l Esir, *El- Kâmil*, XI, 83a; Ahmed Bin Mahmud, *Selçukname*, 204; Gregory Abûl- Farac, *Abûl- Farac* 376; Aynî, Bedreddin Mahmud B. Ahmed, *İkdu'l Cümân Fi Tarihi Ehli'z- Zaman*, IV, TSMK, Bağdat Köşkü, Nr. 278. 215a.

²⁰⁸ Mehmet Altay Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2019), 309; Özkuzugüdenli, "Sultan Sencer ve Kara-Hitaylar", 56.

²⁰⁹ Bretschneider, "Medieval Researches", I: 215; Özkuzugüdenli, "Sultan Sencer ve Kara-Hitaylar", 56.

Müslüman kaynaklarında Dashi sefer hazırlıklarına başladığında Kitan, Çin, Türk ve diğer kavimlerden oluşan bir ordu kurduğundan bahsedilmektedir. İslâm kaynaklarında Karahitay ordusunun sayısı hakkında farklı bilgiler bulunmaktadır. Karahitay ordusu bazı kaynaklarda Sencer'in ordusuna yakın gösterilmiş, Ebu'l-Farac'ta üç yüz bin, Bundari ve Ahmed bin Mahmut'ta ise yedi yüz bin olarak gösterilmiştir.²¹⁰

Karahitay ordusu hakkında en geniş bilgiyi Hasan Yezdi vermiştir. Kitabı Camiü't Tevarih'e göre Karahitay ordusu iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Tatar, Karasungur, Taisi, Orhun Taisi, Avah Tavisi, Karınak, Mug, Özbek, Tam Taisi, Dad Bik ve diğer halklardan oluşan seksen altı bin atlı askerden oluşmaktadır. İkinci bölümde Heşem-i Semerkant, Sipah-i Kasgar, Mesud Ayan-ı Aynalık, Sipah-i Kara Tolağ, Sipah-i Guz ve Mengü Bik-i Tarazegi den oluşan atmış altı bin asker bulunmaktadır. Karahitay ordusunun toplamı yüz elli iki bin askerden müteşekkildi.²¹¹

Müslüman kaynaklarda Karluklar'ın Karahitay ordusuna katılmalarıyla ilgili bilgiler vermektedir. Karluklar'ın Karahitay ordusuna ne zaman katıldıkları belli değildir. Ancak kaynaklarda Karluk askerlerinin otuz ile elli bin arasında olan kalabalık atlı birlikler olduğu anlatılmaktadır. Dashi'in ordusuna hafif süvari birlikleri olarak katılan Karluklar için Katvan Savaşı bir ölüm kalım mücadelesine dönüşmüştür. Sultan tarafından kesin olarak cezalandırılacaklarını bilen Karluklar savaşta her şeylerini ortaya koymuşlardır.²¹²

3.1.8 Katvan Savaşı'nın Başlaması

Kaynaklara göre Katvan Savaşı, Semerkant şehrine 25-30 km uzaklıktaki Katvan-Katavan bozkırında meydana gelmiştir. Araştırmacılar tarafından genellikle Katvan ismi kullanılmıştır. Selçuklu Sultanı Sencer Karahitay hükümdarı Yelü Dashi'yi karşılamak

²¹⁰ Gregory Abül- Farac, *Abül- Farac Tarihi*, çev. Ömer Rıza Doğrul, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1950), 376; Ahmed Bin Mahmud, *Selçukname*, 204.

²¹¹ Özkuzugüdenli, "Sultan Sencer ve Kara-Hitaylar", 58-59, Hasan-ı Yezdi, *Camiü't-Tevârih*, Süleymaniye Kütüphanesi., nr. 4307, 223a-224b.

²¹² Özkuzugüdenli, "Sultan Sencer ve Kara-Hitaylar", 61.

üzere Semerkant'ın kuzeyinde yer alan Katvan bozkırına hareket etmiş ve iki ordu Katvan da karşı karşıya gelmiştir. Sultan Sencer savaş meydanının Semerkant'a çok yakın olmasından dolayı Karahitaylar'ın istilasına karşı savunma savaşı vermiştir.²¹³

Sultan Sencer, Dashi'in savaş için istediği yere ulaştığı zaman ordusunu üç bölüm halinde yerleştirmiştir. Sağ tarafta Emir Kamac, sol tarafta Sistan hâkimi Ebu'l-Fazl Nasr, merkezde ise kendisi bulunmuştur. Sencer'in strateji açısından bu dizilişi diğer savaşlarla aynıydı. Sultan Sencer, Save (1119), Dinever (1132) ve Oğuz İsyanı (1153) gibi büyük savaşlarda uyguladığı aynı üçlü sistemi kullanmıştır.²¹⁴

Dashi de ordusunu üçe ayırmıştır. Komutanlarını sağ ve sol taraflara yerleştirmiş kendisinde tıpkı Sencer gibi merkezde yer almıştır. Dashi savaşı ordusunun yapısına en uygun araziye konuşlandırmakla rakibine karşı bir stratejik üstünlük kazanmıştır. Savaş sırasında Selçuklu Ordusu'ndaki askerler ancak öne, sağa ve sola doğru ilerleyerek savaş meydanını görebilmişlerdir. İki ordunun birbirine karşı duyduğu korku Selçuklu Ordusu'nda da askerlerin koşuşturmalarından anlaşılmaktadır.²¹⁵

Karahitay askerleri hareket halinde ve süvarilerinden oluşan bir grup tepeye doğru yönelmiş ve bu tepeye hâkim olmuştur. Bu savaşta Karahitay Ordusu stratejik bir üstünlük kazanmıştır. Dashi karargahını hâkim olduğu tepeye kurmuş ve sağ, sol diye iki kısma ayrıldıktan sonra iki bin güzide savaşçıyı bu tepeye konuşlandırmıştır.²¹⁶

9 Eylül, salı günü Sultan Sencer Selçuklu Ordusu'yla birlikte sabah namazını kılmış ve ordunun maneviyatını güçlendirmek için dua etmiştir. Karahitay Hükümdarı Dashi de ordusuna "Biz bundan önce sayısız ordu gördük. Yetenekli bir kumandan

²¹³ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, 243; Özkuzugüdenli, "Sultan Sencer ve Karahitaylar", 62.

²¹⁴ Özkuzugüdenli, "Sultan Sencer ve Karahitaylar", 62.

²¹⁵ Ahmed Bin Mahmud, *Selçukname*, 204; Özkuzugüdenli, "Sultan Sencer ve Karahitaylar", 62.

²¹⁶ Ahmed Bin Mahmud, *Selçukname*, 204.

muzafferdir. Şayet geriden saldırılırsa zaferi kazanacağımıza hiç şüphe yoktur" diyerek ordusuna moral vermiştir.²¹⁷

İki hükümdarın da moral vermek için yaptığı dua ve konuşmalara rağmen askerler arasında korku ve çekingenlik devam etmiş, seçkin askerlerden birkaçının karşılıklı savaşmalarından sonra iki taraf askerlerinin korkusu geçmiştir. Savaşın başlamasıyla Selçuklu Ordusu'nda Sistan Meliki Ebu'l-Fazl ve Emir Kamac saldırıya geçmiştir. Sultan Sencer'in bu saldırısıyla yapmak istediği rakip orduyu sağ ve sol kanatlardan vurmaktır. Sultanın hamlesine karşılık Dashi prenslerden Siao La-a-' bu ve Ye-lüe Mu-sie'yi iki bin beş yüz adamla sol tarafa, prenslerden Siao Wa-li-la, Ye-lüe Sung-shan ve diğerlerini de iki bin beş yüz adamın önünde düşmanın sağ tarafa saldırmalarını emretmiş ve sonra kendisi ordunun asıl kuvvetleriyle Selçuklu Ordusu'nun merkezine hücum etmiştir.²¹⁸

Savaşta Selçuklu Ordusu'nda üzerinde askerlerin yerleştirildiği filler kullanılmıştır. Bu filler, Sistan Emiri Ebu'l-Fazl Nasr'ın sağında ve Emir Ebu Yusuf'un solunda savaşmıştır. Savaşın başlamasından birkaç saat geçmeden her tarafın kana bulandığı kaynaklarda anlatılmaktadır.²¹⁹

Kaynaklarda savaşın başlamasından bir süre sonra Sencer'in de merkez kuvvetleriyle birlikte savaşa girdiğini anlatılmaktadır. Selçuklu Ordusu savaşın başlarından itibaren şiddetli bir taaruza maruz kalmasından dolayı ordusunun sağ ve sol tarafı bozulma belirtileri göstermiştir. Karahitay Ordusu Selçuklular'ın sağ ve sol kanatlarını püskürtmesi Sultan'ın kuşatılma tehlikesine neden olmuştur. Sencer tüm gayretini kuşatmadan kurtulmak için vermiştir. Kaynaklar Dergam Nehri'nin kuşatmadan kurtulmak isteyen Selçuklu Ordusu'nun cesetleriyle dolduğunu bildirmektedir.²²⁰

²¹⁷ Özkuzugüdenli, "Sultan Sencer ve Kara-Hitaylar", 63; Sevim, Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilât ve Kültür*, 2018.

²¹⁸ Ahmed Bin Mahmud, *Selçukname*, 205; E. Bretschneider, *Medieval*, 215.

²¹⁹ Özkuzugüdenli, "Sultan Sencer ve Kara-Hitaylar", 64.

²²⁰ İbnü'l Esir, *El- Kâmil*, XI, 84; Ahmed Bin Mahmud, *Selçukname*, 205; Özkuzugüdenli, "Sultan Sencer ve Kara-Hitaylar", 65; Gregory Abûl- Farac, *Abûl- Farac* 376.

Herşeye rağmen Sultan'ın ve askerinin gayreti savaşın sonuna kadar sürmüştür. Karahitaylar tarafında ise Karluklar Selçuklu Ordusu'ndan on bin kişiyi öldürmüştür. Savaşın sonlarına doğru Selçuklu Ordusu tamamen kuşatmaya alınmış Sultan Sencer çaresiz kalmıştır. Ebu'l-Fazl Sultan'a kurtuluş ümidi kalmadığını söylemiş ve savaş meydanını terk etmesini istemiştir. Sultan Sencer hayatını kurtarmak için yanında bulunan üç yüz kişilik hassa kuvvetiyle son bir mücadeleye girmiş ve bu üç yüz askerden sadece beş ya da altı asker hayatta kalabilmiştir.²²¹

Savaş sonlandığında Selçuklular açısından tam bir kıyım olmuştur. İki tarafın cesetleri on kilometrelik bir alana yayılmıştır. Katvan Savaşı hakkında hem Çin hem de Müslüman kaynaklar bu savaşın iki taraf için bir felaket olduğu ve savaştan çok az kişinin kurtulabildiği konusunda hem fikirdirler.²²²

3.1.9 Katvan Savaşı'nda Selçuklu Ordusu'nun Kayıpları

Selçuklu Ordusu'nun kayıpları hakkında Müslüman kaynaklar birbirlerinden farklı sayılar vermişlerdir. Raşidüddin ve İbn Kesir Selçuklu Ordusu'nun kayıplarını otuz bin veya daha fazla göstermiş, İbnü'l-Cevzi, İbnü'l-Esir ve Ebu'l-Farac yüz bin civarında olduğunu söylemişlerdir. Dönem müellifleri tarafından bu kayıpların on bininin emir, devlet adamları ve din adamlarından olduğu zikredilmiştir. Sencer'in ordudaki din adamlarının sayısını artırması, Katvan gibi kanlı bir savaşta birçok din adamlarının ölmesine neden olmuştur. Buna rağmen kaynaklarda savaşta şehit edilen kişilerle ilgili verilen isimlerde din ve ilim adamlarının isimleri azdır.²²³

Katvan savaşında şehid edilen Selçuklu Komutanları, Emir Aylak, Emir Kureyş b. Zengi, Emir Ömer b. Üner, Emir Barankuş el-Karî ve Emir Mahmud el-Kaşani'dir. Ayrıca bu savaşta Selçuklu ulemasından olan ve sultanın kız kardeşiyle evli olan Müellif Ali b.

²²¹ Özkuzugüdenli, "Sultan Sencer ve Kara-Hitaylar", 66; Sevim, Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilât ve Kültür*, 2018.

²²² Cladude Cahen, *Haçlı Seferleri Zamanında Doğu ve Batı*, çev. Mustafa Daş, (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2016), 176; Özkuzugüdenli, "Sultan Sencer ve Kara-Hitaylar", 66.

²²³ Özkuzugüdenli, "Sultan Sencer ve Kara-Hitaylar", 67; El Hüseyini, Sadreddin Ebu'l -Hasan; Ahbâr-Üd-Devlet- İs- Selçukiyye, Trc. N Lugal, Ankara, 1943, 66.

Alaüddevele Ebu Mansur Faramurz şehit olmuştur. Beyhaki'nin verdiği bilgilere göre Şehabeddin Muhammed b. Mesud adlı bir Emir ile Fakih Ebu'l-Feth Ahmed b. Muhammed Buhari'nin, el-Hüseyni ise din adamı Şerefü'z-Zaman el-İlaki Aylaki'nin şehit olduğunu söylemişlerdir.²²⁴

Sultan Sencer savaş meydanından ayrılmak için harekete geçtiği zaman, Sistan Meliki Ebu'l-Fazl sultanın yerine geçerek büyük bir direniş göstermiştir. Ebu'l-Fazl Karahitaylara esir düşünce Dashi'in huzuruna getirilmiş Dashi de savaştaki olağan üstü başarısından dolayı "Bunun gibi pehlivan ve atılğan kahramanlara riayet ve ihsan etmek lazımdır" demiştir. Kaynaklardan bazıları, Dashi'in Ebu'l-Fazl'a iyi davrandığını ve bir sene sonra onu serbest bıraktığını anlatmaktadır. Kölelikten emirliğe ve Belh valiliğine kadar yükselen Sağ kanat komutanı Emir Kamac'ın sonu da Ebu'l-Fazl gibi olmuştur. Kamac bir yıllık bir süren tutsak hayatından Sultan'ın verdiği yüz bin dinarlık fidyeye karşılığında oğluyla birlikte kurtarılmıştır.²²⁵

İslâm kaynaklarına göre Katvan Savaşında Karahitay Ordusu tarafından esir edilen en önemli kişi Sultan Sencer'in eşi Terken Hatun'dur. Terken Hatun'un Sultan Sencer'in 1130 yılında yaptığı Mâverâünnehir seferine katıldığı kaynaklarda anlatılmaktadır. Terken Hatun'un esirlikten kurtarılması Selçuklularla Karahitaylar arasında yapılan barıştan sonra olmuştur. Bir yıl esir kalan Terken Hatun, beş yüz bin altın fidyeye karşılığında serbest bırakılmıştır.²²⁶

3.1.10 Mâverâünnehir'in Karahitaylar Tarafından İstilas

Katvan Savaşını kaybedeceğini anlayan Sultan Sencer kendi özel birlikleriyle kuşatmayı yarmış ve eşi Terken Sultan'ı alamadan Türkmen bir kılavuz eşliğinde çöl

²²⁴ Özkuzugüdenli, "Sultan Sencer ve Kara-Hitaylar", 68; El Caferî, *Tarihi Yezd*, (Tahran: Neşr-i Afşar, 1960), 22; El Beyhaki, *Ebu'l Hasan Tarih-i Beyhak*, neşr. S. K. Hüseyini, Haydarabad, 1968, 200, 416.

²²⁵ Özkuzugüdenli, "Sultan Sencer ve Kara-Hitaylar", 69. Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, 244.

²²⁶ Yaşar Bedirhan, *Orta Çağ Tarihi*, (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2012), 219; Ahmed Bin Mahmud, *Selçukname*, 205; Özkuzugüdenli, "Sultan Sencer ve Kara-Hitaylar", 70; Sevim, Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilât ve Kültür*, 2018; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, 244.

yolunu kullanarak Tirmiz'e ulaşmıştır. Tirmiz şehrinde bulunan hisar sayesinde Sultan Sencer güvenliği sağlamış ve savaştan kurtulanlar sultanın yanına gelmiştir.²²⁷

Sultan Sencer'in yanında Emir Müeyyed'in olduğu anlaşılmaktadır. Ancak sefere katılan Melik Süleyman Şah ve Vezir Nasırüddin Tahir'in, yanında olup olmadığı belli değildir. Sultan savaştan üç gün sonra 12 Eylül gecesini Ceyhun Nehri'ne ulaşmış ve 14 Eylül Pazar günü de Belh'e gelmiştir. Sultan bu bölgede bulunan melik ve vassallarına kendisine yardım etmeleri için mektup yazmıştır. Irak Selçuklu Hükümdarı yeğeni Mesud'a Rey şehrinde kalmasını ve yenilgiden dolayı ihtiyaç olursa kendisine yardım etmesini istemiştir.²²⁸

Sultan Sencer, Katvan savaşını kaybettikten sonra yaklaşık bir yıl boyunca başkente dönememiştir. Sultan, Yelü Dashi'in Türkistan'a geri dönmesiyle rahatlamış daha sonra, Harezmsahlar'a müdahaleye karar vermiştir. Sultan, 1142 yılının ağustos ayında başkente dönebilmiştir. Sultan başkente döndükten sonra bir elçi heyeti sayesinde Dashi ile anlaşmaya varmıştır. Sultan, 1142 yılının sonbaharında kendisine itaat etmeyen Harzemşahlar için sefere çıkmıştır.²²⁹

Katvan savaşını kazanan Dashi ise ordusuyla birlikte doksan gün boyunca Semerkant'da dinlenmiştir. Bu süre zarfında Mâverâünnehir'de yaşayan hükümdarlar Dashi'ye bağlılıklarını bildirmek için yanına gelmiş, ona ülkelerinde yetişen ürünlerin haricinde haraç da vermişlerdir. Dashi, halkı ve idarecileri tarafından imparator ilan edilmiştir. Katvan Savaşı'nda Sultan Sencer'in tarafında savaşan Karahanlı hükümdarı III. Tamgaç İbrahim Han, Karahitay Hükümdarı'na bağlılığını bildirmek için Dashi'nin yanına gitmiştir. Savaşta Sencer'in yanında olmasına rağmen Dashi, Hanı bağışlamış ve onun tahtını geri vermiştir.²³⁰

²²⁷ Özkuzugüdenli, "Sultan Sencer ve Kara-Hitaylar", 74.

²²⁸ İbnü'l Esir, *El- Kâmil*, XI, 85.

²²⁹ Özkuzugüdenli, "Sultan Sencer ve Kara-Hitaylar", 76.

²³⁰ Özkuzugüdenli, "Sultan Sencer ve Kara-Hitaylar", 77; E. Bretschneider, *Medieval*, 216.

Daha sonra Karahitay ordusu Buhara'ya yürümüş ve burayı istila etmiştir. Katvan savaşıdan önce Buhara şehrini tahrip eden Harzemşahlar yüzünden şehir direnememiştir. Buhara'yı ele geçiren Karahitaylar şehre Alp Tegin isimli bir vali tayin etmişler ve yeni Vali Alp Tegin'in ilk icraatı Harezmşahlar tarafından tahrib edilen şehir surlarını onarmak olmuştur.²³¹

Karahitaylar Buhara'ya vali atadıktan sonra Buhara şehrinde bulunan Sadr²³² ailesinin dinî otoriteleri yok olmuştur. Ancak Karahitaylar, Hüsameddin Ömer'in kardeşi Ahmed b. Abdülaziz'i Sadr'ığa atamışlar ve Vali Alp Tegin'in her konuda Sadr'ın görüşlerine başvurma zorunluluğu getirmişlerdir. Mâverâünnehir bölgesinde herhangi bir zorlukla karşılaşmadan bölgeyi itaat altına alan Dashi, daha sonra Harezm'e yönelmiştir. Sultan Sencer'in savaşı kaybetmesinden dolayı Harzemşah hükümdarı Atsız Horasan'ı istilaya kalkıştığı sırada, 1142 yılının başlarında Erbüz komutasındaki Karahitay Ordusu Harezm'e girmiştir. Büyük bir güçlkle karşılaşmadan Harezm'i alan ordu Harezm'i yağmalamış ve birçok kişiyi öldürmüştür.²³³

Harezmşahlar bu yağmalamadan sonra Karahitay komutanına bir elçi göndererek Karahitay Devleti'ne bağlılıklarını bildirmiş ve ona otuz bin dinar vergi ödeyeceğini taahhüt etmiştir. Bu teklifi kabul eden Karahitay komutanı barış yaparak ülkesine dönmüştür.²³⁴

Harezm'in itaat altına alınması Dashi'in batıdaki son askeri faaliyeti olmuştur. Bu olaydan sonra Dashi Türkistan'a geri dönmüştür. Dashi'in Türkistan'a dönmesinin sebebi

²³¹ Ebu Bekr B. Ca'fer En- Narşahî, *Târîh-i Buhârâ*, çev. Erkan Göksu, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013), 39.

²³² Hz. Ömer'in soyundan geldiği bilinen bu aile, fertlerinin hepsi “Burhânü'd-dîn” veya “Burhânü'l-mille ve'd-dîn” adıyla anılmaktadır. Burhan ailesi (Burhanoğulları) adıyla meşhur olmuşlardır. Buhara ve bütün Mâverâünnehir'de Hanefî mezhebinin ileri gelenlerine “sadr” denilmektedir. Burhan ailesi sahip oldukları servet ve mülk sayesinde ekonomik açıdan güçlü bir konuma gelmişlerdir. Ailenin ilk reisi “Sadr-ı Kebîr Nu'mân-ı Sâni (İkinci Ebû Hanîfe)”, “Bahrü'l-ulûm”, “Burhânü'l-mille ve'd-dîn” unvan ve lakaplarıyla tanınan Abdülaziz b. Ömer b. Mâzedir. Ayrıca bkz. Ali öngül, “Burhan Ailesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. VI, İstanbul 1992, 430-432.

²³³ Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, 309.

²³⁴ Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, 310; Özkuzugüdenli, “Sultan Sencer ve Kara-Hitaylar”, 78.

Katvanda çok zaiyat vermiş olması ve ordusunu tekrar güçlendirme arzusu idi. Dashi Mâverâünnehir'de bulunduğu süre zarfında, Karahanlı Hükümdarını doğrudan kendi hâkimiyetine bağlamış ve yeni bir yapılandırma oluşturmuştur. Eskiden olduğu gibi Karahitay hâkimiyeti döneminde de Mâverâünnehir'in asıl meselesi Karahanlılar ile Karluk rekabeti olmuştur.²³⁵

Dashi, III. Tamgaç İbrahim Han'ı tahtında bırakmış ve onun önemli ünvanları kullanmasına izin vermiştir. Ancak Dashi'in yaptığı uygulama Karluk-Karahanlı rekabetini yeniden canlandırmıştır. Tamgaç İbrahim Han 1156 yılında Karluklar tarafından öldürülmüş ve cesedi çöle atılmıştır. Tamgaç İbrahim Han'ın yerine geçen Ali b. Hasan Tegin de Karluk reisi Yabgu Han'ı öldürmüştür.²³⁶

3.1.11 Katvan Savaşı Sonrası Sultan Sencer ile Yelü Dashi Arasında Barış

Sultan Sencer'in Katvan savaşını kaybetmesi onun bütün askeri gücünü kırmış ancak Dashi için Horasan'ın kapılarını açamamıştır. Savaşı kaybettikten sonra Sencer toparlanmak için vassallarından yeni askeri kuvvetler istemiştir. Dashi ise buna karşı Mâverâünnehir'i hâkimiyeti altına almış, Harezm'i haraca bağlamıştır. Dashi'nin başkentine dönmesi ve Atsız'ın Harezm'e dönmek zorunda kalmasından sonra rahatlayan Sultan, Dashi ile anlaşmak istemiştir.²³⁷

Sultan Sencer, Yelü Dashi'ye Yeminüddeve Sungur başkanlığında değerli hediyelerle birlikte bir barış heyeti göndermiştir. Gönderilen bu elçilerin vazifesi barışı tesis etmek ve esir düşen eşi Terken Hatun ve Emir Kumac'ın serbest bırakılmasıydı.

²³⁵ Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, 310; Özkuzugüdenli, "Sultan Sencer ve Kara-Hitaylar", 78.

²³⁶ Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, 256.

²³⁷ Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, I. Cilt İkinci İmparatorluk Devri*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2011), 336-342; Özkuzugüdenli, "Sultan Sencer ve Kara-Hitaylar", 81.

Sultan Sencer eşi Terken Hatun ve Emir Kumac'ın serbest kalması için Karahitaylar'a altı yüz bin altın vermiştir.²³⁸

Bu anlaşma sonunda Selçuklular, Mâverâünnehir'in yönetimini Karahitay Devleti'ne bırakmıştır. Ancak Dashi'in kısa süre ölmesinden dolayı Selçuklular ve Sencer rahatlamıştır. Dashi'in 1143 yılında ölmesinden dolayı ömrünün son aylarında bu barış için uğraştığını göstermektedir.²³⁹

3.1.12 Katvan Savaşı Sonrası Mâverâünnehir'de Yeni Sistem

Mâverâünnehir'in Karahitaylar'ın hâkimiyetine girmesiyle birlikte Mâverâünnehir de siyasi, idari ve ekonomi alanlarında yeni bir yapılanma meydana gelmiştir. Bölge İslâm fetihlerinden sonra ilk defa müslüman olmayan bir devlet tarafından yönetilmeye başlanmıştır.²⁴⁰

Karahitay hükümdarı Yelü Dashi'in yönetim sistemi de ataları Kitanlar'da olduğu gibi güney ve kuzey olmak üzere iki kısımdan meydana gelmekteydi. Mâverâünnehir'in Karahitaylar'a geçmesiyle, Semerkant ikinci bir başkent olmuş, tüm Mâverâünnehir bölgesi Karahitaylar'a bağlanmıştır. Karahitaylar'a bağlı devletlerde Karahitaylar asker bulundurmaz, ancak yardım gerekirse vassal devletlere asker gönderebilirlerdi.²⁴¹

İslâm kaynakları Büyük Selçuklu Devleti hâkimiyeti sırasında Mâverâünnehirde yaşayan halk, Sultan Sencer'in emirlerinin adaletsizliklerinden bıkmış, ancak Karahitay hükümdarı Yelü Dashi'in ise daha adaletili bir yönetim şeklini benimsediğini

²³⁸ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2015), 242; Özkuzugüdenli, "Sultan Sencer ve Kara-Hitaylar", 82.

²³⁹ Ali Sevim, *Azîmî Tarihi, Selçuklu Dönemiyle İlgili Bölümler (H. 430-538=1038/39-1143/44)*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2006), 82, 188; Özkuzugüdenli, "Sultan Sencer ve Kara-Hitaylar", 82.

²⁴⁰ Özkuzugüdenli, "Sultan Sencer ve Kara-Hitaylar", 82.

²⁴¹ Taşağıl, "Karahitaylar", *DİA*, 451-416.

vurgulamaktadır. Bu durum Karahitaylara karşı Mâverâünnehirde bir halk ayaklanmasının olmadığını göstermektedir.²⁴²

Karahitaylar yönetim açısından Çin yönetim tarzını benimsemiş ve Karahitay kültür ve medeniyetinde Çin etkisi oldukça kendini göstermiştir. Karahitaylar Çin’de hüküm sürmemelerine rağmen Çinli tarihçiler tarafından Çin hanedan üyesi olarak zikredilmiştir.²⁴³

Karahitaylar yerel yönetimlere geniş haklar vermiştir. Semerkant’da Karahanlılar Buhara’da ise Sadrlar’ın hâkimiyetine karışmamışlar ve gerektiğinde onlara yardım etmişlerdir. Karahitaylar onları kendi yöneticileri arasında görmüşlerlerdir. Sadrlar vergi toplayıp götürme ayrıcalığına sahip olmuşlar ve vassallık uygulaması onlara en hafif şekliyle uygulanmıştır.²⁴⁴

Karahitaylar vassal hanedanlar da vali atamışlar ve bu valiler bazı durumlarda yalnızca vergi toplamak için bulunmuşlardır. Karahitaylar yaptıkları her işte Buhara valisi olarak atadıkları Sadr Hüsameddin Ömer’in kardeşi Ahmed b. Abdülaziz’in fikrini almışlardır. Karahitayların uyguladığı bu politikadan dolayı Sadr’lar Karahitaylar’a sadakatlerini bildirmişlerdir. Karahitaylar vassal hanedanları idare etmekle kalmayıp, müslümanları da memurluk hizmetlerine almışlardır.²⁴⁵

Karahitaylar yönetim alanında olduğu gibi finansal konularda da vassal devletlerde var olan sistemi kullanmalarına izin vermiştir. Vassal hanedanlarda kendi paralarını kullanmalarına mücade ermiş, ancak yabancı hükümdarların paralarını ve

²⁴² C. E. Bostworth, “The Political And Dynastic History Of The Iranian World “, C. V, *Saljuq And Mongol Periods*, (1968), 149-150;

²⁴³ Vasili Viladimiroviç Barthold, *Orta Asya Türk Harihi Hakkında Dersler*. Trc. Râgıp Hulûsi Özdem, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2019), 102.

²⁴⁴ Barthold, *Orta Asya Türk Harihi Hakkında Dersler*, 102; Özkuzugüdenli, “Sultan Sencer ve Karahitaylar”, 83.

²⁴⁵ Barthold, *Orta Asya Türk Harihi Hakkında Dersler*, 102; Özkuzugüdenli, “Sultan Sencer ve Karahitaylar”, 83.

isimlerinin hutbede anılmasını yasaklamışlar ve eğer hutbede baska bir hükümdarın adı geçerse bunu isyan olarak saymışlardır.²⁴⁶

Karahitaylar, Mâverâünnehir de kurulu bir düzen bulmuşlar ve bu düzende çok az bir değişiklik yaparak devam ettirmişlerdir. Bu değişikliklerden en önemlisi halktan toplanan vergilerdi. Karahitaylar Çin'de uygulanan her evden bir dinar vergi sistemini uygulamışlardır. Karahitaylarda, tarla ve çiftlikler Karahitay ailesinin özel arazisi olarak görülmüş ve buralarda yaşayan halkın bellerine Karahitaylar'a bağlılığı gösteren gümüş levhalar asılmıştır.²⁴⁷

Kaynaklarda Mâverâünnehir bölgesinin Karahitaylar devrinden sonraki Harezmşahlar dönemine göre daha adil yönetildiği ve Karahitayların kovuluncaya kadar bölgenin durumunun daha iyi olduğunu, Harezmşahlar'ın Mâverâünnehir'i fethettikten sonra bölgenin yağmalandığını ve harap edildiğini aktarmaktadır. Harezmşahlar Buhara'yı kuşattığında burada yaşayan halk Karahitaylar'a sadık kalmışlardır.²⁴⁸

İslâm kaynakları ise Mâverâünnehir'in ilk defa Müslüman olmayan bir devletin iradesi altına girmesini üzücü bir olay olarak nitelemiş ancak bu dönemde herhangi baskı ve zulüm uygulanmadığını bildirmiştir.²⁴⁹

3.1.13 Katvan Savaşı'nın Siyasi Sonuçları

Katvan Savaşı sonuçları açısından kısa veya uzun vadeli çok önemli olaylara neden olmuştur. Savaşın en önemli sonuçlarından biri Mâverâünnehir'in Karahitay hâkimiyetine girmesidir. Sencer'in Katvan savaşında aldığı yenilgi onun doğu siyasetini alt üst etmiştir. Savaştan kısa bir süre önce Selçuklulara bağlılığını bildiren Harezmşahlar

²⁴⁶ Ramazan Şeşen, "Buhara", *DİA*, 363-367; Özkuzugüdenli, "Sultan Sencer ve Kara-Hitaylar", 83.

²⁴⁷ İbnü'l Esir, *El- Kâmil*, XI, 83.

²⁴⁸ Özkuzugüdenli, "Sultan Sencer ve Kara-Hitaylar", 84.

²⁴⁹ Özkuzugüdenli, "Sultan Sencer ve Kara-Hitaylar", 84.

savaşın hemen sonrasında Horasan'ı istilaya başlamışlardır. Harezmşahlar Ekim 1141 tarihinde büyük bir ordu ile savaşın sonucunu beklemeden Serahs üzerine yürümüştür.²⁵⁰

Serahs tan sonra Merv şehrine yürüyen Harzemşahlar, 20 Ekim 1141 tarihinde şehre girmiş, birçok kişiyi öldürmüş ve Safi'î fakih İbrahim el-Mervezî, Ali b. Muhammed b. Arslan ve Şerif Ali b. İshak el-Musevi gibi alimleri katletmişlerdir. Merv şehrini istila eden Atsız Sencer'in tahtına oturmuş ve Selçuklu hazinesine el koymuştur.²⁵¹

Harezmşah Atsız daha sonra 1142 yılının Nisan-Mayıs ayı gibi Nişabur'a doğru harekete geçmiştir. Şehirde bulunan alimler Atsız'a Merv halkına yaptıklarını Nişabur halkına yapmaması için ricacı oldular. Atsız bu teklifi kabul etmiş Sultan Sencer'in adamlarının mallarına el koymuştur. 29 Mayıs 1142 Cuma günü Atsız Nişabur'da Sencer'in adını hutbeden kaldırtıp kendi adını koydurtmuştur.²⁵²

Sultan Sencer 1143 ilkbaharında Harezm'e hareket etmiş Atsız bir meydan savaşına cesaret edememiştir, Atsız vergi ve itaat etme sözüyle sulh talebinde bulunmuştur. Sultan Atsız'ın teklifini kabul etmiş ve onun Merv'de el koyduğu hazineyi geri almıştır. Sultan Sencer'in Katvan Savaşı'ndan sonra Harezmşah'ın Horasan'a düzenlediği baskınları engellemek için yaptığı II. ve III. Harezm seferleri istenilen sonuç vermemiş ve Sencer'in Katvan esareti esnasında Harezmşahlar Devleti kuruluş aşamasına girmiştir.²⁵³

Katvan Savaşı'nın en önemli sonuçlarından biri de Selçuklu Devleti'nin yıkılmasına sebep olan Oğuz isyanıdır. Oğuzlar'ın isyan etmeden önce nerede yaşadıkları hakkında kaynaklarda farklı görüşler bulunmaktadır. Bazı kaynaklarda Oğuzlar'ın Mâverâünnehir'de yaşadıkları ve Maveruünnehir'in Karahitaylar tarafından işgal

²⁵⁰ İbnü'l Esir, *El- Kâmil*, XI, 85.

²⁵¹ İbnü'l Esir, *El- Kâmil*, XI, 85.

²⁵² Köymen, *Selçuklu Devleti Türk Tarihi*, 140.

²⁵³ Ahmet, Taşağıl, *Gökbörü'nün İzinde*, (İstanbul: Kronik Yayınevi, 2019), 310.

edilmesinden sonra kovuldukları zikredilmektedir. Bazı kaynaklarda ise Oğuzlar'ın Katvan Savaşı sonrası Karluklar tarafından bölgeden sürüldükleri anlatılmaktadır²⁵⁴.

Mâverâünnehir'den kovulan Oğuzlar Ceyhun Nehrini geçerek Horasan'a gitmişler ve Belh şehri civarına yerleşmişlerdir. Oğuzlar Belh şehrinin valisi Emir Kamac tarafından önce Toharistan'a sonra da tekrar Belh'e getirilmişlerdir. Oğuzlar belh şehrine yerleştikten sonra Vali Emir Kamac ile araları açılmıştır.²⁵⁵

1153 tarihinde Selçuklu Sultanı Sencer'in Oğuzlar tarafından esir edilmesiyle sonuçlanan hadiseler direk Mâverâünnehir'in Karahitay hâkimiyetine geçmesinden sonra olması Oğuz isyanının Katvan savaşının orta vadede sonuçları arasında gösterilmektedir²⁵⁶.

3.1.14 Katvan Savaşı'nın Ekonomik Sonuçları

Katvan Savaşı sonrası ordusu dağılan Sultan Sencer savaş meydanında hazinesini ve savaş silahlarını bırakıp savaş meydanından kaçmıştır. Ayrıca tekrar ordusunu toplamak için uğraştığı anda Merv şehrindeki hazinesinide Harzemşahlara kaptırmıştır.²⁵⁷

Katvan savaşının maliyeti Sultan Sencer için üç milyon dinarı geçmiştir. Ayrıca eşi Terken Hatun ve Kamaç'ı kurtarmak için Karahitaylar'a ödediği fidye altı yüz bin dinardır. Sultan Sencer Katvan savaşıyla birlikte ekonomik olarak çökmüştür. Hamdullah Kazvini Sultan Sencer'in yaşamış olduğu bu ekonomik durum için "Sultan ömründe her ne biriktirdi ise bu savaşta telef oldu" demiştir.²⁵⁸

²⁵⁴ Köymen, *Selçuklu Devleti Türk Tarihi*, 309.

²⁵⁵ Köymen, *Selçuklu Devleti Türk Tarihi*, 310.

²⁵⁶ Özkuzugüdenli, "Sultan Sencer ve Kara-Hitaylar", 94.

²⁵⁷ Özkuzugüdenli, "Sultan Sencer ve Kara-Hitaylar", 94.

²⁵⁸ Hamdullâh Müstevfi-i Kazvinî, *Târîh-i Güzide*, çev. Mürsel Öztürk, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018), 360.

Sultan Sencer yaşadığı ekonomik krizden kurtulmak ve ordusunu tekrar tesis etmek için son derece önemli kararlar almıştır. Mâverâünnehir seferinden sonra Azûduddin, Gurgan valiliğine atanmış ve Katvan savaşında ölenlerin iktaları kendi fermanı olmadan hiç kimseye verilmemesini Azûduddin 'e emretmiştir. Savaşta ölenlerin iktalarını kendi has mülküne katmıştır.²⁵⁹

Katvan Savaşı sonrasında Sultan Sencer ekonomik Krizden dolayı savaş öncesinde bastırdığı beş sikkenin dördü altın biri ise gümüş iken savaş sonrası bastırdığı beş sikkeden ikisi altın üçü ise gümüş olmuştur. Yani Sultan gümüş ağırlıklı para bastırmıştır.²⁶⁰

3.1.15 Katvan Savaşı'nın Dönem Edebiyatındaki Yeri

Katvan Savaşı sonrasında birçok şair divanlarında Karahitaylar'a ve Sultan Sencer'e yer vermiştir. Sultan Sencer'in Katvan savaşını kaybetmesi üzerine Ferid el-Katib şu rubai'yi söylemiştir.

“Ey hükümdar, mızrağının ucu sayesinde dünya düzeldi; kılıcın kırk yıl düşmandan intikam aldı.

- Eğer sana bir nazar değdi ise, o kazadandır; bir tek halde kalıp değişmeyen ancak Hüda'dır. “²⁶¹

Selçukluların Katvan savaşında yenilmesi üzerine Ömer b. Mahmud el- Belhi bir şiir kaleme almış, şiirde Sultan'ın askerlerini övgüyle anlatmış, Karahitaylar'ın yaptığı yağma ve zulmü değinmiştir.

²⁵⁹ Özkuzugüdenli, “Sultan Sencer ve Kara-Hitaylar”, 95.

²⁶⁰ Özkuzugüdenli, “Sultan Sencer ve Kara-Hitaylar”, 95.

²⁶¹ Hamdullâh Müstevfî-i Kazvînî, *Târîh-i Güzide (Zikr-i Pâdişâhân-i Selçukiyân)*, ed. Erkan Göksu, haz. Ayşe Ayna, Bilal Şahin, Ayşe Alhan, Sevgi Kübra Akdemirel, Ayşe Tepe, Sibel Temiz, (İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2015), 72; Reşidü'd-din Fazullah, *Selçuklular, Câmî 'ü 't-Tevârih (Zikr-i Târîh-i Âl-i Selçûk)*, Tercüme ve Notlar. Erkan Göksu, H. Hüseyin Güneş, (İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2018), 118; Kazvînî, *Târîh-i Güzide*, çev. Mürsel Öztürk, 360.

Yine El-Hüseyni, Şeyh Fahreddin Maliki Katvan şehitleri şu şiiri yazmıştır.

“Dergam vadisinde bir takım kerim adamlar felakete duçar oldu, kanları alçakların elleri ile dökülenlere ağladım ve onlara bu uyku görmeyen ve göz kapakları kapalı olan gözlerimle ağlamak benim için lazımdır, sen göz yaşlarımın damlaları ile o gözlerimi görsen yağmurlu bir geceden sonraki ıslanmış çadırlar zannedersin “²⁶²

Katvan savaşı hadis yoluyla İslâm literatürüne girmiştir. Buharî’ de de zikredilen hasis şu şekildedir.

"Semerkant civarında bir türbe vardır. Oraya Katvan (Katavan) denilir. Orada yetmiş bin şehid yatar. Her bir şehidi ailesinden yetmiş kişiye şefa'at eder." ²⁶³

Katvan Savaşı sadece İslâm edebiyatında değil aynı zamanda Hristiyan dünyasında da geniş yankı uyandırmıştır. Sultan Sencer’in savaşı kaybetmesinden dolayı Hristiyanlar memnuniyet duymuş ve Haçlılar için yeni bir teşvik olmuştur. Savaşı Karahitaylar tarafından kazanılması Hristiyanlar arasında Rahip John efsanesinin doğmasına neden olmuştur. Efsanede adı geçen Rahip John’un bazı araştırmacılara göre Karahitay hükümdarı Yelü Dashi olduğu zikredilmektedir.²⁶⁴

²⁶² Özkuzugüdenli, “Sultan Sencer ve Kara-Hitaylar”, 100.

²⁶³ Özkuzugüdenli, “Sultan Sencer ve Kara-Hitaylar”, 102. Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, 309.

²⁶⁴ Delibalta, Karahitay Devleti’nin İnhitatı, 33-54; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, II. 335; Lane, *The Khitans*, 141-164.

3.2 YELÜ DASHİ SONRASI KARAHİTAY İMPARATORLUĞU

3.2.1 Karahitay Devleti'nin Orta Dönemi

Karahitay Devleti'nin 1144-1177 tarihlerini kapsayan orta dönemi en az belgelenen dönemidir. Bu dönemde Karahitay Devleti, Dashi'nin eşi Xiao Tabuyan (1143-50), oğlu Yelü Yilie (1151-63) ve kızı Yelü Pusuvan (1164-77) tarafından yönetilmiştir. Yetersiz bilgilere rağmen, bu dönemde birkaç önemli olay meydana gelmiştir. Birincisi ve en belirgin olanı, Oğuzlar, Karluklar ve kuzey kabileleri ile yaşanan sıkıntıların gösterdiği, göçebeler ve devlet arasında büyüyen çatışmalar olmuştur. İkincisi, Karahitay Devleti ile Harezmşahlar arasındaki mücadeledir.²⁶⁵

Dashi'nin ölümünden sonra yerine karısı Xiao Tabuyan geçmiştir. Müslüman kaynaklarında Orghina veya Kuyang olarak bilinen Tabuyan, Gürhan ve Dashi'nin onursal unvanlarını kullanmış, Xianqing (tamamen erdemli) unvanıyla yedi yıl hüküm sürmüştür. Tabuyan, Çin kaynaklarında Yelü Dashi'nin ölümünden sonra oğulları küçük olduğu için hüküm süren bir naip olarak bahsedilmektedir. Ancak Müslüman kaynaklarda, unvanlarından da ima edildiği gibi, imparatoriçenin kendi krallığında sınırsız yetkiye sahip olduğunu ileri sürmektedir.²⁶⁶

Katvan savaşından sonra Mâverâünnehir'den sürülen Oğuzlar, Dashi'nin ölümünü fırsat bilerek Buhara'ya dönmüş ve Mart 1144'te şehri işgal etmişlerdir. Oğuzlar Buhara'yı işgal ettikten sonra şehrin ileri gelenlerinden bazılarını öldürmüşler ve iki yıl önce Dashi'in temsilcisi tarafından restore edilen kaleyi yıkmışlardır.²⁶⁷

Dashi'nin ölümünden çıkar sağlamaya çalışan bir diğer kişi de Sultan Sencer olmuştur. 1143'te Selçuklu Sultanı, Atsız Harezmşah'a karşı savaşmış Horasan'da yeniden

²⁶⁵ Biran, *The Empire Of The Qara Khitai*, 48.

²⁶⁶ Biran, "The Qara Khitai", 1-20.

²⁶⁷ Mirkhwand, Muhammad B. Khandshah, *Tarihi-i Rawdat Al- Safa*, C. VI, (Tahran: Piruz Yayınları, 1960), 368.

Selçuklu kontrolünü sağlamış ve Harzem'i kuşatarak Atsız'ı itaat altına almıştır.²⁶⁸ Atsız, Sencer'e yeniden teslim olmasına rağmen, ölümüne kadar Karahitay Devleti'ne vergi ödemeye devam etmiştir.²⁶⁹

Dashi'nin ölümü, Karahitay krallığının doğu kesiminde de hissedilmiştir. 1144 yılının sonlarında Uygurlar, Cürçenler'e haraç teklif etmişler, Dashi'nin öldüğünü bildirmişlerdir. Cürçen imparatoru, Uygurlarla birlikte Niange Hannu adında bir adamı Karahitay Devleti'ne haberci olarak göndermiştir. Cürçen Hanedanı, 1141'de Song devleti ile bir antlaşma imzalayarak Doğu Asya'daki konumunu sağlamlaştırdıktan sonra, çoğunlukla Moğolistan'daki kabilelere karşı böl ve yönet politikası yoluyla batı sınırını güvence altına almak için çaba sarf etmiştir. Moğolları zorla boyun eğdiremeyen Cürçenler, 1146/7 yılında onlarla bir barış anlaşması yapmış ve buna göre Cengiz Han'ın ataları, cömert yiyecek ve ipek teslimatları karşılığında kendilerini Cürçenler'in vasalları olarak kabul etmişlerdir. Batı sınırındaki istikrarın bir parçası olarak Cürçenler, Çinliler ve Moğollar gibi üstünlüklerini kabul ettikleri sürece Karahitaylar ile barış yapmaya hazırdı. Ancak Karahitaylar'ın şeref duygusu en az Cürçenler'inki kadar güçlü olması aralarında yapılması gereken anlaşmayı engellemiştir.²⁷⁰

Cürçen habercisi Niange Hannu 1146'de yeni imparatoriçe Tabuyan ile karşılaştığında imparatoriçe avlanmaktaydı. Cürçen habercisi geleneğe aykırı olarak, onun huzurunda attan inmeyi reddetmiş bunun üzerine imparatoriçe ondan bir açıklama yapmasını istemiştir. Niange Hannu gururla, yüksek bir saraydan gelen Cennetin Oğlu'nun bir elçisi olduğunu ve bu nedenle atından inip Cürçen imparatorunun emirlerini dinlemesi gereken kişinin imparatoriçe olduğunu söylemiştir. İmparatoriçe krallığında böyle bir davranışa izin vermemiş haberci derdest edilip idam edilmiştir. Karahitaylar, Çinliler ve Moğollar gibi Cürçenler'in üstünlüklerini kabul etmemişlerdir.²⁷¹

²⁶⁸ Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, II. 345.

²⁶⁹ Biran, *The Empire Of The Qara Khitai*, 49; Biran, "The Qara Khitai", 1-20.

²⁷⁰ J. Tamura, "The Legend Of The Origins Of The Mongols And Problems Concerning Their Migration", *Acta Asiatica* 24(1973), 10-12.

²⁷¹ Biran, *The Empire Of The Qara Khitai*, 50; Biran, "The Qara Khitai", 1-20.

1151'de Yilie hükümdar olmuştur. Yilie'nin hükümdar olduğunda reşit olmasından mı yoksa imparatoriçenin ölümünden mi kaynaklandığı konusunda kaynaklar da herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. İmparator Renzong olarak bilinen Yilie, Shaoxing ("sürekli gelişme") unvanını almış, on üç yıl hüküm sürmüş ve 1163'te ölmüştür. Yilie'in yapmış olduğu tek eylem on sekiz yaşın üzerindeki insanların nüfus sayımı olmuştur. Yaptığı nüfus sayımında Karahitay'ın merkez bölgesi olan Balasagun'un 84.500 hane olduğunu ortaya çıkarmıştır. Ancak sadece göçebe nüfusu mu yoksa daha yerleşik nüfusu mu kapsadığını bilmemektedir.²⁷²

İmparatoriçe Tabuyan'ın iktidara yükselişi gibi, Yilie'nin tahta çıkışı da Horasan'da Oğuzların Sencer'e karşı isyanının hâkim olduğu çalkantılı bir dönemde gerçekleşmiştir. Karahitaylar, Oğuzların Mâverâünnehir'den Belh'e sürülmesinde ve Sencer'in Katvan'daki ağır harcamaları nedeniyle artan vergi yüklerinden sorumluydu. Ancak Oğuz isyanını teşvik eden asıl sebep, Sencer'in Belh valisinin davranışydı. 1152'de Oğuzlar Belh'teki Selçuklu yönetimine meydan okuyan, modern Afganistan bölgesinden yükselen bir hanedan olan Gurlularla iş birliği yapmış ve Gurluların şehri geçici olarak fethetmelerini sağlamışlardır. Bunun üzerine Emir Kamac kısa bir süre sonra Belh'i geri almış ve Oğuzların vergilerini artırmıştır.²⁷³

1153'te bir Selçuklu vergi tahsildarı Oğuzlar'dan yıllık haraç olan 24.000 koyunu almaya geldiğinde, oğuzlar ona vahşice davranmış ve onu öldürmüşlerdir. Kamac, vergi memurunu öldürdükleri için onlara saldırmış ve cinayet için tazminat tekliflerini görmezden gelmiştir. Ancak ardından çıkan silahlı çatışmada hem kendisi hem de oğulları hayatını kaybetmiştir. Sencer, 1153'te Oğuzların ödemesi gereken vergiyi yine ödemedikleri için Oğuzlara savaş açmıştır. Oğuzlar Selçukluları iki kez mağlup etmiş ve Sencer ve komutanlarını esir almışlardır.²⁷⁴

²⁷² Biran, *The Empire Of The Qara Khitai*, 50; Biran, "The Qara Khitai", 1-20.

²⁷³ Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, II. 409; Biran, *The Empire Of The Qara Khitai*, 50; Kazvinî, *Târih-i Güzide*, çev. Mürsel Öztürk, 361.

²⁷⁴ Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, 310; Kazvinî, *Târih-i Güzide*, çev. Mürsel Öztürk, 361; Biran, *The Empire Of The Qara Khitai*, 50.

Demir bir kafese konulan Sencer, Oğuzların Horasan'ı yağmalamasını izlemiş, krallığı vasalları ve komutanları arasında parçalanmıştır. 1156'da Sencer, Oğuzların iç çekişmelerinden yararlanarak esaretten kaçmış ancak yaşlı olmasından dolayı eski otoritesini geri kazanamamıştır. Sencer'in, 1157'de ölmesiyle Horasan'daki Selçuklu egemenliği son bulmuştur.²⁷⁵

Tüm bu Horasan çatışmalarına Karahitaylar'ın karıştığına dair hiçbir kanıt yoktur. Ancak İslâm kaynaklarında Karahitaylar'ın Sencer'in Oğuzlarla savaşı ve ardından düşüşüyle çok güçlendiği zikredilmektedir. Bu duruma en güzel örnek Karahanlı hükümdarı İbrahim'in unvanından sonra Dashi'nin adını taşıyan sikkelerin 1153 ve 1154 tarihli olmasıdır.²⁷⁶

Karahitaylar'ın Horasan işlerine asgari düzeyde müdahil olmaları, 1150'lerin ortalarında krallığın doğu kısmındaki faaliyetleriyle açıklanabilir. 1156 kışında, imparator tarafından Kedun da askeri-tarımsal bir üst kurma emri Karahitaylar'ı Cürçenler ile karşı karşıya getirmiştir. Ayrıca 1161'de doğu Kitan isyanı baş göstermiştir. İsyancı liderlerden biri olan Saba, Karahitaylar'a sığınmıştır. Kerulen nehrini geçerek batıya doğru yola çıkmış, ancak hedefine ulaşmadan başka bir Kitan lideri Yelü Wowo tarafından yakalanarak öldürülmüştür.²⁷⁷

Karlukların Karahanlılar ile olan çatışması, Karahitaylar'ın 1141'de Mâverâünnehir'e müdahalesine bahane oldu, ancak her iki taraf da Karahitay tebaası olmasına rağmen aralarındaki anlaşmazlık son bulmamıştır. 1156 yılının başlarında Karluklar, Semerkant'ın Karahanlı hükümdarı Muhammed'in oğlu İbrâhim Tamgac Han'ı Buhara yakınlarındaki Kellâbâd'da öldürerek bozkıra atmışlardır. İbrahim'in kardeşi Ali b. Çağrı Han olarak bilinen Hasan (1157-61) hükümdar olmuş ve kardeşinin intikamını almak istemiştir. Çağrı Han tahta çıkışından kısa bir süre sonra Karluk liderlerinden birini

²⁷⁵ Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, 311; Biran, *The Empire Of The Qara Khitai*, 50.

²⁷⁶ B.D, Kochnev, *Karakhanidskie Monety: Ítochnikovedcheskoe Í istoricheskoe Íssledovanie*, (Moskow, 1993), 31.

²⁷⁷ Biran, *The Empire Of The Qara Khitai*, 52.

öldürmüştür. 1158'in başlarında Karluk liderlerinden bazıları Harezm'e kaçmış ve II. Arslan'dan yardım istemişlerdir.²⁷⁸

Harzemşahlar, Temmuz 1158'de Karluklar yüzünden savaşmak için Mâverâünnehir'e doğru yola çıkmışlar ve Buhara'ya girmişlerdir. Daha sonra Semerkant'ı kuşatmışlardır. Çağrı han Karahitaylar'dan yardım istemiştir. Karahitaylar Doğu Karahanlı hükümdarı olan İlig Türkmen'i on bin süvari ile yardım için göndermiştir. İki kuvvet, Semerkant yakınlarındaki Zerefşan nehrinin karşı kıyılarına konuşlanmıştır. Harzem birliklerinin çokluğunu gören İlig Türkmen, savaşmaktan kaçınmış ve Semerkant'ın ileri gelenlerini barış yapmak için çağırmıştır. Onların arabuluculuğuyla bir ateşkes sağlanmış ve Karluklar eski görevlerine yerleştirilmişlerdir.²⁷⁹

Çağrı Han'ın halefi, İbrahim'in diğer kardeşi Hasan bin Mes'ud (1161-70/1) da kardeşinin intikamını almak istemiştir. Mâverâünnehir'deki Karahanlı birliklerinin komutanı Ayyar Beg başka bir Karluk isyanıyla karşı karşıya kalmış ve bu isyancılar kısa bir süreliğine Semerkant'ı almıştır. İsyancılar Ayyar Beg'i 1161'in sonlarında yakalanıp idam etmişlerdir. Daha sonra İlig Türkmen'in birlikleri bu isyanı bastırmıştır. 1163 yılının sonlarında veya 1164 yılının başlarında Karahitaylar Batı Karahanlılar'a Karlukları Buhara ve Semerkant çevresinden Kaşgar'a sürmelerini emretmiştir. Karluklar ayrılmayı reddetmişler, Oğuzların Horasan'ı aldıkları gibi kendilerinde Mâverâünnehir'i ele geçirebileceklerini düşünmüşlerdir. Ancak Mes'ud han Karahitaylar'ın yardımı olmadan Karlukları Mâverâünnehir'den temizlemiş ve kardeşinin katillerinden intikam almıştır.²⁸⁰

Yelü Yilie 1163'te aniden ölmüş ve yerine imparatoriçe Chengtian olarak bilinen kız kardeşi Yelü Pusuvan geçmiştir. Hükümdarlık unvanı Chongfu ("yüce mutluluk") dur. Yilie'nin halefi, öldüğü zaman oğullarının henüz reşit olmamasından dolayı o Yilie'nin isteği üzerine hükümdar olmuştur. Kitanlar arasında kadın naiplik alışılmış bir durum

²⁷⁸ Biran, *The Empire Of The Qara Khitai*, 52-53.

²⁷⁹ Kochnev, *Karakhanidskie Monety*, 31; Biran, *The Empire Of The Qara Khitai*, 53.

²⁸⁰ Bostworth, "The Political And Dynastic History", 187; Biran, *The Empire Of The Qara Khitai*, 53.

olmasına rağmen kız kardeşin naip olması anlamına gelen yanal miras ilk defa görülmüştür.²⁸¹

Yelü Pusuvan'ın kayınpederinin büyük bir Kitan komutanı olmasından dolayı büyük bir gücü arkasına almıştır. Xiao Wolila 1131/2'de Dashi'den onursal bir unvan alan ünlü bir generaldir. Karahitaylar'ın Cürçenlere karşı 1134'te yapmış olduğu sefere öncülük etmiş ve 1141'de Katvan savaşında ordunun sol kanadına liderlik etmiştir.²⁸²

Yelü Pusuvan yönünü batıya çevirmiş ve 1165 kışında Karahitay'ın Oğuz egemenliği altında olan Belh'i 1198 yılına kadar kendi egemenliği altına almayı başarmıştır. Yelü Pusuvan, Horasan'daki yerel yöneticilerin kendisiyle temasa geçmesini emretmiştir. Sencer'in 1153'ten itibaren Nişabur'daki üssünden Horasan'ın bazı bölgelerini kontrol eden eski komutanı Muayyid Ayaba, Karahitaylar'a değerli taşlar ve gergedan boynuzlarıyla birlikte olağanüstü bir inci göndermiştir.²⁸³

Karahitaylar'ın batıdaki müdahalesi, 1171/2 yılında Harezmi Şahı II. Arslan'a karşı savaşmak için Ceyhun nehrini geçtiklerinde daha agresif bir hal almıştır. 1160 yılının ortalarında Horasan işlerine de karışan İl Arslan, yıllık vergisini ödemeyi ihmal ettiği için Karahitaylar'ı kızdırmıştır. Karahitaylar'ın geldiğini duyan II. Arslan aceleyle birliklerini toplamış, ancak yolda hastalanınca, eski asi Ayyar Bey'in oğlu Karluk komutanının kuvvetlerine önderlik etmesine izin vermiş ve kendisi de Buhara ile Merv arasında bir yerde kalmıştır. Harezmi ordusu ağır bir yenilgiye uğramış ve Karahitaylar Karluk komutanını ele geçirmiştir. II. Arslan, 1172 mart ayında Harezmi'e döndüğü zaman ölmüştür. Karahitay ordusu Ceyhun nehrini geçmiş ve sonrasında elde ettikleri ganimetlerden memnun oldukları için geri dönmüşlerdir.²⁸⁴

²⁸¹J. Holmgren, "Marriage, Kinship and Succession Under The Chi-Tan Rulers Of The Liao Dynasty", *T'oung Pao* 72(1986), 44-91.

²⁸² Biran, *The Empire Of The Qara Khitai*, 55.

²⁸³ Barthold, "Moğol İstilasına Kadar", 354;

²⁸⁴ Barthold, "Moğol İstilasına Kadar", 354; Biran, *The Empire Of The Qara Khitai*, 55.

İl Arslan'ın ölümünden sonra Karahitaylar'ın da müdahale ettiği iki oğlu Sultan Şah ve Tekiş arasında taht mücadelesi başlamıştır. Resmi varis, II. Arslan'ın küçük oğlu Sultan Şah idi ve kendisi adına devlet işlerini yöneten annesi Terken Hatun'un yardımıyla tahta çıkmayı başarmıştır. Ancak ağabeyi Tekiş kardeşinin onu Harezm'e çağırma girişimlerini görmezden gelerek Karahitay sarayına kaçmıştır. Orada, kendisini yeni Harzem Şahı olarak atamak için onlardan yardım istemiş ve karşılığında onlara Harzem'in hazinelerinden büyük bir pay ve yıllık haraç vermeyi vaat etmiştir. İmparatoriçe, kocası Xiao Duolubu (Fuma)'yu büyük bir orduyla Tekiş'in yardımına göndermiştir. Bu ordu Harezm'e yaklaştığında, Sultan Şah ve annesi kaçmış ve II. Arslan'ın yeni vasalı olan el-Muayyid'e sığınmışlardır.²⁸⁵

Tekiş, Harezm'e girmiş ve 11 Aralık 1172'de Harezm Şahı olarak tahta çıkmıştır. Fuma'ya karşı yükümlülüklerini yerine getiren Tekiş, Karahitay komutanını Semirechye'ye geri göndermiştir. Daha sonra Tekiş, Sultan Şah ve Terken Hatuna yardım eden El-Mu'ayyid'i Temmuz 1174'te Harezm'de yakalamış ve idam etmiştir. Sultan Şah ve annesi Dihistan'a (Hazar Denizi'nin doğu kıyılarındaki modern Türkmenistan'da bir yer) kaçmışlardır. Ancak Tekiş, kısa süre sonra şehri fethetmiş ve Terken Hatun'u öldürmüştür. Sultan Şah önce Nişabur'da el-Muayyid'in oğlu Gan Şah'a, ardından 1174-5 yılında Horasan mücadelesinde aktif bir rol almaya başlayan Gazne ve Afganistan hükümdarları Gurlular'a sığınmıştır.²⁸⁶

Tekiş, Harzemşahlar devletinde düzeni yeniden sağladıktan sonra başlangıçtaki anlaşmayı aşan Karahitaylar'ın bitmeyen talepleri ve Harezm'e gelen Karahitay elçilerinin kibirli davranışları yüzünden Karahitaylar'a verdiği taahhütleri yerine getirmek istememiştir. Tekiş, Karahitay kraliyet ailesinin üyesi olan elçilerin başını kestirmiş ve Harezm'e gelen Karahitaylar'a mensup herkesi öldürmelerini emretmiştir. İmparatoriçe, bu olaya karşılık Tekiş'in kardeşi Sultan Şah'ı çağırarak karşılık vermiştir.

²⁸⁵ Biran, *The Empire Of The Qara Khitai*, 55; J. De Guignes, Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sâir Batı Tatarlarının Tarih-i Umûmîsi, çev. Hüseyin Cahit, haz. Erol Kılınç (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2018), II/ 378.

²⁸⁶ Barthold, "Moğol İstilasına Kadar", 362.

Pusuvan, kocası Fuma'yı Sultan Şah'a yardım etmesi amacıyla büyük bir orduyla Harezm'e göndermiştir.²⁸⁷

Kocasını cesurca Harezm'de savaşması için gönderen İmparatoriçe Pusuvan, onun yokluğunda küçük erkek kardeşi Xiao Fuguzhi ile yakın bir ilişki kurmuştur. Sevgilisiyle daha fazla zaman geçirmek için kocasından kurtulmaya niyetlendi, ancak kayınpederi Xiao Wolila, planlarını bozmuştur. Xiao Wolila askerleriyle sarayı kuşatmış hem imparatoriçeyi hem de sevgilisi olan küçük oğlunu öldürmüştür. Wolila, Yilie'nin oğlu Zhilugu'yu tahta oturtmuştur. Zhilugu otuz dört yıl (1177/8-1211) hüküm sürmüştür.²⁸⁸

Karahitaylar Orta dönemlerinde askeri faaliyetlerinin çoğu batıda yoğunlaşmış olsa da doğuyla bağlarını kaybetmemişlerdir. Karahitaylar Cürçenler'in üstünlüğünü tanımamışlar ve Büyük Kitan Devletini geri getirmek için girişimlerde bulunmuşlardır. Cürçenler için, Karahitaylar, özellikle Kuzey Çin'deki Kitan kardeşlerine olan potansiyel ilgileri nedeniyle, belirli bir tehdit olmaya devam etmiştir. Karahitay tarihinin orta dönemi bir istikrar dönemi olmuş ve Karahitay Devleti'nin tek kişilik bir devlet olmadığı anlaşılmıştır. Kurucusunun ölümünden sonra bile var olmaya devam etmiştir. Ancak artan göçebe sayısı ve aşiretler ile devletler arasındaki süregelen gerilim bir sorun haline gelmiştir. Çünkü Karahitay Devleti sadece göçebelerin savunucusu değil, aynı zamanda farklı göçebe aşiretler üzerinde kendi egemenliğini dayatmaya kararlı bir devlet haline gelmiştir.²⁸⁹

3.2.2 Karahitay Devleti'nin Düşüşü

13.yüzyılın başlarında Avrasya'daki çoğu devlet gibi, Karahitay Devleti de Moğolların eline geçmiştir. Moğol orduları Balasagun'da ortaya çıkmadan çok önce, Cengiz Han'ın Moğolistan'daki faaliyetlerinin yansımaları hem Karahitay Devleti'nin doğu vasalları arasında hem de başkentinde hissedilmiştir. Dahası, Moğolların yükselişi,

²⁸⁷ Biran, *The Empire Of The Qara Khitai*, 55; Barthold, "Moğol İstilasına Kadar", 362

²⁸⁸ Eberhard, *Çin Tarihi*, 243-244; Biran, *The Empire Of The Qara Khitai*, 56.

²⁸⁹ Biran, *The Empire Of The Qara Khitai*, 56-59.

Karahitay'ın sorunlu batılı tebaası Harezmşah'ın güçlenmesiyle aynı zamana denk gelmiştir. Bu, birkaç sorunla birleştğinde, son Karahitay Kağanı'nın saltanatını oldukça çalkantılı bir dönem haline getirmiştir.²⁹⁰

Son Gürhan Zhilugu, 1178'de tahta çıkmıştır. Tianxi ("göksel kutsama") adıyla otuz dört yıl hüküm sürmüştür. Zhilugu'nun hükümdarlığından önce gelen skandal, yeni Kağan için kolay bir miras olmamıştır. Zhilugu, Pusuvan'ın tahttan indirilmesinde rol oynayan Xiao Wolila gibi bakanlarına karşı otoritesini güçlendirmek zorunda kalmıştır. Ayrıca ağabeyi ile taht kavgası içinde olması Zhilugu'un yönetiminin onüçüncü yüzyılın başlarında merkezi gücünün zayıflamasına neden olmuştur. Zhilugu zamanında özellikle Balasagun'un hem doğusunda hem de batısında alternatif güçler yükselirken, Zhilugu kendisine yeni bakanlar ve güçler aramak zorunda kalmıştır.²⁹¹

Zhilugu'nun karşısında ilk yükselen güç Harezm imparatorluğuydu. Tahta çıktığı sırada, Fuma (İmparatoriçe Pusuvan'ın kocası) önderliğinde devasa bir Karahitay ordusu, Sultan Şah'a Harezm'e kadar eşlik ediyor ve kardeşi Tekiş'in yerine onu yerleştirmeyi planlıyordu. Ancak Tekiş, eski Harezmlilerin Ceyhun bentlerini açma yöntemini kullanarak bu orduyu durdurmayı başarmış ve böylece düşmanın yolunu sel basmıştır.²⁹²

Kolay bir zafer kazanma olasılığının yanı sıra Sultan Şah'ın Harezm'deki popülaritesi konusunda hayal kırıklığına uğrayan ve belki de Balasagun'daki ayaklanmaların farkında olan Fuma, geri dönmeye karar vermiştir. Yine de Sultan Şah ona cömert bir meblağ teklif ettiğinde, birliklerinin bir kısmını geride bırakmıştır. Bu birlikler Horasan'da Oğuz Türklerine karşı Sultan Şah ile savaşmışlar ve 1181'de Merv, Serahs, Nesa ve Abiward'ı ele geçirmesinde etkin rol oynamışlardır. 1178'den önce batıya giden ve 1181'de geri dönüş yollarına başlayan Karahitay kuvveti, Horasan'da yaklaşık

²⁹⁰ Biran, *The Empire Of The Qara Khitai*, 60.

²⁹¹ Biran, *The Qara Khitai*, 1-20.

²⁹² Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşâ*, 264-265.

üç yıl geçirmiştir. Cüzcanî, Horasan'ın bazı hükümdarlarının Karahitaylar'a haraç ödediğini söylerken muhtemelen bu dönemi ima etmektedir.²⁹³

Yine de Karahitay'ın Horasan'a karışmasının bir bedeli olmuş ve Tekiş güçlü bir rakip olduğunu kanıtlamıştır. 1181 baharında, Karahitay kuvvetleri Horasan'da savaşıırken, Tekiş'e evlilik ittifakıyla akraba olan Kara Ozan Han komutasındaki Kıpçaklar, Cend ve Sugnak'tan saldırmışlar ve Talas'daki Karahitay krallığını kasıp kavurmuşlar, Tekiş Talas'a kadar tüm bölgenin kafirlerden kurtarıldığını halkına ilan etmiştir. Tekiş 1180 yılında bütün gücünü Harezm tahtında hak iddia eden kardeşi üzerinde yoğunlaştırmıştır. 1182-3 yılından itibaren çoğunlukla Horasan'da bulunmuştur. Kardeşler arasındaki mücadele, 1193 yılında Sultan Şah'ın ölümüne kadar aralıksız devam etmiştir. Karahitaylar, Gurlar'a karşı savaşında Tekiş'e yardım etmiş ve aralarında mali bir anlaşma yapılmıştır. Müslüman kaynaklara göre, Tekiş Karahitaylar'a haraç ödemiş ve oğluna da bunu yapmaya devam etmesini emretmiştir.²⁹⁴

3.2.3 Gurlular ve Andhud Savaşı

Günümüz Afganistan'ında Andkhoy yakınlarındaki Ceyhun nehri kıyısında gerçekleşmiştir. 1198'de Gur hükümdarı Bahaeddin Sam, Karahitay Devleti'nin bir tebaası olan Belh'in Türk hükümdarının ölümünden yararlanmış ve şehri ele geçirmiştir. Amcası Gur Sultanı Gıyaseddin adına Cuma hutbesini okutmuş ve Karahitay'a yapılan yıllık ödemeleri durdurmuştur. Karahitaylar, Gurlular'ı cezalandırmak için Harezm şah Tekiş'i görevlendirmiştir. Tekiş Horasan'da Gurlular'la karışmış yenemeyeceğini anlayınca Karahitaylar'dan yardım istemiştir.²⁹⁵

Karahitay Devleti Ceyhun nehrini geçmiş ve komutan Tayangu komutasında büyük bir orduyu Tekiş'e yardım için göndermiştir. 1198'de bu Karahitay ordusu, Kurzuban çevresindeki Gur topraklarını işgal etmiş, birçok Gur askerini öldürmüş ve esir

²⁹³ Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, 264-265; Biran, *The Empire Of The Qara Khitai*, 60.

²⁹⁴ Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, 264-265; Biran, *The Empire Of The Qara Khitai*, 61-62.

²⁹⁵ Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, 288.

almıştır. Ayrıca Bahaeddin Sam'a bir mesaj göndererek ya Belh'i boşaltmasını ya da şehir için haraç ödemesini emretmiştir. Ancak Birkaç Gur komutanı güçlerini birleştirmiş ve gece Karahitay askerleri uykudayken onlara saldırmıştır. Hazırlıksız yakalanan Karahitay ordusu ağır bir mağlubiyet almıştır. Gürhan bu gelişmeleri duyunca çok sinirlenmiş ve öldürülen 12.000 kişinin her biri için 10.000 dinar talep etmiş ayrıca Tekiş'ten savaşta öldürülen askerler için tazminat istemiştir.²⁹⁶

Tekiş, Gurlulardan yardım istemiş, Gıyaseddin, halifeye itaat etmesi ve daha önce Karahitaylar tarafından alınan toprakları Müslümanlara geri vermesi halinde ona yardım etmeyi kabul etmiştir. Tekiş bu şartları kabul etmiş ve Gurlular'ın yardımıyla hem Karahitay hem de Halife ile ilişkilerini normalleştirmiştir. Tekiş 1200 yılında ölmüş ve yerine oğlu Muhammed geçmiştir.²⁹⁷

Gurlular, Horasan'ın belirli bölgelerini yeniden fethetmek için Tekiş'in ölümünden yararlanmış ve Merv ve Serahs'ta, Muhammed'in yeğeni ve Harezm tahtının ana rakibi olan Hindu Han'ı kendilerine tabi hükümdar olarak atamıştır. Muhammed, Ağustos 1200'de resmen Harezmşah olarak taç giydikten sonra, Gurlular'a davranışlarından duyduğu hayal kırıklığını ifade eden bir mektup göndermiştir. Mektupta, kendisine saldırmak yerine Karahitay'a karşı kendisine yardım edeceklerini umduğunu söylemiş ve Horasan'daki topraklarını geri vermezlerse Karahitay ve Türklerin yardımıyla onları geri alacağı tehdidinde bulunmuştur. Nitekim Eylül 1201'de Muhammed Horasan'ı yeniden fethetmeye başlamış, Shadhyakh'ı ele geçirmiş ve Merv'e doğru ilerlemiştir. Amcasının geleceğini duyan Hindu Han, Karahitay Devleti'ne kaçmaya çalışmış ancak onlara ulaşmadan Bamiyan'da öldürülmüştür. Muhammed Gur hükümdarı Gıyaseddin'in Ocak 1203'teki ölümünden ve halefi Şahabettin'in Hindistan ile meşgul olmasından yararlanmış ve Herat'ı kuşatmıştır. Ancak Ağustos Eylül 1204'te Şahabettin Horasan'ı geri almak için Hindistan'dan dönmüş ve Harezm'e saldırmıştır. Muhammed aceleyle Harezm'e gitmiş ve bentleri açıp otlakları yakarak Şahabettin'in yolunu kapatmaya çalışmıştır. Ancak Harezm

²⁹⁶ Biran, *The Empire Of The Qara Khitai*, 65; Bostworth, "The Political And Dynastic History", 164-165.

²⁹⁷ Kazvinî, *Târîh-i Güzide*, çev. Mürsel Öztürk, 391; Biran, *The Empire Of The Qara Khitai*, 66.

kuvvetleri Karasu yakınlarında Gurluların elinde ağır bir yenilgiye uğramış, Muhammed, Horasan'a kaçmış ve Karahitaylar'dan yardım istemiştir.²⁹⁸

Gurluların, Belh'i almasından dolayı Talaslı Tayangu komutasındaki 10.000 ila 40.000 kişiden oluşan büyük bir Karahitay ordusu Ceyhun nehrini geçerek Gurluların üzerine yürümüştür. Bunu duyan Gur hükümdarı Şahabeddin, ertesi gün ordusuna Ceyhun Nehri'ni geçerek Gurgenç'e gitmek için Harezm'den çekilmiştir. Harezm'den çölü geçerken Gur ordusunu yakalayan Karahitaylar daha sonra Şahabettin'e saldırmıştır. Sayısal üstünlükleri veya Gurluların tarafına doğru esen kuvvetli bir rüzgâr, Karahitay zaferini kolaylaştırmıştır. Karahitaylar Şahabettin'i Merv ile Belh arasındaki bir köy olan Andhud'a kadar takip etmiş ve kaleye sığınmıştır. Karahitaylar, kalenin duvarlarını kırmış ve kaleyi yakmaya çalışmıştır. Arabulucular sayesinde Şahabettin canına karşılık filler, atlar, altın ve gümüş ve menkul ve gayri menkul dahil sahip olduğu her şeyi Karahitaylar'a vermeyi taahhüt etmiş ve bu teklif Karahitaylar tarafından kabul edilmiştir. Savaş sonucunda Karahitay ile Gurlular arasında Ceyhun nehri sınır kabul edilmiştir. Karahitaylar savaşı kazanmalarına rağmen Gurluların elinde kalan Belh'i geri almamış, savaş ganimetiyle yetinmiştir.²⁹⁹

Şahabeddin Şubat 1206'ya kadar Lahor'da kalmış ve Gazne yolculuğuna başlayarak, Bamiyan'daki valisine Ceyhun üzerinde bir köprü ve bir kale inşa ederek Mâverâünnehir işgaline hazırlanmasını emretmiştir. Ancak tüm planları, 13 Mart 1206'da bir İsmailî tarafından öldürülmesiyle yarıda kalmıştır. Karahitay'ın Andhud'da elde ettiği fayda ne olursa olsun, asıl kazanan, Gurluların yenilgisinden sonra Horasan'daki konumunu önemli ölçüde güçlendiren Harzemşah olmuştur.³⁰⁰

²⁹⁸ Biran, *The Empire Of The Qara Khitai*, 67.

²⁹⁹ Biran, "The Qara Khitai", 1-20.

³⁰⁰ Biran, *The Empire Of The Qara Khitai*, 70, Biran, "The Qara Khitai", 1-20.

3.2.4 Harezmi Saldırıları

Şahabettin'in ölümünün ardından gelen kargaşadan yararlanan Harezmi Şah Horasan'da Belh de dahil olmak üzere birçok Gur mülkünü ele geçirmiştir. Muhammed, Karahitayların da bu durumdan yararlanıp Belh'i ve Horasan topraklarını ele geçireceğinden korkmuş Ancak Karahitaylar sadece Tirmiz'i geri almakla yetinmiştir. İbnü'l-Esir'e göre, 1206 yılı sonbaharında Karahitaylar ve Muhammed, Tirmiz şehrini almak için iş birliği yapmışlar ve şehri her iki taraftan kuşatmışlar. Harzemşah Muhammed, Tirmiz'in Gur valisini kendisine teslim olmaya ikna etmiş ve ardından Karahitaylar'a teslim etmiştir. Tirmiz için Karahitaylar, Harezmi Şah'ın tüm Horasan üzerindeki hükümdarlığını kabul etmiştir.³⁰¹

Muhammed'in artan gücü ve hırsı, Zhilugu'nun haraç elçilerinin kibirli tavrı ve Tirmiz'i kâfir Karahitaylara geri verdiği için İslâm dünyasında aldığı eleştirilerle birleşince, Muhammed Karahitaylara isyan etmiştir. Muhammed'in çıkarları, Semerkant'ın Karahanlı hükümdarı Sultan Osman'ın ve Mâverâünnehir halkının çıkarlarıyla örtüşmekteydi. Bu nedenle, Karahitay'a karşı isyan girişiminin Muhammed'den mi, Sultan Osman'dan mı, yoksa Mâverâünnehir'in ileri gelenlerinden mi geldiğini belirlemek zor olmuştur.³⁰²

Muhammed'in Mâverâünnehir'i işgalinin arifesinde Mâverâünnehir'deki genel hava, Karahitay valilerinin ve elçilerinin kibirli tavrının ve onların baskıcı taleplerinin reddedildiği ve Karahitay hanedan gücünün gerileme duygusuyla güçlendiği bir atmosferdi. Muhammed 1207'de Mâverâünnehir'e müdahale ettiğinde, Zhilugu'nun Buhara'daki temsilcilerinin bağlı olduğu sınıfın savunucusu olarak gelmiştir. Bir kalkan ustasının oğlu olan Sencer'in isyanını bastırmak için yerel ileri gelenler tarafından çağırılmıştır. Sencer, Burhan ailesinin sadrları olan Buhara'nın yerel liderliğine karşı ayaklanmıştır. Sadrlar XII. yüzyılın başlarından itibaren Buhara'yı yönetmiş, şehrin vergilerini toplama sorumluluğunu üstlenmiş ve Zhilugu'nun tam desteğinden

³⁰¹ Barthold, *Moğol İstilasına Kadar*, 378-386; Biran, "The Qara Khitai", 1-20.

³⁰² Barthold, *Moğol İstilasına Kadar*, 378-386; Biran, *The Empire Of The Qara Khitai*, 70.

yararlanarak Karahitay altındaki konumunu korumuştur. Ancak, 13. yüzyılın başlarında sadr oğlu Muhammed muazzam bir servet biriktirmiş ve kendini beğenmiş ve kibirli tavrı ona her zamanki sadr cihan (dünyanın sadrı) unvanı yerine sadr jahnam (cehennemin sadr'ı) lakabını kazandırmıştır. Sencer, 1206 yılında ona isyan etmiş ve kendisini melik olarak tahta çıkarmıştır. Burhan ailesinin temsilcileri önce Karahitaylar ile temasa geçmiş ve yardım istemek için Gürhan'ın yanına kadar gitmiştir. Ancak Karahitaylar sadrların Buhara'yı yönetme hakkını yeniden teyit etmelerine rağmen onlar adına başka bir askeri müdahale edememiştir. Bu yüzden Buhara ve Semerkant'ın ileri gelenleri Muhammed'den yardım istemiştir.³⁰³

Harezmi Sultanı Muhammed, Gur şehri Herat'ta çıkan ayaklanmayı engellemek için ordusunun büyük bölümü orda bırakmış ve Buhara'ya Sencer'in ayaklanmasını engellemek için Karahanlı hükümdarı Semerkant Sultanı Osman, Muhammed ile iş birliği yapmayı teklif etmiştir. Sultan Osman Zhilugu'nun aşırı taleplerine ve kafir yönetimine içerlemenin yanı sıra Zhilugu'nun kızının kendisiyle evlendirmeyi reddetmesinden dolayı bu ittifakı memnuniyetle kabul etmiştir.³⁰⁴

Sultan Muhammed 1207'de Ceyhun nehrini geçerek, Buhara'ya girmiş ve Melik Sencer'i Harezmi'e sürgün etmiştir. Daha sonra bir komutanını şehirde temsilcisi olarak bırakarak Semerkant'a devam etmiştir. Karahitaylar, Harezmi Şah'a karşı bir ordu göndermiştir. Savaş, ilk başta kesin sonuçlar olmadan oldukça uzun bir süre devam etmiş ancak bazı Harezmli taraflar değiştirdiğinde Karahitaylar lehine değişmiştir. Semerkant'a yeni atanan Harezmli komiser Tört-Aba ve İsfahbad Tabaristan'da Gürhan ile temasa geçmiş ve savaştan sonra Harezmi Tört-Aba'ya ve Horasan'ı İsfahbad'a verirse kendi tarafını desteklemeyi teklif etmiştir. Zhilugu, bu vaatlerini hiçbir zaman yerine getiremeyeceği de alalecele kabul etmiştir. Her iki ordu da geri çekilmiş, ancak Harezmi Şah Muhammed, komutanı Şehabettin Mes'ud ile Karahitaylar'ın eline geçmiştir.³⁰⁵

³⁰³ Barthold, *Moğol İstilasına Kadar*, 378-386.

³⁰⁴ Toktoğa, *Liao Shi*, Vol.30.

³⁰⁵ Barthold, *Moğol İstilasına Kadar*, 378-386.

Muhammed kimliğini gizlemiş, onun hizmetkarı ile yer değiştirmiştir. Onları yakalayan Karahitay askeri, uşağın efendisine gösterdiği saygıdan etkilenerek, efendisine fidye getirmesi için uşağı Harezm'e geri göndermeyi kabul etmiştir. Bu nedenle farkında olmadan Harezm Şah'ın topraklarına dönmesine izin vermiştir.³⁰⁶ Yine başka kaynaklar da Muhammed savaş sırasında rakiplerinin kıyafetlerini giyerek oradan kaçmıştır. Muhammed'in yokluğunu duyan kardeşi, Taberistan'daki valisi Ali Şah ve Nişabur'da Herat'ı kuşatmak üzere bırakılan komutanı Közli'in yardımıyla Horasan'da hükümdarlığını ilan etmiştir. Muhammed Harezm'e geri döndüğünde, her ikisi de kaçmıştır. Muhammed, Herat'ın fethini tamamlayarak Horasan'daki konumunu geri almış ve ardından Firüzgüh'ü fethetmiştir. 1208-9'da hem asi kardeşi hem de onun koruyucusu Gur Sultanı Gıyaseddin Mahmud'u idam ettirerek Gur hanedanını yok etmiştir.³⁰⁷

Karahitaylar, Muhammed'in Buhara ve Horasan'daki fetihlerine müdahale etmemiş, ancak Muhammed'in haraç ödemediği için Karahitay haraç elçisi göndermiştir. Mâverâünnehir'e yaptığı saldırıdan sonra, Muhammed Karahitay'a haraç vermemiş ve Karahitay haraç elçisini öldürmüştür. 1209-10 sıralarında Zhilugu'nun baş veziri Mahmud Tai Muhammed'ten parayı almaya gelmiş, Kıpçaklara karşı bir sefer planlayan Muhammed, bu noktada Zhilugu ile ilişkilerini kesmek istememiştir. Bu nedenle, haraç meselesinin idaresini annesine bırakmıştır. Terken Hatun, Zhilugu'nun elçilerini büyük bir saygıyla karşılamış ve yıllık haraçlarının tamamını ödemiştir. Ayrıca Mahmud Tai ile bazı Harezm ileri gelenlerini gecikme için özür dilemek ve Zhilugu'ya Harezm'in hala onun sadık tebaası olduğuna dair güvence vermek için göndermiştir. Bu jestlerden etkilenmeyen Mahmud Tai, Muhammed'in emellerinin sınırı olmadığını ve bu nedenle tekrar haraç ödemesinin pek mümkün olmadığını Zhilugu'ya bildirmiştir.³⁰⁸

³⁰⁶ Toktoğa, *Liao Shi*, Vol.30.

³⁰⁷ Barthold, *Moğol İstilasına Kadar*, 378-386.

³⁰⁸ Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, 310,312.

3.2.5 Karahitay Devleti'nin Doğudaki Sorunları

Karahitaylar'ın boyunduruğundan kurtulmaya çalışan tek kişi Muhammed değildi. 1204 civarında Zhilugu'nun birlikleri Hotan ve Kaşgar'daki bir isyanı bastırmış, Gürhan, Kayalık'tan Karluk Arslan Han'dan kurtulmak için Kaşgar hanının oğlunu rehin alarak Balasagun'a getirmiştir. İsyanlılara karşı Gürhan'a askeri yardımda bulunması için çağrılan Arslan Han, daha sonra oğlunun onun yerine tahta geçmesi için intihar etmeye zorlanmıştır. Artık Zhilugu doğudaki vasalları üzerindeki etkisi gün geçtikçe azalmıştır. Bu sadece Muhammed'in batıdan gelen tehdidinden değil, aynı zamanda Moğolistan'da yeni bir gücün yükselişinden de kaynaklanmıştır. 1206'da Temuçin, yüzyıllarca süren çekişmelerden sonra Moğol kabilelerinin çoğunu birleştirerek Cengiz Han unvanını almıştır. Cengiz Han bundan sonra da Batı Moğolistan, Kırgız, Merkid ve Nayman kabileleri arasında otoritesini artırmaya devam etmiştir. Moğolistan'daki savaşlardan kaçan birçok mülteci, Karahitay krallığına giden yolu bularak krallıkta düzensizliğe sebep olmuştur.³⁰⁹

Cengiz Han'ın 1208'de Merkid ve Naiman'a karşı kazandığı zaferin bir sonucu olarak, 1209 baharında Uygur hükümdarı İdi-kut Barçuk Art Tegin, Cengiz Han'ın gönderdiği haberciye Karahitaylar'la olan ittifakını bozduğunu bildirmiş ve beşinci oğlu gibi muamele görmesini isteyerek ona krallığının hükümdarlığını teklif etmiştir. Cengiz Han, ona kızını vermeyi kabul etmiş ve böylece onu bir oğul yapmıştır. 1211 yılında, Zhilugu'nun bir diğer tebaası olan Karluk Arslan Han, Cengiz Han'a teslim olmuş ve Karahitay valisini öldürerek Karahitay ile ittifakını bozduğunu da göstermiştir. Arslan, Cengiz Han'a bir kızı da dahil olmak üzere hediyelerle gitmiş ve olumlu karşılanmıştır. Karluk Arslan Han, genç bir Moğol prensesiyle evlendirilmiştir.³¹⁰

Zhilugu, bu provokasyonlara tepki gösteremedi, çünkü bu zamana kadar Cengiz'in Moğolistan'daki eylemlerinin sonuçları sadece vasalları arasında değil, aynı zamanda ana sarayında da hissedilmiştir. 1208'in sonlarında Cengiz Han'ın en inatçı düşmanlarından

³⁰⁹ Biran, *The Empire Of The Qara Khitai*, 74.

³¹⁰ Biran, "The Qara Khitai", 1-20.

biri olan Naymanlı Tayang Han'ın oğlu Küçlük Beşbalık üzerinden Kucha'ya giderek, Karluk topraklarından Balagasun'a doğru ilerlemiştir. Küçlük, Zhilugu'nun ordusuna bağlı bir müfreze tarafından tutsak olarak veya kendi özgür iradesiyle küçük bir grup insanla birlikte Zhilugu'nun sarayına gelmiştir. Zhilugu Küçlük 'ü memnuniyetle karşılamış ve Naiman prensini, vasallarının davranışları ve Cengiz Han'ın büyüyen gücünün tehdidi nedeniyle Karahitaylar'ın kesinlikle ihtiyaç duyduğu askeri takviyeleri çekebilecek potansiyel bir müttefik olarak görmüştür. Küçlük, Balagasun'daki Zhilugu'nun yanında kalmış ve Zhilugu'nun kızıyla evlenmiştir.³¹¹

Küçlük, Zhilugu'nun batıdaki durumunun kötüye gittiğini ve doğudaki isyanları fark edince ve Zhilugu'nun ordu komutanları arasında hatırı sayılır bir destek aldıktan sonra, aşiretlerini toplamak için Zhilugu'dan izin istemiştir. Zhilugu ona izin vermiş ve ona Han unvanını vermiştir. Zhilugu'nun Naiman prensine karşı cana yakın tavrının ana nedenlerinden biri asi Uyгур vasalları üzerindeki otoritesini de geri kazanmaktır. Küçlük 1209 yazında veya sonbaharında Moğol mültecilerle birlikte kabile üyelerini toplamış ve Zhilugu'nun yanından ayrılmıştır.³¹²

Küçlük 'ün ayrılmasından kısa bir süre sonra Zhilugu, Semerkantlı Osman da dahil olmak üzere bütün vasallarını çağırarak ancak Semerkantlı Osman gelmeyi reddetmiş ve isyan etmiştir. Zhilugu 30.000 kişilik bir orduyla Semerkant'a gitmiş ve Semerkant'ı geri almış ancak yağmalamaktan kaçınmıştır. Ancak Küçlük'ün faaliyetlerine dair söylentiler gelmeye başlayınca, Karahitay güçleri Semerkant'ı boşaltmıştır. Bunu duyan Harzem Şahı Semerkant'a girmiştir. Harezm Şah, Sultan Osman ve diğer Karahanlı prensleriyle birlikte doğuya doğru ilerlemiştir. Talas'ın Karahitay komutanı Tayangu, muazzam bir ordu ile onları karşılamıştır. Savaş Ağustos 1210'da ya Andican'ın kuzeyindeki İlam bozkırındaki Seyhun yakınlarında ya da Talas'a yakın bir yerde gerçekleşmiştir. Askerî açıdan bakıldığında, muharebe belirleyici olmamıştır. İki ordu birkaç kez her ordunun sol kanadı karşıt sağ kanadı geri püskürtülmüş ve ardından her iki taraf da geri çekilmiştir. Ancak komutan Tayangu esir alınıp Harezm'e götürüldüğünde Karahitay ordusu ağır bir

³¹¹ Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, 106; Biran, *The Empire Of The Qara Khitai*, 75, Guignes, *Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sâir Batı Tatarlarının Tarih-i Umûmisi*, II/ 445.

³¹² Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, 107; Biran, *The Empire Of The Qara Khitai*, 75.

darbe almıştır. Sultan Muhammed, Tayangu'yu öldürüp cesedini Ceyhun'a atmıştır. Muhammed, Karahanlı topraklarına baskın düzenlemiş, Fergana'ya kadar Mâverâünnehir'in tamamını ele geçirmiştir. 1210-11'de Otrar ve 1211-12'de Özcent'in kontrolünü ele geçirmiş ve Karahitay'ın genel valilerini kendi valileriyle değiştirmiştir. Muhammed'in kazanmış olduğu bu zaferden sonra Karahitaylar Küçlük ile derin bir çatışma içinde oldukları için bir daha Mâverâünnehir'e geri dönememiştir.³¹³

Muhammed ve Küçlük, doğudan ve batıdan aynı anda saldırarak Zhilugu'ya karşı güçlerini birleştirmeye karar vermişler ve Küçlük, Zhilugu'ya karşı galip gelirse, Karahitay topraklarını paylaşma konusunda anlaşmışlardır. Ancak Zhilugu'nun birlikleri Balasagun'a dönerken Küçlük ile karşılaşmış ve Zhilugu'nun birlikleri Küçlük'ü yenmiş ve de askerlerinin çoğunu ele geçirmiştir. Zhilugu yağmalanmış hazinesinin önemli bir bölümünü geri almış, ancak bu hazine ordu komutanları arasında paylaşılmıştır.³¹⁴

Karahitay ordusu tarafından takip edilen Küçlük, ordusunu yeniden düzenlemek için Naiman krallığına doğru doğruya çekilmiştir. Bu sırada Sultan Osman, Muhammed'e isyan etmiş ve vasallığını yenilemesini önererek Zhilugu ile temasa geçmiştir. Ancak Zhilugu Harezmi ile daha fazla çatışmasında ona yardım edememiştir. Ayrıca Tayangu'nun birliklerinden arta kalanlar, kendi bölgelerini yağmalamıştır. Balasagun'a vardıklarında, şehir sakinleri, Sultan Muhammed'in kendilerini kurtarmak için her an geleceğine inanarak kapıları kapatmış ve Karahitay birliklerini şehre almayı reddetmiştir. Balasagun'un sakinleri, ayaklanmayı yatıştırmaya gelen Zhilugu'nun veziri Mahmud Tai'nin önerilerini görmezden gelerek Kitanlarla on altı gün savaşmıştır. Karahitay ordusu, Andkhud savaşında kazanılan filleri şehrin kapılarını kırmak için kullanmıştır. Balasagun'a giren Karahitay ordusu 47.000 kişiyi öldürmüş ve şehri yağmalamıştır.

³¹³ Biran, *The Empire Of The Qara Khitai*, 76; Biran, "The Qara Khitai", 1-20; Biran, "Scholarship And Science Under The Qara Khitai", 58-72.

³¹⁴ Biran, *The Empire Of The Qara Khitai*, 77; Biran, "The Qara Khitai", 1-20; Biran, "Scholarship And Science Under The Qara Khitai", 58-72.

Zhilugu Kaşgar civarında 1211 sonbaharında avlanmaya çıktığı bir gün 8.000 adam ile Küçlük tarafından pusuya düşürülmüş ve yakalanmıştır.³¹⁵

3.2.6 Karahitay Devleti'nde Nayman Prensi Küçlük'ün Saltanatı

Küçlük, Yelü Zhilugu'yu ele geçirdiği zaman Karahitay Devleti'ni yok etmeyi düşünmemiş Zhilugu'nun prestijinden yararlanmayı amaçlamıştır. Küçlük, Karahitay kıyafetlerini, dinini ve geleneklerini benimsemiştir. Küçlük Karahitay Devleti üzerindeki otoritesini artırmak için kendisi gibi oğlunu da bir Karahitay prensesiyle evlendirmiştir. Birçok araştırmacı 1213 yılında Zhilugu öldüğünde Karahitay Devleti'nin yıkıldığı konusunda hem fikirdir.³¹⁶

Moğollar saldırmadan önce Küçlük, Karahitay İmparatorluğunu canlandırmaya çalışmıştır. Bu nedenle Küçlük dikkatini göçebe doğudaki Karahitay tebaasına yöneltmiştir. Ancak Karahitay Devleti'nde yaşayan yerleşik tebaasının ihtiyaçlarına kayıtsız kalmasından dolayı Karahitaylar arasında sevilmemiştir.³¹⁷

Küçlük, önce Almalık'ta otorite kurmaya çalışmıştır. Almalık, o zamanlar Karahitay İmparatorluğu'ndaki karışıklıklardan yararlanıp 1211'de Cengiz Han'a kaçan Karluk Arslan Han'ın yokluğundan yararlanan Ozar Han tarafından yönetilmiştir. Ozar Han şehirde bulunan eşkiyaları etrafına toplamış ve kendisini Han ilan etmiştir. Küçlük, ona birkaç kez saldırmış ancak başarılı olamamıştır. Arslan Han, Ozar'ı öldürdükten sonra bile Küçlük şehri alamamıştır.³¹⁸

Küçlük, Zhilugu'yu ele geçirmeden önce, 1204 yılı civarında Kaşgar isyanından bu yana Balasagun'da tutuklu bulunan doğu Karahanlı prensini serbest bırakmıştır. Ancak Doğu Karahanlıların sonuncu Hanı Yusuf'un oğlu Muhammed, Kaşgar'ı asla yönetmeyi

³¹⁵ Biran, *The Empire Of The Qara Khitai*, 77; Biran, "The Qara Khitai", 1-20; Biran, "Scholarship And Science Under The Qara Khitai", 58-72.

³¹⁶ A Kadyrbaev, *Moğol İstilas Zamanında Kazakistan*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınevi, 2007), 31.

³¹⁷ Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, 106-111;

³¹⁸ Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, 106-111;

başaramamış, şehrin ileri gelenleri ona isyan etmiş ve 1211 yazında onu, şehrin kapılarında veya kraliyet kubbesinde öldürmüşlerdir. Öfkelenen Küçlük, Kaşgar'a boyun eğdirmeye çalışmıştır. Küçlük Birliklerini Kaşgar'ı yağmalamak ve mahsulünü yakmak için göndermiştir. Birkaç yıl süren bu kuşatma sonunda 1214 civarında Kaşgar, açlıktan yenilerek teslim olmuştur. Küçlük daha sonra şehrin ileri gelenlerin çoğunu öldürmüş ve şehri yağmalamıştır.³¹⁹

Eski bir Hristiyan olan ve daha sonra Karahitaylı eşi tarafından Budizm'i benimsemeye ikna edilen Küçlük, Karahitayların hoşgörülü tavrının aksine, kendine özgü bir İslâm karşıtı politikayı halkına dayatmıştır. Tebaasına ya Hristiyanlığı ya da Budizmi benimsemek, Kitan kıyafetlerini giymek gibi oldukça tuhaf bir seçim yaptırmış ve İslâmi inancın anlatılmasını yasaklanmıştır. Küçlük'ün din politikası, kısa hükümdarlığının en ünlü yönü olmuştur.³²⁰

Muhammed, Küçlük'den Zhilugu'nun kendine teslim edilmesini istemiş ancak Küçlük Zhilugu'yu teslim etmek yerine ona çeşitli hediyeler vererek oyalamıştır. Muhammed, daha sonra saldırgan bir tutum sergilemiş ve Küçlük'ün güçlerini ezmekle tehdit etmiştir. Ancak Küçlük'ün gerçek gücünü öğrenince Kaşgar'a kadar ulaşan baskınlarla sınırlamak zorunda kaldı.³²¹

Almalık Karlukluları, Küçlük'ün davranışlarından dolayı onu Moğollara şikâyet etmiştir. Cengiz Han etrafındaki Moğol rakiplerini hâkimiyet altına almış ve 1216'da Cürçenler'e karşı savaşını bitirdikten kısa bir süre sonra ünlü generali Cebe'yi Küçlük'ün peşine düşmesi için göndermiştir. Moğol ordusu, Uygur kuvveti eşliğinde, önce Almalık'taki Karluk müttefiklerine doğru ilerlemiş, oradan, 30.000 kişilik bir Karahitay kuvvetini yendikleri Balasagun'a devam etmiştir.³²²

³¹⁹ Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, 115.

³²⁰ Abraham Constantin Mouradzea D'ohsson, *Moğol Tarihi*, Çev. Mustafa Rahmî, (İstanbul, Selenge Yayınları, 2021), 70-74; Delibalta, *Karahitay Devleti'nin İnhitatı*, 33-54.

³²¹ D'ohsson, *Moğol Tarihi*, 70-74; Delibalta, "Karahitay Devleti'nin İnhitatı", 33-54.

³²² Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, 115.

Moğollar, yanında birkaç yakın şehrin hükümdarını getiren Kasan'ın Karahitay valisi İsmail'in teslimiyetini almış ve İsmail'i Cebe'nin öncü birliğinin lideri olarak atamıştır. Onun rehberliğinde Moğollar, Küçlük'ün kaldığı Kaşgar'a gitmiştir. Ancak Küçlük, Moğolların yaklaştığı haberini alınca güneye doğru kaçmıştır. Müslüman kaynaklara göre, Cebe Kaşgar'a girdikten sonra herkesin kendi dinine bağlı kalabileceğini ilan ederek halkın desteğini kazanmıştır. Kaşgarlılar daha sonra Küçlük'ün evlerine yerleştirdiği askerlere karşı çıkarak onları öldürmüş ve Cebe'nin işini kolaylaştırmıştır.³²³

Moğollar, Kaşgar'a veya başka herhangi bir Karahitay bölgesine zarar vermemiş Küçlük'ü takip etmeye devam etmiştir. Küçlük, güneybatı yönünde kaçmış ve ancak 1218'de muhtemelen Bedaşan bölgesinde yolunu kaybettikten sonra yakalanmıştır. Cebe tarafından öldürülen Küçlük'ün kesik başı kendi Ülkesinde sergilenmiştir. 1218'de Küçlük'ün toprakları Moğolların eline geçmiştir. 1219-20'de Mâverâünnehir ve Horasan'ı ele geçiren Moğollar, bir zamanlar Karahitay İmparatorluğunu oluşturan tüm topraklara boyun eğdirmeyi başarmıştır.³²⁴

Moğol istilasından sonra Karahitaylar, diğer bozkır halklarında da ortak olan bir süreçten geçmiştir. Karahitaylar dağılmış, etnik bir grup olarak kimliklerini yitirmiş ve Moğol sonrası dönemde Avrasya'da kurulan yeni topluluklarda boy veya kabile birimlerine dönüşmüşlerdir.³²⁵

Karahitay İmparatorluğu'nun dağılması, Harezmsah Muhammed'in Mâverâünnehir'i fethettiği 1210'da başlamıştır. Bu savaşlarda pek çok Karahitaylı öldürülmüştür. Bazı Müslüman yazarlar Karahitaylar'ın o tarihten sonra ortadan kaybolmuş olduklarına dair görüş belirtmektedirler. 1210'dan sonra veya daha önce,

³²³ Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, 115.

³²⁴ Kadyrbaev, *Moğol İstilası Zamanında Kazakistan*, 31; Guignes, *Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sâir Batı Tatarlarının Tarih-i Umûmisi*, II/ 446.

³²⁵ D'ohsson, *Moğol Tarihi*, 70-74; Delibalta, "Karahitay Devleti'nin İnhitatı", 33-54.

birkaç Karahitaylı yakalanmış ve köle olarak satılmıştır. Bununla birlikte hayatta kalanların çoğu, tahminen 70.000 erkek, Harezmi ordusuna dahil edilmiştir.³²⁶

Moğollar Mâverâünnahir'i istila ettikten sonra Karahitaylar Buhara'da Moğollarla savaşmıştır. Moğol ordusuna dahil olmak, Küçlük'ten kalan Karahitaylar'ın kaderi olmuştur. Küçlük'ün yakalanmasından önce bile Karahitay birliklerinin bir bölümü ona karşı Moğollarla savaşmıştır. Moğolların vassalı haline gelen Karahitaylar'ın bir diğer bölümü, Karahitay ailesinin bir üyesi olan Barak Hacıb ve kardeşi Hamid Pur, vergilerini toplamak için 13. yüzyılın başlarında veya öncesinde Harezmi'e gönderilmiştir.³²⁷

Muhammed'in oğlu Gıyaseddin Barak Hacıb'i Kirman vilayetinin valisi olarak atamış, Kirman'a gitmeden kısa bir süre önce Müslüman olan Barak, halifeden görevlendirmesini istemiştir. Barak Hacıb Karahitayların devamı olarak bilinmeye devam etmiştir. Barâk Hâcib İran'da büyük Deşt-i Lut Çölü'nün güneybatısında bulunan Kirmân'da 1222-23 yılında Kirmân Karahitayları hanedanını kurmuştur.³²⁸

³²⁶ Biran, *The Empire Of The Qara Khitai*, 86-88; D'ohsson, *Moğol Tarihi*, 70-74; Delibalta, "Karahitay Devleti'nin İnhitatı", 33-54.

³²⁷ Biran, *The Empire Of The Qara Khitai*, 86-88; D'ohsson, *Moğol Tarihi*, 70-74; Delibalta, "Karahitay Devleti'nin İnhitatı", 33-54.

³²⁸ Biran, *The Empire Of The Qara Khitai*, 86-88; D'ohsson, *Moğol Tarihi*, 70-74; Delibalta, "Karahitay Devleti'nin İnhitatı", 33-54; Guignes, *Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sâir Batı Tatarlarının Tarih-i Umûmîsi*, III/ 614.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. KARAHİTAY DEVLETİ'NDE SOSYAL, ASKERİ, DİNİ, EKONOMİK HAYAT VE MERKEZİ YÖNETİM

4.1 KARAHİTAY DEVLETİ'NDE SOSYAL HAYAT

4.1.1 Karahitay Devlet Yönetiminde Kadının Rolü

Karahitay'da kadınlar devlet yönetimi üzerinde önemli bir etkiye sahip olmuşlardır. Bunun en güzel örneği Karahitay Devleti'nde bulunan beş Gürhan'dan ikisinin kadın olmasıdır. Kitan geleneğine göre eğer hükümdar ölürse karısı da onunla gömülürdü. Ancak bu uygulamaya Karahitayların atası Kitan devletinin kurucusu Abaoji'nin (907-926) eşi Yingtian karşı çıkmış ve eşi öldüğünde sağ elini kesip tabuta koymuştur. Bu şekilde hayatta kalmayı başaran Yingtian, Kitan devletinde etkili bir naip ve güçlü bir imparatoriçe olmuştur. Yingtian Kitan imparatoriçelerinin ilkidir.³²⁹

Çin kaynaklarında, Karahitay imparatoriçeleri, Kitan devletindeki gibi, erkek çocukların veya erkek yeğenlerin büyüüp olgunluğa ulaşana kadar geçici olarak hüküm süren naipler olarak nitelendirilmişlerdir. Ancak Karahitay imparatoriçeleri selefleri tarafından bu göreve özel olarak aday gösterilmiştir. Yelü Dashi karısı imparatoriçe Gantian (1143-1150) Tabuyan'ı Yelü Yilie ise kız kardeşi imparatoriçe Chengtian (1164-77) Pusuwan'ı naip olarak atamıştır. İmparatoriçe Chengtian on üç yıl hüküm sürmüştür. İmparatoriçelerin kendi başlarına hükümdar olarak işlev gördükleri açıktır. Hiçbir Kitan veya Çinli naibinin sahip olmadığı bir özellik olan kendi saltanat unvanlarına sahip olmuşlar ve Gürhan ve Dashi unvanlarını taşımışlardır. Ayrıca Karahitay imparatorluğunun iç ve dış politikasını belirlemişlerdir.³³⁰

³²⁹ Holmgren, Marriage, "Kinship and Succession Under The Chi-Tan Rulers", 52; H. Franke, "Women Under The Dynasties Of Conquest" içinde *China Under Mongol Rule*, ed. H. Franke, (1994), 23-43.

³³⁰ Biran, *The Empire Of The Qara Khitai*, 160-161.

İmparatoriçe Gantian, 1146'da Cürçen Devleti'ne teslim olmayı reddetmiş ve kendine ait madeni paralar bastırmıştır. İmparatoriçe Chengtian kesinlikle önemli siyasi ve askeri kararlar almıştır. 1163'te Karlukların Mâverâünnehir'den sürülmesini emretmiş ve Karahitay yönetimi altında bulunan Batı Karahanlılar ile 1165'te Oğuzlardan Belh'i fethetmiştir. İmparatoriçe Chengtian, Arslan Harezmi Şah'ı 1171-1172 yılları arasında mağlup etmiş, 1172'nin sonlarında Tekiş'i Arslan Harezmişah'ın varisi olarak tahta çıkarmıştır.³³¹

Karahitay Devleti'nde kadınların yüksek konumu, Karahitayların benzersiz evlilik modeliyle yakından alakalıdır. Bu evlilik modeline göre Kitanlar kendi soylarından gelen erkek ve dişilerle evlenmiştir. Yelü Dashi'nin aynı zamanda baba tarafından kuzeni olan eşi Gantian, Kitan soyundandır. Yelü Pusuwan, yine Kitan soyundan gelen Duolubu ile evlenmiştir. Kitan erkeklerinin Karahitay ordusunda ve yönetiminde sahip oldukları lider konumlar, kesinlikle kadın akrabalarının statüsünü yükseltmiştir. Pusuwan'ın kayınpederi, en rütbeli Karahitay generali Wolila, Pusuwan'ın tahta geçmesinde etkin bir rol oynamıştır.³³²

Karahitay Devleti, gerileyen siyasi durumları nedeniyle geleneksel evlilik modellerini değiştirmek zorunda kalmıştır. Evlilik ittifakları Türkistan siyasetinin ayrılmaz bir parçası olduğundan dolayı Yelü Dashi, Karahanlı ve Harezmi prensesleriyle evlenmiştir. Ancak bu prensesler hiçbir zaman Kitan soyundan gelen kadınlar kadar devlet yönetiminde etkili olmamıştır. Kitanlar gibi, Karahitaylar da kızlarını diğer devletler ile siyasi evlilik yapmasında istekli olmamışlardır. Semerkant Sultanı Osman on üçüncü yüzyılın başlarında bir Karahitay prensesiyle evlenmek istemiş ancak bu talebi reddedilmiştir. Yine de birkaç yıl sonra Gürhan'ın konumu gerilediğinde Osman, sadakatini sağlamak için bir prensesle evlenmiştir.³³³

³³¹ Biran, *The Empire Of The Qara Khitai*, 161.

³³² J. Holmgren, "A Questions Of Strength: Military Capability And Princess- Bestowal In Imperial China's Foreign Relations (Han To Ch'ing)", *Monumenta Serica* 39(1990-1991), 67.

³³³ Biran, *The Empire Of The Qara Khitai*, 163.

Küçlük'e karşı Karahitay Devleti'ne verdiği destek karşılığında Muhammed Harezmi Şah'a bir Karahitay prensesi de vaat edilmiştir. Küçlük, Gürhan'ı tahttan indirdikten sonra, Muhammed yine de prensesi talep etmiş, ancak Küçlük, Gürhan Zhilugu'nun yalvarmasından dolayı veya prensesi kendi oğluna eş olarak düşündüğü için göndermemiştir. Zhilugu'nun en büyük karısı Güresbü, Küçlük'ün Gürhan'ın mahkemesine çıkarılmasını emretmişti. Ancak Küçlük'ü sarayda gören ve ona âşık olan kızı, üç gün sonra onunla evlenmiştir. Yani eşini kendisi seçebilecekti. Bu olay Karahitay kadınlarının evlilik hususunda güçlü olduğunu göstermektedir.³³⁴

Yelü Dashi, 1123'te Cürçen kampından kaçtığında geride karısı kalmıştır. Yelü Dashi'in karısı kocasının bulunduğu yere ihanet etmeyi reddederek cesurca Jurchen komutanının önünde durmuştur. Öfkeli Cürçen komutanı, onu daha küçük bir kabile üyesiyle evlendirerek onu cezalandırmaya karar vermiş ancak Yelü Dashi'in karısı reddetmiş, cesaretinin bedelini hayatıyla ödemiştir. Bir diğer kararlı kadın ise, Gürkan'ın sarayına götürülen Katvan savaşında esir olan Sicistan hükümdarına gönül vermiş soylu bir Karahitay hanımıydı. Hanımefendi, Sicistan hükümdarı ile sevgili olmuş, onun tüm ihtiyaçlarını karşılamış ve onun sayesinde Sicistan Hükümdarı gözaltından serbest bırakılarak ülkesine geri dönmüştür.³³⁵

İbnü'l-Esir, Yelü Dashi'nin zinayı yasaklamadığını belirtmiştir. Ayrıca Karahitay cinsel geleneklerine göre Karahitay erkeklerinin bir kadını paylaşabilmektedir. Bu gelenek XII. yüzyıl Uyurları arasında görülmektedir. Kadınlar evlenmeden önce Han erkekleriyle ilişkiye girmiş ve birçok çocuk doğurmuşlardır. Kadınlara evlenmeden önce ne kadar çok erkekle birlikte olursa o kadar çok değer verilmiştir. Ancak kadınlar evlilikten önce sahip oldukları özgürlük ne olursa olsun, Pusuvan'ın aşk ilişkisi nedeniyle tahttan indirilmesinin de kanıtladığı gibi, evlilikten sonra sadık kalmaları gerekmektedir. Karahitay imparatoriçelerinin siyasi ve askeri kararlara karıştığı belgelenmiş olmasına rağmen, kadınların Karahitay saflarında savaşçı olarak yer aldığına dair tek olumlu kanıt

³³⁴ Franke, "Women", 25-26; Biran, *The Empire Of The Qara Khitai*, 163.

³³⁵ Biran, *The Empire Of The Qara Khitai*, 163.

yoktur. Bunun nedeni kadınların erkek elbisesi giymesinden dolayı erkeklerden ayırt edilememiş olması muhtemeldir.³³⁶

4.1.2 Karahitaylarda Cenaze ve Mezar Kültürü

Bazı Kitan seçkinlerinin mezarlarının, hepsi ölüyü giydirmek için kullanılan kişiselleştirilmiş metal yüz maskeleri, tel örgü ve bazen metal ayakkabılar veya tabanlar içerdiği bilinmektedir. Kitanlar'ın özellikle ilginç bir uygulaması vardır. Soyluların zengin bir üyesi öldüğü zaman karnı kesilir ve mide ve bağırsaklar çıkarılmıştır. Vücut daha sonra yıkanır ve hoş kokulu bitkiler, tuz ve şap ile korunup, beş renkli ip ile dikilmiştir. Daha sonra sivri sazlar deriye yapıştırılarak yağ ve kanın vücuttan tamamen dışarı akması sağlanmıştır. Yüz maskesi için altın veya gümüş, elleri ve ayakları sarmak için bakır tel kullanılmıştır.³³⁷

Mezardaki Kitan cesetleri ile ibadethanelerindeki kutsal ikonlar arasında benzerlik bulunmaktadır. Örneğin, ölülerin altın yüz maskeleri ile Budist heykellerinin altın yüzleri arasında sıklıkla fark edilen bir benzerlik vardır. Karahitaylar ölülerini bir at arabasıyla büyük dağa taşıdıkları ve ağaçların üzerine koyduklarını bilinmektedir. Ölüleri için yas tutma ayinleri yapmamışlardır. Bir oğul veya torun öldüğünde, ebeveynler sabahdan akşama kadar feryat etmiş ancak bir ebeveyn öldüğünde çocuklar ağlamamıştır. Çünkü ebeveynlerinin ölümü için feryat etmenin kötü şans getireceğine inanmışlardır.³³⁸

Hanedan öncesi dönemlerde Kitanlar, atalarına ait ne mezarları ne de ibadetleri kullanmamışlardır. Kitanların ölenlerin kemiklerini topladıkları ve onları yaktıkları bilinmektedir. Ancak Hanedan kurucusu Abaoji'nin 926'daki ölümünden önce yeraltı mezarları inşa etmeye başladığını bilinmektedir. Ayrıca ilk mezarların, duvarlarla çevrili

³³⁶ Biran, "The Qara Khitai", 1-20.

³³⁷ Naomi Standen And Gwen Bennett, "Difficult Histories: Changing Presentations Of The Liao In Regional Museums In The People's Republic Of China Over Three Decades," *Modern Asian Studies* 48, No. 06 (2014), 1519–1565.

³³⁸ Michal Biran, Michael Shenkar, Kubatbek Tabaldiev, Kunbolot Akmatov, Valery Kolchenko, "The Kök-Tash Underground Mausoleum İnnorth-Eastern Kyrgyzstan: The First-Ever İdentified Qara Khitai Elite Tomb", *Journal Of The Royal Asiatic Society*, Cambridge University Press, Series 3 (2023), 33, 713–745.

kapalı alanlara ve yer üstünde kalıcı ahşap binalara sahip aile mezarlıklarının bir parçası haline geldiğini de bilinmektedir.³³⁹

Yelü Abaoji 926'da bir tapınak mezar olan Wuluan Hall'u inşa edilmesini emretmiş ve buraya atalarının resimlerini yerleştirmiştir. Şehirde bulunan tüm sivil ve askeri yetkililer, her ayın birinci ve on beşinci günü ve imparatorların doğum ve ölüm günlerinde kurban sunmak için oraya gitmiştir. Taizong, 938'de hanedan kültürünü devam ettirmek için gayretle çalışmış Yelü Abaoji'in mezarını kutsal bir kozmik bir ritüel salona dönüştürmüş ve düzenli olarak mozaiklerinde kurban kestirmiştir. Kitan'ın ilk yeraltı mezarları gerçekten de Abaoji'nin ve özellikle de karısının ve oğullarının atalara tapınmaya ve yeni edindikleri imparatorluk statüsünü güçlendirmek için bu mezarları bir araç olarak kullandıkları görülmüştür. 1949 yılında Çin Halk Cumhuriyeti'nin kuruluşundan ve Çin arkeolojisinin kurumsallaşmasından bu yana 500'den fazla Liao mezarı ortaya çıkarılmıştır.³⁴⁰

4.2 KARAHİTAY DEVLETİ'NDE ASKERİ HAYAT

4.2.1 Karahitay Devleti'nde Ordu Teşkilatı

Karahitay hükümdarı Yelü Dashi, 1124 yılında Kitan kraliyet ailesinin birkaç üyesini de yanına alarak batıya doğru hareket etmiştir. Dashi'in yanındakiler Çinli erkeklerinde bulunduğu yaklaşık 200 kişiydiler. Dashi Kedun'da kaldığı altı yıl içinde, ordusunun temelini oluşturan on binlerce kişiden oluşan bir çekirdek oluşturmuştur. Temel bileşenleri arasında, Kitan İmparatorluğu'nun ihtişamlı günlerinden kalan 20.000 Kitan kabile atlısından oluşan Kedun garnizon askerleri, on birinci yüzyılda garnizona eklenen, Cürçen ve Bohai kökenli sürgün edilmiş 700 hanenin mensupları, Kedun çevresinde ikamet eden ve Dashi'ye 10.000'den fazla kaçak asker sağlayan Moğol

³³⁹ Biran, Shenkar, Tabaldiev, Akmatov, Kolchenko, "The Kōk-Tash Underground Mausoleum İnnorth-Eastern Kyrgyzstan", 713-745.

³⁴⁰ Standen, Bennett, "Difficult Histories" 1519–1565.

kabilelerinin birlikleri ve muhtemelen Kitan imparatorluğuna mensup bazı asker kaçakları bulunmaktaydı.³⁴¹

Dashi'nin Kırgızlara, Uygurlara ve Doğu Karahanlılar'a yenildiği 1130-1131'de Türkistan'daki ilk muharebelerde bu ordunun büyük bir bölümü yok edilmiştir. Dashi 1131/2'de Emil'de, tahta çıktığı zaman ordusunu 40.000 haneye çıkarmış ve bunların içlerinde birçok Türk aşireti yer almıştır. 1134'te Balasagun'un fethinden sonra, Karahitayların göçünden önce batıya gelmiş olan Batı Karahanlı Arslan Han Muhammed b. Süleyman'ın (1102-30) Dashi'ye katılmasıyla Karahitaylar kuvvetlerini ikiye katlamıştır. Ayrıca Kitan kökenli olan birkaç bin atlı, Karahitaylar'ın Moğolistan'da Cürçenleri 1135/6'da bozguna uğratmasının ardından Kitan komutanlarıyla birlikte Karahitaylar'a katılmıştır. Savaşçılar, Türkistan'daki fetihleri sırasında Karahitay ordusuna katılmaya devam etmiş ve Karahitay yardımcı birlikleri olarak hizmet etmişlerdir.³⁴²

Karahitay ordusunda birçok etnik grup bulunmaktadır. Bunlar nispeten az sayıda olmalarına rağmen komuta pozisyonlarının çoğunu elinde tutan Kitanlar hem Karahitay ana ordusunda hem de yardımcı birliklerinde önemli bir sektör olan Türkler ve muhtemelen Katvan Savaşı'nda varlığından bahsedilen Kedun da bulunan Jajirad ve Dila kabilelerine mensup Moğollardır. Ayrıca Küçlük zamanında birçok Naiman da Karahitay ordusuna katılmıştır. Bunların dışında, Karahitay kuvvetleri muhtemelen Yelü Dashi tarafından ordunun ilk çekirdeği oluşturulurken bu oluşumda bazı Çinli askerlerin de bulunduğunu ve yardımcı birliklerinde ise Acem asıllı askerlerin yer aldığını kaynaklar ışığında dile getirmek yanlış olmayacaktır.³⁴³

³⁴¹ Biran, *The Empire Of The Qara Khitai*, 146; Michal Biran, "Like a Mighty Wall: The Armies of the Qara Khitai," *Jerusalem Studies in Arabic and Islam* 25 (2001): 44-91.

³⁴² Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, 308; Biran, "Like a Mighty Wall", 44-91.

³⁴³ Biran, *The Empire Of The Qara Khitai*, 147; Biran, "Like a Mighty Wall", 44-91.

4.2.2 Karahitay Ordusunda Komuta, Birimler ve Rütbeler

Gürhan, Gür ve han kelimelerinden meydana gelen bu kelime hanlar hanı ya da hükümdarların en büyüğü anlamına gelmektedir. Karahitay ordusunun başında, 1141'deki Katvan savaşı, 1210-11'de Muhammed Harezm Şah ve Küçlük'e karşı yapılan savaşlarda ve en önemli askeri operasyonların başında Gürhan bulunuyordu. Birçok seferde Gürhan hem başkomutanları ve yardımcılarını bizzat kendisi seçmiş hem de kendi yetkilerini diğer komutanlara devretmiştir.³⁴⁴Küçlük dışında, Karahitay ordusunun belirlenen tüm komutanlar, Kitan soyundan gelmekteydi. Aralarında en önde gelenleri, imparatorluğun damatları veya babalarıydı. Diğer önde gelen askeri komutanlar ise Türkçe Tayangu unvanını taşımaktaydı. Gürhan'ın kendi ait korumalarının olduğu bilinmektedir.³⁴⁵

Genel olarak Karahitay ordusu üç ana bileşenden meydana gelmekteydi. Bunlar: çoğu atlı Kitanlardan oluşan imparatorun kişisel birlikleri, sınırdaki Kitan olmayan kabilelerin yardımcı güç olarak hizmet ettiği, yine çoğunluğu atlı olan Kitan aşiret ordusu ve piyade olarak görev yapan Çinli veya diğer yerleşik halklardan oluşan milis güçlerdir. Bunlar mancınık ve okçulukta mahirdirler. Karahitay ordusuna katılmak için asgari yaş on sekizdi." Ordu her zaman binlerin veya on binlerin katları olarak düzenlenmiş İç Asya ondalık düzenini korumuştur. Bu birimler, yüz kişiden oluşan daha küçük birimlere bölünmüş ve bu birliklerin bir kısmı, Dila aşiret hatlarına göre örgütlenmiştir. Ancak bu birliklerinde komutanı bir Kitan olmuştur.³⁴⁶

İbnü'l-Esir'e göre Karahitay ordusu "Çin, Kitanlar, Türkler ve yardımcı birliklerle Katvan savaşına geldiği söylemiş, Karahitay ordusunun etnik hatlara göre örgütlendiğini ima etmiştir. Karahitay ordusunun bir diğer önemli özelliği de fethedilen topraklarda kalıcı Karahitay kuvvetlerinin bulunmamasıydı. Bunun kanıtı, ne zaman bir Karahitay

³⁴⁴ Abdülkerim Özaydın, "Gürhan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XIV, Ankara 1996, 323.

³⁴⁵ Biran, *The Empire Of The Qara Khitai*, 147.

³⁴⁶ Twitchett, Tietze, "The Liao", 77-80.

ordusuna ihtiyaç duyulsa, söz konusu bölgeden değil, Gürhan'ın veya Tayangu'nun karargahından asker gönderilmesidir.³⁴⁷

4.2.3 Karahitay Ordusunda Maaş Ödemeleri

Karahitay Devleti'nde Gürhan'a bağlı olan daimî ordu maaşlıydı. Gürhanlar komutanlarına belli bir bölge vermemişlerdir. Bunun nedeni Dashi'nin Kitan hanedanlığının son günlerinde mülk sahiplerinin artan gücünden ve devlete karşı isyan girişimleri başlatmalarından dolayıdır. Karahitay Devleti'nde ordunun paralı olmasının en büyük avantajı, Gürhan'ın birliklerini sıkı kontrol altında tutmasını sağlamasıydı. Yine de bu maaş Gürhan'ın hazinesine büyük bir yük getirmiştir. Hazinesini yeniden doldurmanın ve birlikleriyle çatışmaya girmenin yollarından biri, belirli ödemeler veya ganimetler karşılığında vasallarına askeri yardım yapmaktır.³⁴⁸

Askeri yardım için ödeme yapmak, Karahitay döneminde Türkistan'da gelenek haline gelmiştir. Ücretli ordu, Gürhan'ın birlikleri arasında katı disiplin uygulamasını sağlamıştır. Bu aynı zamanda Gürhan'ın tebası arasında sahip olduğu büyük prestij ve ona karşı çıkanlara uygulanan ağır cezalar sayesinde sağlanmıştır." Karahitayların kendilerini içinde buldukları ortamda sıkı disiplin uygulamak çok önemliydi.³⁴⁹

4.2.4 Karahitay Ordusunda Destek Kuvvetler

Karahitay Devleti daimî ordularının yanı sıra devlete tabi olan krallıkların ve kabilelerin ordularından da yararlanmışlardır. Vassal krallıkların ve kabilelerin de kendi ordularını ellerinde tutmalarına izin vermiştir. Ancak bu orduların Karahitay derebeylerine karşı ve Gürhan için yardımcı kuvvetler olarak bulunmasına izin verilmiştir. Katvan Savaşı'ndan önce Gürhan, Kitanlar, Hotan ve Yağma'nın komutanı olarak bilinmekteydi. Bu tanım vassal birliklerin Karahitay Devleti'ne katıldığını

³⁴⁷ Biran, *The Empire Of The Qara Khitai*, 148.

³⁴⁸ Biran, "Like a Mighty Wall", 44-91.

³⁴⁹ İbnü'l Esir, *El- Kâmil*, XI, 84.

göstermektedir. Katvan Savaşı'na katılan bir Türk kabilesi olan Karluklar 30.000-50.000 atıyla savaşa Karahitayların yardımcı kuvvetleri olarak iştirak etmişlerdir.³⁵⁰

Daha sonraki savaşlarda, Karahitay Devleti vassal birliklerini savaşlarda yardımcı olarak kullanmıştır. Doğu Karahanlı hükümdarı İlig Türkmen, Gürhan'ın emrini yerine getirerek 1158'de Batı Karahanlıların yardımına koşmuş, Semerkant Sultanı Osman, diğer Karahanlı prensleriyle birlikte 1204'te Andhud'da Karahitay ordusuna yardım etmiş ve aynı sıralarda Karluk Arslan Han'dan Hotan'ın asi sultanına karşı Gürhan'a yardım etmesi istenmiştir.³⁵¹

Yardımcı orduların yanı sıra Karahitaylar ve onlara tabi olan vassal devletler hem göçebe hem de yerleşik olan kabilerden savaş durumunda yardım almışlardır. Batı Karahanlı hükümdarı Çağrı Han (1157-61), başka bir asi kabile olan Karluklara karşı kendisine yardım etmeleri için göçebe Türkmenleri çağırmış, Karahitay tebaası yöneticiler de aşiretlerden savaş ve isyan bastırmak için yardım almışlardır. Bununla birlikte, atlı ve silahlı aşiret nüfusu yalnızca bir yardımcı kaynak değil, aynı zamanda Türkistan devletleri için potansiyel bir tehdit oluşturmaktaydı. Gürhan, 1163-64'te Karluk-Karahanlı rekabetine müdahale etmek zorunda kalmış ve Karluklara Kaşgar'a taşınmalarını ve burada silahlanmaktan kaçınmaları ve bunun yerine tarımla uğraşmalarını emretmiştir. Ancak bu politika başarısız olunca Karluklar zorla boyun eğdirilmiştir.³⁵²

Yerleşik nüfusla ilgili olarak, Buhara'daki Karahitay İmparatorluğunda, Kaşgar ve Kuça'nın Doğu Karahanlı şehirlerinde, Almalık'ta ve hatta Karahitay'ın başkenti Balasagun'da sivillerin savaşa katıldığı bilinmektedir. Sivil nüfusunun savaşçı karakteri, Buharalıların 1182'de Harezmlilere karşı savaştığı zaman olduğu gibi, sadece bir fayda değil, aynı zamanda bir tehdit olmuştur. Bu tehdit, özellikle sivil halkın etnik ve dinsel olarak farklı olan Karahitaylar için geçerliydi. 1211'de Balasagun halkının

³⁵⁰ Biran, *The Empire Of The Qara Khitai*, 149.

³⁵¹ Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, 288.

³⁵² Biran, "Like a Mighty Wall", 44-91.

Mâverâünnehir'den dönen Karahitay ordusundan önce şehir kapılarını kapatmasıyla veya 1211'den sonra Almalık halkının küçlük'ün şehri fethetme girişimlerine karşı koyması örnek gösterilebilir.³⁵³

Karahitay Devleti, kendi merkez bölgelerindeki sivil halk arasında silahlanmayı sınırlandırmaya çalışmıştır. Ancak, bu sivil halkın milislere dahil edilmesini engellenmemiş, özel seferler için ihtiyaç duyulduğunda, Karahitay yönetimi tarafından onlara imparatorluk cephaneliklerinden silahlar tahsis etmiştir.³⁵⁴

4.2.5 Karahitay Devleti'nde Ordunun Büyüklüğü

Müslüman kaynaklarda, Karahitay ordularının büyüklüğünü vurgulamaktadır. Müslüman kaynaklara göre, Katvan Savaşı'nda Karahitay güçleri Karluk takviyeleri olmadan 100.000, 300.000 veya 700.000 askere ulaşmıştır. Yani Sencer'in ordusunu 1/3 veya 1/10 oranında geride bırakmışlardır.³⁵⁵

Ancak Çin kaynaklarında, Dashi'nin katvan savaşında rakipleri karşısında sayısal olarak daha az olduğunu belirtilmiştir. Bu kaynağa göre, Katvandaki Karahitay sol ve sağ kanatlarının her biri 2.500 kişiden oluşmaktaydı. Çin ve Kitan stratejisinde bu sayı, 10.000 veya 20.000 kişilik bir merkezi kuvvete işaret etmektedir. Bu nedenle Toplam Karahitay kuvveti maksimum 25.000 kişiden oluşmaktadır. Dashi Katvan'da ordusunu alışılmışın dışında bir şekilde konuşlandırmış olsa bile Çinli ve Müslüman kaynakları arasında hala büyük bir boşluk vardır. Bununla birlikte, birkaç Müslüman yazar, savaşın eşit güçler tarafından yapıldığını bildirmiştir.³⁵⁶

Karahitay Devleti'nin 1204'te Andkhud'daki ikinci büyük zaferinin nedeni olarak birkaç kaynak tarafından sayısal üstünlük öne sürülse de hava durumu veya Karahitay

³⁵³ Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, 107-108.

³⁵⁴ Biran, "The Qara Khitai", 1-20.

³⁵⁵ Özkuzugüdenli, "Sultan Sencer ve Kara-Hitaylar", 57.

³⁵⁶ İbnü'l Esir, *El- Kâmil*, XI, 80.

taktikleri gibi başka nedenlerden de bahsedilmektedir. Bununla birlikte, bu savaşla ilgili olarak bahsedilen sayılar çok daha küçüktür. Müslüman kaynaklara göre Karahitaylar, Andhud'a 10.000 veya 40.000 kişilik bir kuvvet göndermiş ve bunların önemli bir bölümü Karahanlı kuvvetlerinden oluşmuştur. Rakip Gur ordusunun 50.000'den fazla olduğu tahmin edilmektedir. Yani Karahitay kuvvetlerinden daha fazla askere sahipti. Karahitay Zaferi'nin, salt sayısal üstünlükleriyle değil, esas olarak farklı orduları koordine etme becerileriyle elde etmiştir. Dashi'nin Kedun'daki birlikleri, 40.000 haneden oluşmaktaydı ve Emil'de 1131'de on binlerce Kitan Dashi'ye katılmıştır.³⁵⁷

Moğollar 1218'de Küçlük'e saldırdığında, Balagasun yakınlarında 30.000'den fazla Karahitay askerini yenmişlerdir. Karahitay ordusunun büyük bir tümeni Harezm ordusuna dahil edilmiştir. Bu tümenin 70.000 erkek olduğu ve çoğunluğunu kıpçakların oluşturduğu tahmin edilmektedir.³⁵⁸

Kitan döneminde, hane başına iki erkek asker sayılmaktaydı. Nüfus sayımına dayanarak, Karahitay sürekli ordusunun kaynaklarda verilenlere karşılık gelen 80.000-100.000 kişiden oluştuğu sonucuna varılmıştır. Karahitay ordusu oldukça büyük görünse de Harezm Şah'ın divanına kayıtlı savaşçılar için verilen sayılarla, yani 400.000 adamla karşılaştırıldığında daha küçüktür. Karahitay gibi, Harezm Şah'ın da sivil halktan veya kadınlardan asker temin etmiştir.³⁵⁹

4.2.6 Karahitay Ordu Teşkilatında Silahlar

Karahitayların Müslüman rakiplerine karşı kazandığı zaferlerin daha iyi silahları sayesinde elde edildiğini öne sürmüştür. Ancak bu varsayım, kaynaklar tarafından desteklenmemektedir. Çin kaynaklarına göre her asker, güçlerine göre atlar için eyer kıyafetleri, dizginler, deri ve demir zırh, dört yay, dört yüz ok, bir uzun ve kısa mızrak, sopa, balta, Teber, küçük sancak, çekiç, bız, bıçak ve çakmaktaşı, at için bir kova, bir

³⁵⁷ Bretschneider, "Medieval", 215; Biran, "Like a Mighty Wall", 44-91.

³⁵⁸ D'ohsson, *Moğol Tarihi*, 70-74.

³⁵⁹ Biran, *The Empire Of The Qara Khitai*, 152.

parça kuru gıda, bir keçe, bir şemsiye ve atları bağlamak için halat taşımaktaydı. Bu listedekilerin tek bir asker tarafından güçlükle taşınabilmesi veya etkili bir şekilde kullanılabilmesi etkileyicidir.³⁶⁰

Karahitay saflarında söz edilmesi muhtemel olan tek şey zırhtır. Dashi ile Kedun'a kadar giden 200 savaşçı iyi silahlanmış askerlerdi, muhtemelen zırhlıydılar. Dashi, Kedun'daki 10.000 kabile savaşçısını aldıktan sonra, onlara silahlar sağladı. Bu silahlar muhtemelen Kedun cephaneliklerinden sağlanmıştır. Türkistan'daki savaşlarda Karahitaylar ok ve yay, kılıç, mızrak ve hançer kullanmışlardır. Karahitay silahları Müslüman rakiplerinin silahlarından daha aşağı değildir.³⁶¹

Kuşatma makineleri, on ikinci yüzyıl Türkistan silahlarının önemli bir bileşenydi. Karahitay rakipleri arasında, özellikle Harezm'de ve hatta Almalık'ta olduğu gibi hali hazırda mancınık birimlerine sahiplerdi. Kaynaklar, Karahitay'ın 1204'te Andhud kalesinin duvarında bir delik açarak Tirmiz'i kuşattığını tasvir etmektedir. Karahitay Devleti savaşlarda filleri de kullanmışlardır. 1211'de Balasagun halkı geri dönen Karahitay ordusundan önce şehir kapılarını kapattığında, Karahitaylar şehir kapılarını kırmak için mancınık yerine filler kullanmıştır. Karahitaylar, büyük prestijleri ve kuşatma kırmadaki etkinlikleri nedeniyle gezici göçebe savaşları için pek uygun olmamalarına rağmen filleri savaşlarda kullanmışlardır.³⁶²

4.2.7 Karahitay Ordusunda Savaşlarda Uygulanan, Taktik ve Stratejiler

Karahitaylar, önemli bir sefere başlamadan önce geleneksel olarak bir boz öküz ve bir beyaz at kurban ederek eski bir Kitan geleneğini sürdürmüşlerdir. Ayrıca Kitan özel birlikleri de bir savaş kıyafeti giyerek savaşmıştır. Ataları Kitan ordusunda ve rakipleri Gurlular arasında da yaygın olan savaşta birliklerini sol, sağ ve merkez olmak üzere üç birliğe ayırmışlardır. Karahitay ordusunda her birliğin bir komutanı ve bir komutan

³⁶⁰ Z. M. Buniatov, *Gosudarstvo Khorezmshakhov-Anushteginidov*, (Moskow: 1986), 88-91.

³⁶¹ Biran, *The Empire Of The Qara Khitai*, 153.

³⁶² Biran, "Like a Mighty Wall", 44-91.

yardımcısı vardı. Dashi, komutanlarına "*Ödülleri ve cezaları katı ve tarafsız bir şekilde vermeye özen gösterin; birliklerinizle talih ve talihsizliği paylaşın, yerleri seçin kamp kurmak için ot ve su açısından zengin; savaşa başlamadan önce, düşmanın gücünü tahmin etmeye dikkat edin; bir yenilgiyi üzerinize çekmemek için her zaman bilinçli olun*" emrini vermiştir.³⁶³

İlk iki talimat, komutanlar ile birlikleri arasındaki ilişkiyle ilgilidir. Dayanışma ve disiplini esas almalıdır. Bu özellikler, komutan etnik olarak birliklerinin çoğundan farklı olduğunda özellikle önemliydi. Su ve ot bakımından zengin yerler bulma emri, göçebe Karahitaylar için hayvanların savaşta önemi vurgulamaktadır.³⁶⁴

Saldırıdan önce düşman birliklerinin rasyonel bir şekilde incelenmesi, Dashi'nin sefer planlamasında önemli bir unsurdur. Bu tür tahminler, onun muazzam sayısal üstünlüklerine rağmen 1122'de Song kuvvetlerine saldırmasına veya sürpriz saldırılarla ya da aldatma yoluyla bir zafer elde etmesine yol açmıştır. Takviye kuvvetlerinin geldiği izlenimini yaratmak için davullar çalarak Song ordularının geri çekilmesine neden olmuştur. Aynı akılcı hesaplamalar, Dashi'yi, Kitan imparatorunun 1124'te meyilli olduğu Cürçen'e karşı umutsuz bir çatışmadan kaçınmaya ikna etmiştir. Dashi, "orduyu beslemek, doğru anı beklemek ve sonra saldırmak" stratejisiyle batıya doğru gitmeye karar vermiştir. Karahitay güçlerinin rakiplerini yenemeyeceğini anlayınca savaştan kaçınmayı tercih etmişlerdir. Bu, 1170'lerin sonlarında Tekiş'le yüzleşmekten kaçınan Harzemliler ve Karahanlılar arasında bir barış anlaşması imzalanmasına neden olmuştur.³⁶⁵

Askeri taktiklere gelince, düşman hakkında bilgi edinmenin olağan yolu, Kitan ordusunda iyi geliştirilmiş bir taktik olan gözcüler veya casuslar kullanmaktır. Batıda, tebaası ve vasal bölgelerindeki Karahitay komiserleri ve vergi tahsildarları da bu işlevde görev yapmıştır. Örneğin, Zhilugu 1209'da veziri Mahmud Tai'yi geciken haracı talep

³⁶³ Biran, *The Empire Of The Qara Khitai*, 156-157.

³⁶⁴ Biran, "Like a Mighty Wall", 44-91.

³⁶⁵ Biran, *The Empire Of The Qara Khitai*, 157; Biran, "Like a Mighty Wall", 44-91.

etmesi için Harezmi'e gönderdiğinde, Mahmud Tai'nin görevinin bir parçası da Harezmîlilerin durumunu değerlendirmektir. Ancak casusluk, Karahitay döneminde hem Çin'de hem de Türkistan'da ortak bir özellik olmuştur.³⁶⁶

Karahitay savaşları hakkında bilinen birkaç taktiksel ayrıntı, avantajlarının hareketlilikleri ve birliklerinin koordineli harekâtı olduğunu gösteriyor. Karahitaylar'ın Katvan'daki en büyük zaferi, ayrı birliklerinin birlikte hareket ederek düşman birliklerini kuşatmayı, onları dar bir vadiye sıkıştırmaları ve yenmeleridir. Aynı kuşatma taktiği, Karahitaylar'ın ikinci büyük zaferi Andkhud'da uygulanmıştır. 1136'da Karahitaylar, Cürçen kuvvetlerine karşı pusu taktiğini kullanmışlardır. Cürçenler'in erzaklarını kesmeyi başarmışlar ve Soğuk havaya karşı daha dayanıklı olmalarından dolayı Cürçen saflarındaki askerlerin isyan etmelerini sağlamışlardır. Karahitaylar at binme ve ateş etmede usta olmalarına rağmen yüz yüze savaştan kaçınmamış, kılıç ve mızrak kullanmışlardır. Karahitaylar rakiplerini yenilgiye uğratmak için nehir savaşı ve gece saldırıları yapmışlardır. Yelü Dashi nehirleri geçmekten veya nehirleri bloke etmekten çekinmemiştir.³⁶⁷

Yelü Dashi Andkhud'da olduğu kadar Katvan'da da düşmanlarını ortadan kaldırmak yerine, genellikle kazançlı bir tazminat karşılığında onlarla bir anlaşmaya varmayı tercih etmiştir. Karahitaylar'ın iyi organize edilmiş, disiplinli, hareketli ve oldukça büyük ordusu, Müslüman kaynakların tabiriyle "güçlü bir duvar" olarak anılmıştır. Savaş kıyafeti ve çoğunlukla Çince unvanları gibi dış özellikleri muhtemelen muhteşem görünümüne katkıda bulunmuştur.³⁶⁸

Karahitay ordusu, Kitan askeri örgütünün özelliklerini korusa da iki ordu arasındaki farklar oldukça belirgindir. Örneğin, Karahitay ordusu hafif süvarilere dayanıyordu. Kitan Devleti zamanında önemli olan piyade ve ağır süvariler, Karahitay saflarında çok daha az önemliydiler. Karahitay ordusunun ana tümenleri, Kitan

³⁶⁶ Biran, *The Empire Of The Qara Khitai*, 157; Biran, "Like a Mighty Wall", 44-91.

³⁶⁷ Biran, "Like a Mighty Wall", 44-91.

³⁶⁸ Biran, *The Empire Of The Qara Khitai*, 158.

Devleti'nde olduğu gibi ordu, aşiret ve milis hatları boyunca değil, doğrudan kontrol altındaki sürekli aşiret ordusu arasındaydı. Tayangu unvanı Kitan devleti zamanında kullanılmamıştır. Ayrıca Kitan devletinde filler de kullanılmamıştır.³⁶⁹

Karahitaylar, rakip Türkistan ordularına karşı zaferi silah veya sayı bakımından temel bir üstünlükle değil, esas olarak daha iyi koordinasyon, hareketlilik ve disiplinle elde etmişlerdir. Askeri avantajları insandan çok teknolojik olduğundan, ordunun başkomutanı ve düzenleyicisi olan Gürhan'ın kişisel otoritesi, orduyu iyi durumda tutmak için gerekliydi. Gürhan'ın otoritesindeki herhangi bir düşüş, aşiret liderlerinin, "at hırsızlarının" ve yerel ileri gelenlerin merkezi gücün bozulmasını hevesle bekledikleri Türkistan'ın ademi merkezîyetçi ve savaşçı ortamında tehlike içermektedir.³⁷⁰

Karahitay orduları ile onların Müslüman rakipleri arasında birçok fark vardı; esas olarak Karahitaylar arasında köle kurumunun bulunmayışı ve Karahitaylar'ın tamamen atlı savaşçılara sahip olması rakipleri arasındaki farklardır. Ancak benzerlikler daha belirgindi. İç bölünme ve silahlanma açısından benzerliğin ötesinde, ordunun toplumdaki önemi bir diğer ortak özelliktir. Göçebe toplumlarda genellikle toplumun her üyesinin potansiyel asker olduğu varsayılır ve ihtiyaç duyulduğunda kadınların, dinî liderlerin ve zanaatkar sivillerin savaştığı bilinmektedir.³⁷¹

4.3 KARAHİTAY DEVLETİ'NDE DİNİ HAYAT

Karahitaylar'ın fethi, Buhara ve Semerkant gibi önemli dinî merkezler de dahil olmak üzere İslâmî Türkistan'ın tamamını gayrimüslim yönetimi altına alan ilk fetih olmuştur. Moğollarının aksine, Karahitaylar İslâm'ı benimsememişlerdir. Bununla

³⁶⁹ Biran, *The Empire Of The Qara Khitai*, 158; Biran, "Like a Mighty Wall", 44-91.

³⁷⁰ Biran, *The Empire Of The Qara Khitai*, 160; Michal, Biran, "True To Their Ways: Why The Qara Khitai Did Not Convert To Islam," içinde *Mongols, Turks And Others: Eurasian Nomads And The Sedentary World*, ed. Reuven Amitai, Michal Biran, (2005), 175-200.

³⁷¹ Biran, *The Empire Of The Qara Khitai*, 160; Biran, "True To Their Ways: Why The Qara Khitai Did Not Convert To Islam", 175-200.

birlikte, Müslümanlara göre bu "kafir" hükümdarlar ile onların Müslüman tebaası arasındaki ilişki uyumlu olmuştur.³⁷²

Cüveyni 1210'da Karahitaylar'a karşı büyük bir Müslüman zaferinden sonra Harezm'deki genel sevincin aksine, evinin bir köşesinde hüznü ve sessizce oturmuş ve şu sözleri söylemiştir.

*“Bu Türklerin ötesinde kin ve gazabında inatçı, Yecüc ve Mecüc'ü de aşan bir kavim vardır. Ve Kitay halkı aslında bizimle onlar arasındaki Zilkarneyn duvarı idi. Bugün İslâm için yas tutuyorum.”*³⁷³

4.3.1 Karahitay Din ve İnaçları

Yelü Dashi'in İslâm'a karşı cömert tavrını anlatan İslâm alimleri, onun gizlice İslâm'a girmiş olabileceğini bildirilmiş, ancak hemen Allah'ul- âlem (Allah en iyisini bilir) çekincesini eklenmiştir. Karahitaylar Kitan kabile dinine bağlı olarak yaşamışlardır. 1130 civarında batıya gitmek üzere Kedun'dan ayrılan ve 1134'te Cürçen'e karşı sefer düzenleyen Yelü Dashi iki önemli seferden önce cennete, dünyaya ve atalara ya da sadece cennete bir boz öküz ve bir beyaz at kurban etmiştir. Kitan imparatorları da herhangi bir önemli askeri seferlerden önce bu tür adaklar sunmuşlardır. Gri öküz ve beyaz at, Kitanların atalarını simgeliyordu.³⁷⁴

Cüveynî, Karahitayları ateşe tapanlar olarak tanımlamıştır. Bu ifadeyi paganlar için genel bir terim olarak kullanmış olsa da muhtemelen gerçeği yansıtır, çünkü ateş tanrısı Kitanlar için önemli bir yere sahipti ve büyük ateşler yakmak, onların önemli ayinlerinin bir parçasıydı. Ateşe tapınma ve hayvan kurban etme Kitan kabile dinine aitken hem cennetin önemi hem de ataların önemi Konfüçyüsçü bağlamda da anlamlıdır.

³⁷² Biran, *The Empire Of The Qara Khitai*, 171; Biran, “True To Their Ways: Why The Qara Khitai Did Not Convert To Islam”, 175-200.

³⁷³ Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, 303; Biran, “True To Their Ways: Why The Qara Khitai Did Not Convert To Islam”, 175-200.

³⁷⁴ Biran, *The Empire Of The Qara Khitai*, 172; Biran, “True To Their Ways: Why The Qara Khitai Did Not Convert To Islam”, 175-200.

Yelü Dashi'nin Konfüçyüs sınavlarının son aşamasını geçenlere verilen jinshi derecesine sahip olduğu bilinmektedir.³⁷⁵

Nayman prensi Küçlük, Gürhan'ın kızıyla evlendiğinde, onu Hristiyanlıktan vazgeçmeye ve putperestliğe dönmeye ikna etmiştir. Bu terim genellikle on üçüncü ve on dördüncü yüzyıl metinlerinde Budizm'e atıfta bulunmak için kullanılmıştır. Budizm gerçekten de Kitanlarının yüce diniydi. Bu nedenle, Karahitay kraliyet ailesinin, Budizm'i Türkistan'da bile muhafaza etmiş olması oldukça muhtemeldir. Karahitay merkez bölgesinde olan Semirechye'deki birçok Budist yerleşim yeri, ileri sürülen bu varsayımı doğrulamaktadır. Karakteristik Kitan Budist anıtları ahşaptan yapılmıştır. Karahitaylar da bu geleneği devam ettirmişler ancak, on dördüncü yüzyılda Moğollar tarafından Semirechye'ye verilen yıkımdan ötürü hiçbir bina ayakta kalmamıştır.³⁷⁶

İbnü'l-Esir, Yelü Dashi'nin bir Maniheizt olduğunu iddia etmiştir. Bu iddianın tek dayanağı, Haydari'nin Zhilugu'nun Mâni olarak adlandırıldığına dair raporudur. Ancak bu isim Sanskritçe Budist mücevher teriminden de kaynaklandığı muhtemeldir. Çünkü dokuzuncu yüzyılda Maniheizt bir kale olan Gaochang'da bile, Maniheizm, onuncu yüzyılın sonlarından itibaren Budizm için marjinal hale gelmiştir. Maniheizm, Kitanlar arasında da yaygın değildi. İbnü'l-Esir'in iddiası, Gürhan'ı Çinli olarak sınıflandırılmasından dolayı olabilir. Çünkü on ile on dördüncü yüzyıllardaki Müslüman edebiyatında yaygın bir varsayım, Çinlilerin çoğunun Maniheizt olduğu yönündeydi.³⁷⁷

Son Gürhan'ın kızı Küçlük'ün karısının Hristiyan olduğunu iddia etmektedirler. XII. yüzyılda Filistin'de Haçlılar tarafından Hristiyan kabul edilmiştir. Gayrimüslim Karahitaylar'ın Katvan'da Sencer'in Müslüman kuvvetlerine karşı kazandığı büyük zafer (1141), büyük bir Hristiyan başarısı sayılmış ve yardımına koşmak üzere olan rahip-kral Prester John efsanesine konu olmuştur. Bu iddaa Karahitaylar'ın Rahip Yuhanna ile olan

³⁷⁵ Biran, *The Empire Of The Qara Khitai*, 173; Biran, "True To Their Ways: Why The Qara Khitai Did Not Convert To Islam", 175-200.

³⁷⁶ Şirin Beyânî, *Moğol Dönemi İranında Kadın*, çev. Mustafa Uyar, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018), 14-15; Biran, *The Empire Of The Qara Khitai*, 173.

³⁷⁷ Biran, *The Empire Of The Qara Khitai*, 173; Biran, "True To Their Ways: Why The Qara Khitai Did Not Convert To Islam", 175-200.

bağlantısı, onların dinsel hoşgörüsünden yararlanan kendi krallıklarındaki oldukça büyük Nasturi topluluğundan da kaynaklanıyor olabilir. Bu efsanevi bağlantının temelini güçlendirmek için bazı bilginler Karahitayların Hristiyan olduklarını kanıtlamaya çalışmış, ancak şu ana kadar kesin bir sonuç alınamamıştır.³⁷⁸

Dağınık kanıtlar, Karahitaylar'ın devlet dininin olmadığını göstermektedir. Dahası, elimizdeki bilgiler vassal hanedanların dinleri ile ilgilidir ve Karahitay halkının dini hakkında hiçbir şey bilinmemektedir. Muhtemelen Karahitay İmparatorluğu'ndaki dini çeşitlilikten etkilenmişlerdir.³⁷⁹

4.3.2 Karahitay İmparatorluğu'nun Dini Bileşimi

Karahitay Devleti'nde çoğu bölgesinde İslâm ana din olmasına rağmen, imparatorlukta oldukça büyük Budist ve Nasturi topluluklarının yanı sıra Yahudiler de bulunmaktaydı.³⁸⁰

4.3.3 İslâmiyet

Mâverâünnehir'e Müslüman akınları yedinci yüzyılın ortalarında başlamış ve Müslümanlar sekizinci yüzyılın başlarında Mâverâünnehir'de kalıcı bir devlet kurmuşlardır. Dokuzuncu yüzyılda bölge zaten önemli bir İslâm merkeziydi. Sâ mânîler (875-999), İslâm'ın kendi bölgeleri içinde ve ötesinde yayılmasına önemli ölçüde katkıda bulunmuşlardır. Sâ mânîler onuncu yüzyılın ortalarında Karahanlılar'ın İslâmlaşmasında etkili olmuşlardır. Karahanlılar ile İslâm, Balasagun, Hotan ve Kaşgar'da, yani Semirechye ve Tarım havzasında baskın din haline gelmiştir. Epigrafik ve edebi kanıtlar, bu bölgelerin Karahitay yönetimi sırasında da ağırlıklı olarak Müslüman kaldığını doğrulamaktadır. Moğol döneminden gelen belgelerde, on üçüncü yüzyılın ortalarında

³⁷⁸ Biran, *The Empire Of The Qara Khitai*, 173; Biran, "True To Their Ways: Why The Qara Khitai Did Not Convert To Islam", 175-200.

³⁷⁹ Biran, *The Empire Of The Qara Khitai*, 176; Biran, "True To Their Ways: Why The Qara Khitai Did Not Convert To Islam", 175-200.

³⁸⁰ Biran, *The Empire Of The Qara Khitai*, 177; Biran, "True To Their Ways: Why The Qara Khitai Did Not Convert To Islam", 175-200.

Uygurlar arasında hatırı sayılır sayıda Müslümanın olduğu doğrulanmaktadır. 1218'de, Moğollar arasında bile büyük saygı gösterdikleri Müslüman tüccarlar bulunmaktaydı.³⁸¹

4.3.4 Budizm

Bir zamanlar İpek Yolu boyunca önemli bir din olan Budizm hem İslâmi genişleme hem de orijinal anavatanı olan Hindistan'daki Budist geleneğinin gerilemesi nedeniyle yavaş yavaş Türkistan'daki yayılımını kaybetmeye başlamıştır. Karahitay hükümdarlığı sırasında Budizm, Gaochang'daki başlıca din olarak kalmış ve başkentlerindeki Karahitay kraliyet ailesi bu dinin hamisi olmuştur. Bir Budist keşiş, Gaochang'da Karahitay valisi olarak görev yapmıştır. 1220'lerin başlarında Türkistan'ı ziyaret eden bir Budist-Konfüçyüsçü olan Yelü Chucai, Yelü Dashi'yi Türkistan'da Budist dini teşvik ettiği için övmüştür. Ayrıca Türkistan da Budistlerin varlığından bahsetmiştir. Tirmiz yakınlarındaki Kara Tepe'deki eski Budist mağaralarının da olduğuna dair kanıtlar vardır. 1253'te Changji'nin kuzeybatısındaki Kayalık'ta üç aktif tapınak ve gelişen bir Budist topluluğu bulunmuştur.³⁸²

4.3.5 Hristiyanlık

Karahitay İmparatorluğu'nda uzun süredir devam eden bir Nasturi topluluğu yaşamıştır. Sekizinci yüzyılda Karahitay başkentinin yakınında, Akbeşim'de bir kilise inşa edilmiş ve Tokmak yakınlarında, yani Karahitay'ın orta bölgesinde yapılan arkeolojik çalışmalar sonucunda Nasturi mezarlıkları ortaya çıkarılmıştır. Bulunan kitabelerin çoğu 13. ve 14. yüzyıllara ait olmasına rağmen bazıları Karahitay hükümdarlığı (1125-1210/1218) döneminde oyulmuştur. XII. yüzyılın ikinci yarısında Nasturi patriği III. Elias Ebu Halim (1179-90) Karahitay başkentinde piskoposluk kurmuştur. Kaşgar ve Nawakit' de

³⁸¹ D. Deweese, *Islamization And Native Religion In The Golden Horde* (Philadelphi, 1993), 19-20; P. Jackson, D. Morgan, *The Mission Of Frar William Of Rubruck* (London, 1990) 150; Biran, *The Empire Of The Qara Khitai*, 177.

³⁸² J. H Bentley, *Old World Encounters: Cross- Cultural Contacts And Exchanges In Pre-Modern Times* (Oxford, 1993), 131-133; Biran, *The Empire Of The Qara Khitai*, 177.

Patrik bu göreve piskopos Jean'i ve onun ölümünden sonra da piskopos Sabhriso'yu atamıştır.³⁸³

Karahitay'ın tabi olduğu bölgelerde de Hristiyanlar bulunmaktaydı. 11. yüzyılın ortalarında Hotan'da biri şehrin içinde, diğeri de şehrin dışında olmak üzere iki kilise bulunuyordu. 1155'te Hotan'ın Karahanlı hükümdarının Nasturi olup olmadığı şüphelidir, ancak yerel halk tarafından orada bir Hristiyan varlığı tasdik edilmektedir. Kücküg'ün 1214 civarında başlattığı dinî tartışmaya katılan Hristiyan rahipler Naiman, Kereyid ve Merkid kabilelerinin yanı sıra gibi Karahitaylar ile yakın ilişkileri olan Uygurlar ve Moğol kabileleri arasında Nasturiler olmuştur. Karahitay imparatorluğu döneminde Semerkant, 13. yüzyıla kadar bir Nasturi metropolü olarak hizmet etmiştir.³⁸⁴

4.3.6 Yahudilik

Yahudilik, Uygurlar ve Doğu Kitanları arasında bulunmayan tek dindi. Ancak çağdaş bir Karahitay araştırmacısı olan Fahreddin Mubarak Şah, Yahudiliği Türkistan'ın dinlerinden biri olarak saymaktadır. 1150'lerde İran'ı ve Semerkant'ı ziyaret eden Yahudi gezgin Benjamin, Semerkant'da 50.000 kişilik büyük bir Yahudi topluluğu olduğunu bildirmiştir. Bu toplulukta pek çok eğitimli ve zengin insanların olduğunu ve başlarında "Haham Prens Obadiah'ın olduğunu not düşmüştür. Benjamin, Harezm'de 8.000 Yahudi bulmuş ve bu iki cemaatin muhtemelen kendisinin de tanımladığı İran'da gelişen Yahudi cemaatiyle yakın bağlantıları olduğunu düşünmüştür. Yahudiler Karahitay döneminde Hotan ve Aksu bölgelerinde yaşamış ve Hotan ordularında görev yapmışlardır.³⁸⁵

³⁸³ J. Dauvillier, "L'archéologie Desanciennes Églies De Rite Chaldéen", *Parole De L'orient* 6-7(1975-6), 376; Biran, *The Empire Of The Qara Khitai*, 178.

³⁸⁴ Biran, *The Empire Of The Qara Khitai*, 179; Biran, "True To Their Ways: Why The Qara Khitai Did Not Convert To Islam", 175-200.

³⁸⁵ Biran, *The Empire Of The Qara Khitai*, 179; Biran, "True To Their Ways: Why The Qara Khitai Did Not Convert To Islam", 175-200.

4.3.7 Taoizm

Taoizm bir inanç felsefesi olarak dünyadaki nesnelerin aslında gerçekten var olmadığını savunan bir inanç sistemidir. 1219'da Cengiz Han tarafından Türkistan'a çağrılan Çinli Taoist keşiş Chang Chun'a göre Uygurlar arasında Beş Balık'ta Taocu rahipler bulunmaktaydı.³⁸⁶

4.3.8 Tengricilik

Tengricilik, Türkler ve Moğollar arasında yaygın olan eski bir inanç sistemidir. Tengricilik, tek bir tanrı olan Tengri'ye tapınmayı merkezine alır ve doğanın kutsallığına vurgu yapar. Ayrıca, atalar kültü ve şamanizm de bu inanç sisteminin önemli bileşenlerindendir.³⁸⁷

Karahitay Devleti döneminde, Tengricilik önemli bir rol oynamış ve bu inanç, devlet yönetiminde ve halkın günlük yaşamında etkili olmuştur. Tengricilik, Karahitayların siyasi ve askeri başarılarında da etkili olmuş, hükümdarların meşruiyetini ve gücünü desteklemiştir. Tengricilik inancı, Karahitay hükümdarlarının, özellikle de devletin kurucusu Yelü Dashi'nin yönetiminde belirgin bir şekilde görülmüştür.³⁸⁸

4.3.9 Karahitay Devleti'nde Dinî Hoşgörü Politikası ve Sonuçları

Karahitaylar, İç Asya'nın dini hoşgörü politikasını sahip oldukları bölgelerde uygulamışlardır. Her dinin yaratıcısıyla insanlar arasında etkili bir iletişim aracı olduğu inancını yansıtan bu politika, çok dinli bir imparatorlukta uyum içinde yaşamayı sağlamıştır. Gürhan'ın din politikasının tek somut kanıtı, 1160'larda Semerkant'ta yazılan Çahar makale'de alıntılanan, 1142/3 civarında Buhara'daki valisine yazdığı mektuptur.

³⁸⁶ Biran, *The Empire Of The Qara Khitai*, 180.

³⁸⁷ Biran, *The Empire Of The Qara Khitai*, 112-115; Denis, Sinor, ed. "The Cambridge History of Early Inner Asia", Cambridge University Press, 1990, 230-240; Peter B. Golden, "Central Asia in World History", Oxford University Press, 2011, 78-82.

³⁸⁸ Biran, *The Empire Of The Qara Khitai*, 112-115; Sinor, "The Cambridge History of Early Inner Asia", 230-240; Golden, "Central Asia in World History", 78-82.

Yelü Dashi, Katvan'daki zaferinden (1141) sonra Mâverâünnehir'den ayrılmadan önce, Buhara'yı temsilcisi Müslüman bir Türk olan Atsız'a emanet etmiş ve ona sadr Abdülaziz oğlu Ahmed ile yakın iş birliği içinde çalışması talimatını vermiştir. Ahmed, Hanefî mezhebinin yerel reisiydi ve XII. yüzyılın başlarından itibaren şehri din ve idare alanlarında yönetmiştir. Gürhan şehirden ayrıldığında Atsız yerel halka baskı yapmaya başlamıştır. Bir Buhara heyeti, bu durumu anlatmak için Semirechye'de Gürhan'la görüşmeye gitmiş, Gürhan, şikayetlerini dinledikten sonra Atsız'a bir mektup yazmıştır.

“Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla. Atsız bilsin ki aramızda uzak mesafeler olsa da onayımız ve hoşnutsuzluğumuz yakındır. Atsız Peygamber Muhammed'in emrettiğini yapsın.” demiştir.³⁸⁹

Bu önemli kanıt, Karahitayların Müslüman uslubuna aşina olduklarını göstermenin yanı sıra, Karahitayların Buharalı Müslümanlara dinlerini yaşamaları için serbestlik tanıdığını şüpheyi yer bırakmayacak şekilde kanıtlamaktadır. Aynı zamanda, yeni Karahitay hükümdarları altında Müslüman otoritenin, bu durumda Müslüman bir alimin otoritesinin korunduğunu da tasdik etmektedir. Dahası, mektup açıkça İslâm hukukuna, yani Muhammed'in emirlerine uyulmasını, zulmü önlemek, yani adaleti sağlamakla eşit tutmaktadır.³⁹⁰

4.3.10 Karahitay Devleti'nde İbadet Özgürlüğü

Birçok kaynak, Karahitay döneminde Müslümanların dini yaşamını serbestçe devam ettirdiklerini doğrulamaktadır. Karahitaylar döneminde Mâverâünnehir de (1153/4-56/7) birkaç yıl geçiren Es-Sam'ânî (ö. 1166), burada pek çok Müslüman alimin geliştiğine dair birinci elden kanıtlar sunmaktadır. Buhara, Semerkant ve daha küçük Mâverâünnehir kasabalarında ve köylerinde tanıştığı alimler, İslâm hukuku, hadis, tefsir,

³⁸⁹ J. P. Roux, “La Tolerance Religieuse Dans Les Empires Turco- Mongols”, *Revue De L'histoire Des Religions* 201 (1986): 131-168; Biran, *The Empire Of The Qara Khitai*, 180.

³⁹⁰ Biran, *The Empire Of The Qara Khitai*, 180.

Arap grameri ve edebiyatı alanlarında uzmanlaşmışlardır. Es-Sam'ânî'nin kendisi de çalışma toplantılarına katılmış ve camide hadis yazdırmıştır.³⁹¹

Karahitaylar döneminde Mâverâünnehir'de yaşayan alimler bilgi edinmek ve bilimsel seyahatler yapmak amacıyla diğer İslâmi merkezlerle yakın bağlarını sürdürmüştür. İslâm, Karahitay imparatorluğun daha doğu bölgelerinde de Küçlük'ün yükselişine kadar özgürce uygulanmıştır. On üçüncü yüzyılın başlarında birçok medrese yapılmış ve Hotan'da üç binden fazla imam ve Sufi görev yapmıştır.³⁹²

Karahitaylar için Müslüman otoritenin korunması Ancak İslâm için din özgürlüğü, yalnızca ibadet özgürlüğü değil, aynı zamanda otorite kullanma hakkı anlamına da gelmiştir. İslâm yurdunu savaş yurdundan ayıran ana kriterlerden biri, yönetimin Müslümanların elinde olmasıydı. Müslüman yöneticiler kendi kurallarını uygulama gücüne sahip olacak ve kadılar İslâm hukukunu uygulayabilecekti. Karahitaylar Moğolların aksine, evrensel siyasi emelleri yoktu ve bu gerekçelerle İslâm'a karşı çıkmalarına gerek yoktu. Dahası Karahitaylar, tebaalarına göre sayısal olarak yetersiz olduklarının farkındaydılar ve bu nedenle kuzey Çin'deki Kitanlara rehberlik eden ilkeyi, yani "her bölgede ortak olana göre hükmetmek en iyi sonuçları getirir" ilkesini uygulamışlardır.³⁹³

Karahitayların Gelişinden önce bölgelerinde hüküm süren çoğu Müslüman hükümdarı genellikle unvanlarını ve ordularını korumuşlardır. Karahitaylar fethedilen eyaletlerde kalıcı bir Karahitay ordusu konuşlandırmamış ve Müslüman tebaasındaki kasabalara Müslüman temsilciler göndermeyi politikası haline getirmişlerdir. Bu durum dinî gerilimleri azaltmıştır. Karahitaylar geleneksel olarak Müslümanların boyun eğme sembolleri olan, hutbe ve sikke kullanmadıkları için, yöneticilerin Karahitaylar'a boyun eğdiğini gösteren neredeyse hiçbir işaret yoktu. Karahanlı hükümdarlarının Karahitaylar

³⁹¹ Biran, *The Empire Of The Qara Khitai*, 177.

³⁹² Biran, *The Empire Of The Qara Khitai*, 192; Biran, "True To Their Ways: Why The Qara Khitai Did Not Convert To Islam", 175-200.

³⁹³ Biran, *The Empire Of The Qara Khitai*, 192; Biran, "True To Their Ways: Why The Qara Khitai Did Not Convert To Islam", 175-200.

altında taşıdıkları unvanlara bakıldığında, onların bağımsız hükümdarlar olmadıklarını tahmin etmek pek mümkün olmamıştır. Karahitay yönetimindeki İslâm'ın gücünün bir başka göstergesi, Müslüman alimlerin zarar görmemiş olmasıydı. Cüzcânî, Karahitayların bu alimlere saygısını övmüştür. 1220'lerin başında Mâverâünnehir'i ziyaret eden Yelü Chucai, Batı bölgelerinin adetlerini tüm inançlarda özgür ve din alimlerinin vergiden muaf tutulduğunu söylemiştir. 1158'de Semerkant'ın Karahanlı hükümdarına yardım etmek için gönderilen takviye kuvvetleri Harezm Şah'ın kuvvetlerine saldırmamaya karar verdiğinde, Karahitaylar, Batı Karahanlılar ile Harzem arasında arabuluculuk yapmaları için imam ve ulema görevlendirmiştir.³⁹⁴

Karahitaylar diğer dinlerin mabetlerini harap eden ve kirleten Karahanlıların aksine, Müslüman mabetlerine hiçbir zaman zarar vermemiş Buhara, Uzgand ve Balasagun'daki heybetli minareleri olduğu gibi bırakmışlardır. Kendi ülkelerindeki dinî bina faaliyetlerine itiraz etmemişlerdir. Karahitaylar da Müslümanlar yüksek makamlara gelmişlerdir. Örneğin son Gürhan'ın veziri, Mahmud Tai adında Müslüman bir tüccardı ve Gürhan'ın saray doktoru, Mahmud el-Uzgandi'nin oğlu Müslüman kadı Şemseddin Mansur'du.³⁹⁵

4.3.11 Karahitay Devleti'nde Adalet Anlayışı

Karahitaylar'ın tebaasına verdiği geniş dinî hoşgörü ve siyasi özerklik, nispeten iyi huylu bir fetih ve başlangıçta makul mali taleplerle birleştiğinde, Karahitaylar'a adil yöneticiler olarak sağlam bir itibar kazandırmıştır. Bu sadece tebaasının desteğini almak için yardımcı olmakla kalmamış, aynı zamanda İslâm'ı benimsemeseler bile Karahitay yönetimini meşrulaştırabileceği için dinî anlam taşımıştır. Orta çağ Müslüman siyaset teorisinde adalet, doğru hükmetmenin temeliydi ve Karahitay yönetimi altındaki Batı Karahanlıların unvanlarında ve methiyelerinde adaletle yapılan vurgu, hükümdarın meşrulaştırılmasındaki merkezi konumunu göstermiştir. Müslüman yönetim için adaletin

³⁹⁴ Biran, *The Empire Of The Qara Khitai*, 194; Biran, "True To Their Ways: Why The Qara Khitai Did Not Convert To Islam", 175-200.

³⁹⁵ Biran, *The Empire Of The Qara Khitai*, 194; Biran, "True To Their Ways: Why The Qara Khitai Did Not Convert To Islam", 175-200.

önemini vurgulamanın edebi yollarından biri, "Adil bir kafir, adaletsiz bir Müslüman yöneticiye tercih edilir" şeklinde de bilinen "Devlet inanmayanlarda kalır, adaletsizlikte değil" özdeyişiydi. 11. yüzyıldan itibaren Müslüman edebi eserlerinde sık sık alıntılanan ve hatta Peygamber'e atfedilen özdeyişin hukuki veya siyasi bir anlamı yoktu, ancak gayrimüslim yöneticilerin çoğalmasıyla bu özdeyiş bir anlam kazanmıştır. Karahitay Devleti'nin politikaları, Müslüman dünyasının sınırındaki bölge olan Mâverâünnehir'in, kafir efendilerine rağmen kendilerini İslâm'ın bir parçası olarak gördüğü bir durumu yaratmıştır. Ayrıca, Karahitaylar Ceyhun nehrinin batısındaki diğer Müslüman toprakları için doğrudan bir tehdit oluşturmamıştır.³⁹⁶

4.3.12 Karahitay Devleti'nde Küçlük'ün Dinî Politikası

Karahitaylar'ın genel dinî hoşgörüsünün aksine, Küçlük'ün hükümdarlığı (1211-18) daha çok İslâm karşıtı politikasıyla ünlüdür. Karahitay tahtını gasp ettikten sonra, eski bir Hristiyan ve yeni din değiştirmiş bir Budist olan Küçlük, tebaasına ya Hristiyanlığı ya da Budizm'i seçmeleri için baskı yapmıştır. Küçlük, İslâm akidesinin alenen teşhirini yasaklamış, bu politikası, "müezzinlerin ezanlarının, tevhid ve müminlerin ibadetlerinin kesilmesine, mekteplerin kapatılıp yıkılmasına" yol açmıştır. Hotan'ı fethettikten sonra Küçlük, Hristiyanları ve Müslümanları içeren dini bir tartışma düzenlemiş, Müslüman kaynaklara göre tartışmayı kazanan Müslüman imamı, dininden dönmeyi reddedince idam edilmiş ve Müslümanlara yönelik baskı ve şiddet uygulamıştır. Küçlük'ün mahsulleri yağmalamak veya yakmak ve kafirlerin kıyafetlerini giyme emri gibi haksız politikaları, Müslüman tebaa ile arasını açmıştır.³⁹⁷

Küçlük 'ün bu İslâm karşıtı politikaları, Moğolları Müslümanların kurtarıcıları olarak tasvir etmeleri için fırsat vermiştir. Cebe'nin Küçlük'e karşı seferini anlatan Cüveynî ve Rashid al-Dîn, Moğol komutanının Kaşgar'a girdikten sonra herkesin

³⁹⁶ Biran, *The Empire Of The Qara Khitai*, 190; Biran, "True To Their Ways: Why The Qara Khitai Did Not Convert To Islam", 175-200.

³⁹⁷ Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, 109; Biran, *The Empire Of The Qara Khitai*, 197.

atalarının dinine bağlı kalabileceğini ilan ettiğini vurgulamıştır. Bu açıklama, Moğolların Küçlük'ü ele geçirmesinden çok önce halkın desteğini kazanmasını sağlamıştır.³⁹⁸

4.3.13 Karahitay Devleti'nin İslâmlaşmaması

İslâm, Türkistan'daki diğer göçebeler gibi Karahitaylar'ı fethetmeyi başaramamıştır. Bu Karahitaylar'ın kısa yönetim süreleri ve Çin-Kitan geleneğinden kaynaklanmaktaydı. Bu gelenek, İslâm'ın diğer göçebelere sağladığı toplumsal kimlik, devlet olma araçları ve meşrulaştırma işlevlerin aynısını yerine getirmiştir. Karahitaylar'ın, seleflerinden veya haleflerinden farklı olarak İslâm'ı benimsememesinin nedeni onların Çin-Kitan geleneğine bağlılıklarından dolayıdır. Karahitaylar, kimliklerini şekillendirmek için Çin ile Müslüman dünyası arasında bir seçim yapmak zorunda kalsaydı, Cürçen'in ve Song'un askeri gücü, Orta-İslâm dünyasının parçalanmış dünyasından daha etkileyici olmalıydı. İç Asya halklarını İslâm'ı benimsemeye iten bir diğer önemli sebep, Müslüman tebaası ve komşuları arasında meşruiyet kazanma ve fetihlerini meşrulaştırma arzusuydu. Ancak Karahitaylar, kendileri Müslüman olmadan da Müslüman dünyasında meşruiyet kazanmayı başarmışlardır. "adil" politikaları, Çin'in prestiji ve Türk yöneticilere ve Türk ve Türkleşmiş nüfusa olan yakınlıkları, onların bunu başarmalarını sağlamıştır. Dolayısıyla meşruiyet kazanmak için İslâm'a ihtiyaçları yoktu. Türkistan'daki çok dinli imparatorlukları içinde, Karahitayları İslâmlaşmaya teşvik eden hiçbir siyasi veya sosyal baskı yoktu. Onları kendilerini İslâm'la ilişkilendirmeye sevk eden herhangi bir özel çıkar da yoktu.³⁹⁹

Karahitaylar Müslüman dünyasında ve ötesindeki ününü 1141'de, o zamana kadar yenilmez olan ve zamanının açık ara en güçlü Müslüman lideri olan Sultan Sencer'i ezerek kazanmıştır. Hükümdarlıkları boyunca Karahitay, Müslüman komşularına karşı bu askeri üstünlüğün tadını çıkarmaya devam etmiş ve bu, İslâmlaşmanın cazibesini en aza indirmiştir. Karahitaylar çoğunlukla kendi merkez bölgelerinde ve şehirlerin dışında

³⁹⁸ Bertold Spuler, *İran Moğolları” Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri, 1220-1350”*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2011), 259; Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, 110; Biran, *The Empire Of The Qara Khitai*, 197.

³⁹⁹ Biran, *The Empire Of The Qara Khitai*, 197; Biran, “True To Their Ways: Why The Qara Khitai Did Not Convert To Islam”, 175-200.

yaşamışlar bu nedenle Müslüman şehir kültürüne fazla maruz kalmamışlardır. Yine de Türkistan'da Karahitay'a katılan bazı göçebe Türk kabilelerinin İslâm'ı kabul etmiş olmaları olasıdır. Ayrıca, Karahitay, merkezi ve yerel yönetimlerinde ve daha büyük sayılarda, askeri seferlere ortak katılımlarında Müslümanlarla temasa geçmişlerdir.⁴⁰⁰

4.4 KARAHİTAY DEVLETİ'NDE EKONOMİK HAYAT

4.4.1 Avcılık

Avcılık, Karahitaylar arasında popüler bir kraliyet sporu olarak yapılmaktaydı. 1146'da bir Jin elçisi Karahitay'dan Cürçen'lere boyun eğmesini istemek için geldiğinde, İmparatoriçe Gantian ile avlanma alanlarında karşılaşmıştır. 1211'de Küçlük, avlanırken kayın pederi Zhilugu'yu ele geçirmiştir. Hem Kitanlar hem de Moğollar arasında avcılık, kuşatma tekniğinin uygulandığı bir tür askeri eğitim olarak da kullanılmıştır. Eğlence ve askeri eğitimin yanı sıra, avcılığın belirli bir ekonomik işlevi vardı. Avcılık, Karahitay Devleti'nde yaşayan göçebelere fazladan et sağlamış ve onları kendi hayvanlarını öldürmek zorunda kalmaktan kurtarmıştır. Ayrıca avladıkları hayvanların derisinden ve kürkünden ev içi ihtiyaçlarını (giysi gibi) karşılamışlar ve o deri ve kürkleri ihracat için kullanmışlardır.⁴⁰¹

Avcılık, Selçuklular, Karahanlılar, Karluklar ve Harezmsahlr Moğollar ve gibi diğer Türkistan devletleri arasında da yaygın olduğundan dolayı Avrasya'nın tamamında ortak bir bağ ve buluşma alanı olarak hizmet etmiştir. On ikinci ve on üçüncü yüzyıllarda İç Asya avcılığının bir başka özelliği de tehlikeli olmasıydı. Avlanma, siyasi rakipleri ortadan kaldırmak için favori bir fırsat olmuştur. Örneğin Karahanlı hükümdarı kadir han,

⁴⁰⁰ Biran, *The Empire Of The Qara Khitai*, 197; Biran, "True To Their Ways: Why The Qara Khitai Did Not Convert To Islam", 175-200.

⁴⁰¹ Serdar, Sayın, "Karahitay İmparatorluğunda", 127-141; Biran, *The Empire Of The Qara Khitai*, 168; Wang, Feng-Mei, "On The Social Economy And The Rule Of The West Liao Country", *Journal Of Jishou University (Social Sciences Edition)*, Vol.31, No.2, (2010), 48-52.

avdayken Sultan Sencer'in adamları tarafından yakalanmış, Cengiz Han, küçlük'ün amcası Nayman reisi Bolu'yu avlanırken yakalamıştır.⁴⁰²

Avcılık, Türkistan devletlerinde siyasi muhaliflerin bertaraf edilmesi için elverişli bir fırsat olmuştur. Ayrıca hükümdarlar vasallarını ve yerel valilerini davet ettiği büyük ölçekli toplu avlanma törenleride yapmışlardır. Küçlük, Karahitay hükümdarı ve kayın pederi olan Zhilugu'yu yakalamak için 8.000 adam kullanmıştır. Avcılık ne kadar tehlikeli olsa da Türkistan hükümdarlarının ve Karahitaylar'ın siyasi kültürünün önemli bir parçası olmuştur.⁴⁰³

4.4.2 Hayvancılık

Kitanlar aslen göçebe bir halktı ve Kitan Hanedanlığının sonuna kadar Kitan halkının çoğu göçebe ekonominin üretim tarzını sürdürmüştür. Karahitaylar da Kitan halkı devletin kurulduğu ilk yıllarda su bitkilerini kovalayan, hayvancılık yapan, balık tutan, avlanan ve keçe çadırlarda yaşayan göçebeler olarak yaşamıştır. Karahitay Devleti'nin yönetim merkezi olan Issık Gölü ve İli Nehri Havzası eski çağlardan beri göçebelerin yaşadığı yerler olmuştur. Karahitay Devleti'nin bol yağış alan ve zengin otlakları olan bu bölgeleri Doğu Karahan Hanedanlığından ele geçirmesinden sonra hayvan yetiştiriciliğinde çok fazla ilerlemiştir. Kitanlar için en önemli hayvan attı ve at yetiştiriciliğinde ustalaşmışlardır.⁴⁰⁴

Göçebe Kitan halkı hayvanları otlatmak için çeşitli kurallar koymuştur bu kurallar: hayvan sürülerini her yıl nisandan ağustos'a kadar otlamaları için serbest bırakmışlar, ağustos sonunda onları soğuktan korumak için korunaklı barınaklara almışlardır. Kitan halkı hayvanlarını yazın Buli'er bölgesinde otlatmış kışın ise Balagasun'a götürmüşlerdir. Kitan Hanedanlığı zamanında, Kitan halkı grup otlatma sistemini, yani ulusal otlaklar oluşturmak için en iyi otlakları seçmek için uygulamaya

⁴⁰² Serdar, Sayın, "Karahitay İmparatorluğunda", 127-141.

⁴⁰³ Biran, *The Empire Of The Qara Khitai*, 169.

⁴⁰⁴ Feng-Mei, "On The Social Economy", 48-52.

başlatmış ve hükümet, mera kaynaklarının daha verimli kullanılabilmesi için yetkililer atamıştır. Karahitay Devleti bu sistemi miras almış ve Karahitay hükümdarı ülkenin kuzeyindeki meraları yönetmek için özel bir yetkili atamıştır.⁴⁰⁵

4.4.3 Balıkçılık

Karahitay Devleti'ndeki Kitan halkının önemli bir üretim faaliyeti de balıkçılıktır. Kitan halkı başlangıçta hayvancılık, balıkçılık ve avcılığa eşit önem veren bir ulus olmuştur. Doğrudan Karahitay sınırları içerisinde birçok birçok göl ve nehir bulunmaktaydı. Balkhash Gölü'nün güneyinde yedi nehir bulunmakta ve bu nehirlerin en büyükleri Yili Nehri, Talas Nehri, Chu Nehridir. Ayrıca bu bölgede bulunan göllerin en büyükleri Issık Gölü ve Sailimu Gölü olup, çok fazla küçük göl bulunmaktaydı. Bu nehirler ve göller Kitan halkının balıkçılıkla uğraşmasını kolaylaştırmıştır. Karahitay Devleti'ndeki Kitan halkı, kışın balık tutmak için donmuş nehir ve göllerde buzı kırmayı öğrenmiş ve buz üstünde barınak kurmuştur. Kitan halkının uygulamış olduğu bu yöntem bugün bile Çin'in kuzeyinde uygulanmaktadır.⁴⁰⁶

4.4.4 Tarım

Karahitay Hanedanlığının ilk günlerinde, hayvancılık ekonomisi Kitan halkı arasında baskın bir konuma sahip olsa da Karahitay Hanedanı'nın yöneticileri de tarımsal üretimin gelişmesine büyük önem vermiştir, temelde tarım arazilerini yok etmemişler ve tarım tesisleri ve çiftçilerden sadece arazi vergileri toplamışlardır.⁴⁰⁷

Karahitay Hanedanlığının sonraki döneminde, hayvancılık bu bölgelerde hâlâ önemli bir konuma sahip olsada Kitan halkının çoğunun ekonomik faaliyetleri hayvancılıktan yerleşik tarıma kaymıştır. Karahitay Hanedanlığı'ndaki Kitan halkı için yerleşik tarıma geçiş, ilk olarak yönettikleri bölgelerdeki su koruma ve sulama tesislerine yansımıştır. Kitan halkı doğrudan Karahitay Devleti'nin yönetimi altındaki topraklarda

⁴⁰⁵ Feng-Mei, "On The Social Economy", 48-52.

⁴⁰⁶ Feng-Mei, "On The Social Economy", 48-52.

⁴⁰⁷ Serdar, Sayın, "Karahitay İmparatorluğunda", 127-141.

bazı sulama ağıları inşa etmiştir. Bu kanallar, yalnızca kentin eteklerindeki tarım arazilerini sulamakla kalmamış, aynı zamanda kent sakinlerine de su sağlamıştır.⁴⁰⁸

Doğrudan Karahitay yetkisi altındaki bölgelerde tahıl ve pamuk yetiştirilmiştir. Burada yetişen pamuğun çok kaliteli olduğu ve Çin söğüt çiçeği benzediği söylenilmiştir. Başlarda göçebe hayat tarzında yaşayan Kitan halkı yerleşik ve sulu tarıma geçtikten sonra ana besin kaynakları olan makarna, et ve süt ürünleri Kitan halkının vazgeçilmez gıdası olmaya devam etse de buğday, darı, pirinç, fasulye ve çeşitli sebzeler Kitan halkının temel gıda maddesi haline gelmiştir. Kitan halkı pirinç ve buğdayın yanında kavun, üzüm ve narlar yetiştirmiştir. Kitan halkı Qihe bölgesinde üretilen tatlı meyvelerden şarap yapmasını öğrenmişler ve yerel içecekleri olan sütün yanında meyve suları ve alkollü içeceklerde içmişlerdir. Şarap en sevdikleri içecek haline gelmiştir.⁴⁰⁹

Ayrıca arkeolojik verilerine göre Kitan halkı pamuk ekimi ve ipekböcekçiliği, gıda ürünleri açısından buğday, darı ve bakla; ayrıca topraktan çıkarılan kurutulmuş kavun tohumları ve elma yetiştirmiştir. Karahitay Hanedanlığının ilk günlerinde, Karahitay Hanedanlığını tarafından yönetilen bölgelerde temelde büyük çaplı savaşlar olmamış ve Türkistan'ın doğu kısmı onlarca yıl barış içinde yaşamıştır. Uzun süreli barış içinde yaşayan Kitan halkının askerleri kariyerlerinden vazgeçmiş yerleşmeye, toprağı sürmeğe ve tahıl yetiştirmeye için teşvik edilmiştir.⁴¹⁰

4.4.5 Çömlekçilik

Karahitay Devleti'nde Çömlekçilik endüstrisi büyük miktarlarda inşaat malzemesi üretmiştir. Bunlar: tuğlalar, kiremitler, çanak, çömlek ve su borularıdır. Qihe bölgesinde, yapılan kazılarda karahitay dönemine ait çoğu standart kadeh ve matara olan çok sayıda cam kap, çay kaseleri, tepsiler, kandiller, tabaklar ve depolama için çeşitli

⁴⁰⁸ Serdar, Sayın, “Karahitay İmparatorluğunda”, 127-141.

⁴⁰⁹ Feng-Mei, “On The Social Economy”, 48- 52.

⁴¹⁰ Serdar, Sayın, “Karahitay İmparatorluğunda”, 127-141.

büyük çanak çömlekler bulunmuştur. Karahitay Devleti'nde cam imalatı gelişmiş evlerdeki pencerelerden vazolara kadar hepsi camdan yapılmıştır.⁴¹¹

4.4.6 İnşaat Sektörü

Karahitay Hanedanlığının son dönemlerinde, Kitan halkının çoğu tarıma ve el sanatları üretimine yöneldiğinden dolayı göçebe yaşam tarzından yerleşik hayata geçmiş ve şehirlerde oturmaya başlamıştır. Zenginlerin evleri, tüm evin merkezi olan, çeşitli amaçlara sahip ondan fazla evle çevrili bir iç avluya sahiptir ve pencereler camla donatılmıştır. Zanaatkârların evleri genellikle küçük ve bir avluya sahiptir. Bu küçük avlunun ortasında önde atölye arkada konut olmak üzere ikiye ayıran bir koridor bulunmaktaydı. Fakirler için konutlar küçük ve avlusuz olarak yapılmıştır. Karahitay evlerinin duvarları kerpiç, temelleri ve tabanları çoğunlukla kare tuğla ile kaplanmıştır. Kitan halkının göçebelikten yerleşik hayata geçişi, şehirlerin genişlemesine ve inşaat sektörünün gelişmesine neden olmuştur.⁴¹²

4.4.7 Vergiler

Yelu Dashi, Karahan Hanedanlığı tarafından doğrudan yönetilen bölgelerde uygulanan İktâ sistemi uygulamamıştır. Bölgede yaşayan kraliyet ailesine ve üst düzey memurlara tımar vermemiş, merkezi bir sistemi benimsemiştir. Bakanlıklar aşiret örgütlerine bağlı olmaktan çıkıp devlete bağlı hale gelmiştir. Her bakanlık sabit bir ikamet yeri farklı yönetim kademelerine ayırmıştır. Her seviyedeki idari bölgeler, doğrudan Gürhan tarafından atanan yetkililerin yetkisi altındaydı ve Kitan kabileleri, savaş

⁴¹¹ Feng-Mei, "On The Social Economy", 48- 52.

⁴¹² Igor De, Rachewiltz, "The Hsi-Yu Lü By Yeh-Lü Ch'u-Ts'ai", *Monumenta Serica*, V.21, (1962), 20-21.

sırasında merkezi hükümet tarafından geçici olarak atanan askeri görevlilerin komutası altındaydı.⁴¹³

Karahitaylar'da erkeklerin 18 yaşını geçtiklerinde bağımsız hane haline geldikleri ve her hanenin vergilendirme ve askerlik hizmeti için temel birim haline geldiği sonucuna varılmıştır. Hane halkı vergilendirme, göçebe ülkelerde ve İslâmi ülkelerdeki vergilendirme geleneğinden farklı olmuştur. Song Hanedanlığı'nın feodal vergilendirme sistemini devralmıştır.⁴¹⁴

Karahitay yönetimi altındaki halk devlet tarafından gönderilen memurlara, Kitan ve Han ondalık yasalarını ve hane halkı düzenlemelerini taklit ederek hane bazında vergi ödemişlerdir. Karahitay yönetimi tarafından uygulanan vergi oranı, Karahan Hanedanlığınınkinden daha düşüktür. Karahitaylar iktidara gelmeden önce, Karahan Hanedanlığı tarafından toplanan yerel vergi oranı, yani arazi vergisi hasadın üçte biri kadardı. Ancak Karahitaylar iktidara geldikten sonra Balagasun sakinleri, "ellerinde bulunanların onda birini vergi olarak vermiştir. Karahitaylar tarafından doğrudan yönetilen bölgelerde toplanan vergiler çok hafiftir.⁴¹⁵

Karahitaylar vassal devletlere veya aşiret reislerine ülkelerini yönetmelerine izin vermiştir. Ancak Gürhan'a boyun eğme işareti olarak kemerlerine asmaları için onlara gümüş madalya vermiştir. Fetih döneminde, Karahitay hükümdarları bir şehri ele geçirdiklerinde her haneden vergi olarak yalnızca bir altın dinar toplamıştır. Daha sonra Karahitaylar, vassal devletlerden kendilerine ödemeleri için yıllık 3000 dinar haraç koymuştur. Bu haraçları toplamak için her vassal devlete şahne adı verilen valiler yerleştirmiştir. Şahnenin görevi devlet emirlerini iletmek ve vergi toplamaktır.⁴¹⁶

⁴¹³ Rachewiltz, "The Hsi-Yu Lü By Yeh-Lü Ch'u-Ts'ai", 20-21.

⁴¹⁴ Feng-Mei, "On The Social Economy", 48- 52; Vladimir Belyaev, Vladimir Nastich, Sergey Sidorovich, "The Coinage Of Qara Khitay: A New Evidence (On The Reign Title Of The Western Liao Emperor Yelü Yilie)", (3rd Assemani Symposium, 2011), 128-143.

⁴¹⁵ Serdar, Sayın, "Karahitay İmparatorluğunda", 127-141.

⁴¹⁶ Feng-Mei, "On The Social Economy", 48- 52.

4.4.8 Ticaret

Mâverâünnehir bölgesinin Karahitaylar devleti tarafından fethedilmesiyle İpek Yolu, ticaret yollarının kontrolü Karahitay Devleti'ne geçmiştir. Bu uluslararası ticaret Karahitaylar döneminde de işlemeye devam etmiştir. Çin ile olan ticari işler Tangut imparatorluğu aracılığıyla Uygurlar tarafından yapılmıştır. Karahitay Devleti, vergi ödemelerinde ve ticarete Karahanlı gümüş ve altın paraları kullanmıştır. Karahitay Devleti'nin ilk parası hükümdar Yelü Yili döneminde basılmıştır. Karahitayların Çin tipi ve İslâmi tip olmak üzere iki çeşit parası vardır. İslâmi tip madeni paraların nicelik üstünlüğü ve gizlenmesi, onların gerçek ödeme aracı olduğunu, Çin tipi sikkelerin ise sadece geçmişin sembolleri olduğunu göstermektedir.⁴¹⁷

4.5 KARAHİTAY DEVLETİ'NDE MERKEZİ YÖNETİM

Karahitay yönetiminin merkezi modern Kırgızistan'daki Çuy vadisinde bulunan başkent Balasagun'dur. Burası, insanların Gürhan'dan yardım istemek için geldikleri bir bölge olmuştur. Bu bölge, yıkılmasından sonra bile Karahitaylar ile ilişkilendirilmektedir. Ayrıca Küçlük'ün saltanatında (1211-18) Fergana'daki Kasan, Balasagun'a tabiydi, yani merkezi bölgenin bir parçasıydı. Karahitay yönetiminin başında Hanlar Hanı veya evrensel Han olan Gürhan bulunmaktaydı. Gürhan ayrıca Çin imparatoru (veya imparatoriçe) unvanını taşıyordu. Yelü Dashi, ilk Karahitay imparatoru olarak tahta çıktığında, hanedan mensuplarına fahri unvanlar verme geleneğini sürdürmüştür.⁴¹⁸

Gürhan, imparatorluğun en büyük hükümdarı, ordusunun komutanı ve imparatorluğun iç ve dış politikasını belirleyen kişiydi. Gürhan, komutanlarına hiçbir zaman ikta vermemiş ve gücü direk kendinde toplamıştır. Bu gelenek Karahitay merkezîyetçiliğinin temelini oluşturmuştur. Maaşlar Gürhan tarafından ödenmiş ve elde edilen zenginlik Gürhan'ın kendisine ait olmuştur. Orduya yapılan ödemeler, Gürhan'ın

⁴¹⁷ Vladimir Nastich, "The Enigmatic "Starvation" Dirham (Al-Ūzjand, 610 Ah): A Coinage Of The Qarakhitay Gürkhan?" *Oriental Numismatic Society Newsletter*, No. 167, (2001), 3-5.

⁴¹⁸ Özeydin, "Gürhan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XIV, 323; Biran, *The Empire Of The Qara Khitai*, 104.

birlikleri arasında sıkı bir disiplin uygulanmasına sebep olmuş ve bu uygulama imparatorluk topraklarının yağmalanmasını engellemiştir. Hem Yelü Dashi hem de Yelü Yilie kendisinden sonra varis bırakmışlardır. Dashi, oğlu Yilie'yi varisi olarak seçmiş, Yelü Yilie reşit olmadığı için önce karısının başarılı olmasını emretmiştir. Yilie'nin oğulları da küçük olduğu için yerine kız kardeşi Pusuvan'a doğrudan kendi yerine geçmesini emretmiştir.⁴¹⁹

Gürhan'ın statüsü, hanedanın yönetimi boyunca değişiklik göstermiştir. Karahitay'ın son zamanlarına ait birçok olay, Gürhan'ın akrabaları ve yüksek bakanları karşısındaki prestijinin azaldığını göstermektedir. En belirgin örnek, İmparatoriçe Pusuvan'ın (1164-77) kayınpederi Xiao Wolila tarafından 1177'de gerçekleştirilen darbedir. İmparatoriçenin kayınbiraderi ile olan ilişkisi, Xiao Wolila'nın hem kendisini hem de sevgilisi küçük oğlunu öldürmesine neden olmuş ve Zhilugu'nun tahta geçmesinde etkin bir rol oynamıştır. Kişisel görevliler (jinshi), imparatorluk korumaları (huwei) ve imparatorluk prenslerinin öğretmeni olan saray doktorları Karahitay devlet yönetiminde Gürhan'a yardımcı olan kişilerdir. Mahkeme görevlileri genellikle askeri komutanlar arasından seçilmiştir. İmparatorluk hanesine personel sağlamanın yanı sıra, merkezi yönetimin ana işlevlerinden biri de askeri seferler düzenlemektir.⁴²⁰

Karahitay askeri faaliyetlerinde Gürhan'ın altında Fumalar yani imparatorluğun damatları veya imparatoriçenin kocaları askeri liderlikte özel bir konuma sahip olmuşlardır. Abensi adlı bir fuma 1170'lerde Karahitay doğu kuvvetlerine komuta etmiş, Pusuvan'ın kocası Xiao Duolubu, 1172'de Tekiş'i Harezmi Şah olarak tahta çıkarmak için gönderilen kuvvete ve ardından 1172'de Tekiş'i kardeşi Sultan Şah lehine tahttan indirmeye çalışan kuvvete komuta etmiştir.⁴²¹

⁴¹⁹ Biran, *The Empire Of The Qara Khitai*, 104; Michal Biran, "Unearthing The Liao Dynasty's Relations With The Muslim World: Migrations, Diplomacy, Commerce, And Mutual Perceptions", *Journal Of Song-Yuan Studies*, Vol. 43, (2013), 221-251.

⁴²⁰ Biran, *The Empire Of The Qara Khitai*, 105; Biran, "Unearthing The Liao Dynasty's Relations With The Muslim World", 221-251.

⁴²¹ Biran, *The Empire Of The Qara Khitai*, 109; Biran, "Unearthing The Liao Dynasty's Relations With The Muslim World", 221-251.

Karahitay birliklerine komuta eden bir diğer önemli görev ise, Türkî bir unvan olan vekilharç anlamına gelen tayangudur. Sadece unvanıyla tanınan bu makamın en ünlü sahibi, Andhud savaşında ve 1210'da Harezm Şah'a karşı yapılan savaşta belirleyici bir rol oynayan Talas'taki Karahitay birliklerinin komutanıdır. Balasagun'a 'a bağlı olan şehir ve kasabalarda Gürhan'ın Şahne veya Basqaq olarak bilinen yerel valileri bulunmaktaydı. Kitan soyundan gelen bu valilerin asıl görevi vergi ve haraç toplama, maaşların dağıtımını olmuştur. Karahitay merkezine direk bağlı yerlerden hane başına bir dirhem vergi almıştır.⁴²²

4.5.1 Karahitay Devleti'nde Yönetimin Dili

Karahitay İmparatorluğu çok dilli bir imparatorluktu. Karahitay sikkelerindeki Çince karakterler, Çin hükümdarlık unvanları ve çeşitli Çince unvanlar, bazı Müslüman kaynaklarda da tasdik edilmiştir. İbnü'l-Esir'in Gürhan unvanının menşei hakkındaki görüşleri bu bağlamda önemlidir. Ona göre, Kü kelimesi Çince'de en büyük krallarının unvanıdır. Han kelimesi de en büyük kral anlamına gelen Türk Kağanlarının unvanıdır. İbnü'l-Esir, Karahitay Devleti'nin Çince ve Türkçe konuştuğunu zikretmektedir. Karahitaylar ataları olan Kitanlar'ın dilini de kullanmışlardır. Karahitay idari unvanı tulu, bir Kitan unvanıydı, Kitanlar için onurlu bir unvan olan mahkeme asilzadesi anlamındaki shali de Kitan ünvanıydı. Ayrıca Batı Moğolistan'da üzerinde Kitanca yazılmış bir çini bulunmuştur. Bulunan bu çininin yelü Dashiye ait olduğu düşünülmektedir. Mâverâünnehir Müslümanları ile Karahitay yazışmaları Farsça yazılmış ve Arap alfabesi kullanılmıştır. Komutan Tayangu, kendisi için yazılan Farsça methiyeleri takdir edecek kadar Farsça bilmektedir Karahitay yönetiminde birkaç Arapça, Farsça ve Türkçe unvan tasdik edilmiştir. Ayrıca bir Uygur'un Karahitay prenslerine eğitmen olarak atanması, Uygur Türkçesinin yönetimin dillerinden biri olabileceğini düşündürmektedir.⁴²³

Bu karmaşık dilsel durum, Türkistan'da Karahitay döneminden önce ve bu dönemde hüküm süren birçok dili yalnızca kısmen yansıtmaktadır. Karahitay Devleti'nin

⁴²² Biran, *The Empire Of The Qara Khitai*, 109.

⁴²³ Biran, *The Empire Of The Qara Khitai*, 169.

Türkistan'a gelmesinden yarım yüzyıl önce, Balasagun ve Talas yaşayanlar hem Türkçe hem de Soğdca konuşmaktaydılar. Ayrıca Balasagun'da on üçüncü yüzyılın başlarına ait mezar yazıtları içerisinde Uyгурca, Arapça, Türkçe, Farsça ve Süryanice'ye rastlanır.⁴²⁴

4.5.2 Karahitay Devleti'nde Vassal Bölgelerin Yönetimi

Karahitay Devleti'ne bağlı aşiretlerin yönetimi hakkında çok az şey bilinmektedir. Elimizdeki tek kesin bilgi, kabile reislerinin Karahitay Devleti'ne boyun eğdiklerini ifade etmek için yetki tabletleri ve imparatorluk mühürleri aldıklarıdır. 1163-4'te Gürhan, Batı Karahanlılara, Karlukları Semerkant'dan Kaşgar'a sürmelerini emretmiştir. Karahitay Devleti aşiretler üzerindeki kontrolün oldukça sıkı olmasından dolayı, Mâverâünnehir Karlukları Kaşgar'a sürülerek zorla boyun eğdirilmişlerdir. Aşiretlerin görevleri hakkında somut bir bilgi bulunmamakla birlikte, Vassal krallıklar gibi aşiretlerin de Gürhan'a askeri yardımda bulunma zorunluluğu vardır.⁴²⁵

Karahitaylar vassal krallıkların mevcut yönetimine dokunmamışlardır. Ancak ara sıra, kendilerine düşmanca bir tavır alan hükümdarı daha yumuşak bir hükümdarla değiştirmişlerdir. Karahitayların vasallarının iç işlerine karışmasının bir başka biçimi de 1172'de Tekiş için yaptıkları gibi, kayda değer bir mali kazanç karşılığında tahtta hak iddia eden birini desteklemeleri olmuştur.⁴²⁶

Aşiret reisleri gibi, Karahitaylara bağlı hanedan yöneticileri de ya bellerine astıkları ya da saray kapılarına yapıştırdıkları gümüş yetki tabletleri almışlardır. Karahitaylar savaş döneminde, bir şehri ele geçirdiklerinde kendi merkezinde topladıkları gibi her haneden vergi olarak yalnızca bir altın dinar toplamıştır. Daha sonra Karahitaylar, vassal devletlere kendilerine ödemeleri için yıllık 3000 dinar haraç koymuşlardır. Bu haraçları toplamak için yine her vassal devlet için şahne adı verilen valiler yerleştirmiştir. Gürhan'ın temsilcisi olan Şahne'nin asıl görevi, yerel hükümdarı denetlerken vergilerin

⁴²⁴ Serdar, Sayın, "Karahitay İmparatorluğunda", 127-141.

⁴²⁵ Biran, "Unearthing The Liao Dynasty's Relations With The Muslim World", 221-251.

⁴²⁶ Biran, *The Empire Of The Qara Khitai*, 110.

toplanmasını denetlemektir. Şahne, denetlediği şehir üzerindeki mali talepleri artırabilirdi. Yelü Dashi zamanında bu valiler daha uyumlu çalışırken, hanedanın sonlarına doğru mantıksız talepleri ve kibirli tavırları gerilim kaynağı olmuştur.⁴²⁷

Gürhan'ın elçileri Karahitaylar ile Harezmi arasındaki çalkantılı ilişki bize Gürhan elçileri ile onların vasalları arasındaki ilişkilerin niteliği hakkında bazı bilgiler vermektedir. Temsilcilere genellikle soylu bir Kitan, Gürhan'ın bir akrabası veya Zhilugu'nun veziri Mahmud Tai gibi merkezi yönetimdeki yüksek bir memur başkanlık etmiştir. Elçiler haraç için gereken miktarı belirlediler, şikayetlerine göre iki taraf arasında anlaşmayı sağlamışlardır. Ancak Karahitay elçilerinden bazıları vassal hükümdarın tahtına oturmak istedikleri için öldürülmüşlerdir.⁴²⁸

XII. yüzyılın başlarından itibaren şehri yöneten Müslüman Hanefi mezhebinin reisleri olan ünlü Burhan ailesinin hizmet verdiği Buhara'da da Gürhan'ın atadığı kişiler Gürhan ile yakın bir iş birliği içinde çalışmışlardır. Karahitaylar için vergi toplamakla görevlendirilmişlerdir. Gürhan ile yakın ilişkilerine ve onun yetki levhasına (paizah) sahip olmalarına rağmen, Sadrlar Karahanlı hükümdarının tebaasıydılar bu nedenle Sadrların Buhara vergilerini Karahanlılara aktarıp aktarmadıkları bilinmemektedir.⁴²⁹

⁴²⁷ Biran, *The Empire Of The Qara Khitai*, 112; Cemşid-i, Rustâ, “Tehlîl-i Çegûnegi-yi Şekl Gîrî-yi Dovlet-i Karâhitâyî”, *Mecelle-yi İlmî-Pejuhişi-yi Dânişkede-yi Edebiyat ve Ulum-i İnsânî Dânişgâh-i Esfehân*, V. II, S. 53, (1387 hş.), 93-112.

⁴²⁸ Biran, *The Empire Of The Qara Khitai*, 111; Biran, “Unearthing The Liao Dynasty's Relations With The Muslim World”, 221-251.

⁴²⁹ Biran, *The Empire Of The Qara Khitai*, 105; Biran, “Unearthing The Liao Dynasty's Relations With The Muslim World”, 221-251.

SONUÇ

Karahitay Devleti çok uluslu bir yapıya sahipti ve topraklarında birçok dinî mezhep vardı. Karahitaylar, askeri güç kullanarak yerleşik nüfus üzerinde hâkimiyet kurmayı başardığı ve sayı olarak onları geçtiği bir imparatorluk kurmayı başarmışlardır. Bilindiği gibi, herhangi bir imparatorluğun oluşumu büyük ölçekli fetihlerle ilişkilidir. Ancak Türkistan devletlerinin Karahitaylar tarafından boyunduruk altına alınma süreci farklı bir şekilde yürütülmüştür. Karahitaylar'ın askeri seferlerinin kendine has özellikleri vardır. İncelenen dönemde Karahanlılar ve Harezmşahlar Selçukluların vasallarıydı. Türkistan'a gelen Karahitaylar, Selçuklulara karşı mücadelede yerel yöneticilerin müttefiki olarak hareket etmişlerdir. Dolayısıyla, Karahitaylar'ın Türkistan'a nüfuz etmesi yerel halkla askeri çatışmalar yoluyla değil, ortak bir dış düşmana karşı mücadelede müttefiklerin birleşmesi yoluyla gerçekleşmiştir. Bu sürecin ustaca düşünülmüş bir askeri taktik olduğu unutulmamalıdır. Dolayısıyla, Karahitaylar bu siyasi oyunda kendi çıkarlarını göz önünde bulundurmışlardır.

Askeri stratejileri ve başarılarının yanında savaşımlardan sonra yağma ve şiddetin yasak olduğu gerçeği de unutulmamalıdır. Savaş ganimetleri savaşçılara ödeme olarak kullanıldığından, böyle bir politika o dönem için nadir olarak kullanılan bir uygulamadır. Karahitaylar, savaşçılara ödeme olarak Gürhan tarafından belirlenen bir maaş vermişlerdir. Ayrıca Askeri seçkinler aynı zamanda yüksek idari pozisyonlara da sahip olmuşlardır. Sonuç olarak, Karahitaylar'ın uyguladığı bu politika yerel yöneticilerle kolayca pazarlık yapmalarına ve yerel halkın onlara karşı nefret duymasını engellemiştir.

Karahitaylar, dinî hoşgörü politikası izlemişlerdir. Sadece Kitanlar değil, doğal olarak farklı dinlere mensup Çinli, Türk ve Moğol kabilelerinin temsilcileri de devletin yönetiminde aktif olarak yer almışlardır. Böyle bir devleti yönetirken, uygun bir politikanın seçimi büyük önem taşımaktadır. Karahitaylar döneminde yerel halk dinlerini yerine getirirken herhangi bir baskıya maruz kalmamıştır.

Karahitay hanedanı, egemenliğinin son dönemine kadar İslâm'ı benimsememiştir. Bu olgunun başlıca nedenleri Karahitay devletlerini Liao İmparatorluğu'nun devamı

olarak görüyorlardı ve Kitan ve Çin geleneklerini sürdüren Karahitaylar, Türkistan'ın Müslüman merkezlerinden uzakta yerleştikleri için İslâm kültürüyle tanışma fırsatı bulamamışlardır. Devletin varlığının son dönemine kadar Karahitaylar anavatanlarına dönme ve Kitan İmparatorluğu'nu yeniden canlandırma umutlarından vazgeçmemişlerdir.

Sadece Kitan klanlarının temsilcileri değil, aynı zamanda yerel yetkililer de devletteki yüksek mevkilere atanmıştır. Gürhan'ın baş vezirliğine kadar yükselen Harezmli tüccar Mahmud Tai'nin kariyeri bunun canlı bir kanıtıdır. Devlet yönetiminde yerel isimler tayangu ve şahne Çince terimlerle birlikte kullanılmıştır. Resmi Kidan ve Çin dillerinin yanı sıra yerel diller de yaygın olarak kullanılmıştır.

Karahitay Devleti ataları Kitanların hükümet modelini uygulamışlardır. Vasal devletlerin idari sisteminde herhangi bir değişiklik yaşanmamış, yerel yöneticiler görevlerinde kalmıştır. Görevleri yıllık haraç ödemek ve ihtiyaç halinde Karahitay hükümdarına askeri yardım sağlamak olmuştur. Her bölgede haracın zamanında ödenmesi için Gürhan tarafından Şahne adında bir temsilcisi görevlendirilmiştir. Bazı durumlarda, Gürhan'ın bir temsilcisi sadece haraç ödemesi sırasında vasal hükümdarın (Harezm) ülkesine gitmiştir. Bazen yerel hükümdar (Buhara Sadrı) haraç ödemek için Gürhan'ı şahsen ziyaret etme hakkına sahip olmuştur. Karahitaylar vasal devletlere belirli bir özgürlük tanımış olsalar da gerektiğinde onların iç siyasetine aktif olarak müdahale etmişlerdir. Gürhan bazen kendi takdirine bağlı olarak bir yönetici atayabilir, bir kabileyi başka bir bölgeye yerleştirebilir, yerel unvanı değiştirebilir, vasal devlete askeri destek sağlayabilirdi.

Karahitay kadınları devlet yönetiminde etkin rol oynamıştır. Altı Gürhan'dan ikisinin kadın olması da bunu doğrulamaktadır. İmparatoriçelerin hüküm sürdüğü yıllar, iç sorunlara rağmen, Karahitay Devleti'nin istikrar dönemi olmuştur. Bazı araştırmacılara göre, Karahitay Devleti'nin parçalanması 1211 yılında göçebe Naymanların lideri Küçlük'ün tahta çıkmasıyla gerçekleşmiştir. Aslında, devlet yönetim sistemini koruyan ve kendisini Gürhan olarak adlandıran Küçlük, Kitanların geleneklerini devam ettirmiştir. Bu nedenle, bir saray darbesi daha gerçekleştiren Küçlük'ün 1218 yılına kadar altıncı ve son Gürhan olarak Karahitay Devleti'ni yönettiği düşünülebilir. Dolayısıyla, incelenen dönemde Karahitay Hanedanı, Türkistan devletlerinin ve halklarının siyasi, sosyal ve

kültürel yaşamında önemli bir rol oynamış ve ardında farklı din ve inançlara sahip devletlerin ve halkların tek bir toprak üzerinde bir arada yaşadığı tarihi bir deneyim bırakmıştır.

KAYNAKLAR

Ana Kaynaklar

Abûl- Farac, Gregory, *Abûl- Farac Tarihi*, çev. Ömer Rıza Doğrul, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1950).

Ahmed B. Ebû Yâkub, *El-Büldân*, çev. Dr. Muhammed İbrahim Âyetî (Tahran: Bongah-İ Tercüme ve Neşr-i Ketab, 1343 hş.), 71;

Ahmed B. Yahyâ El-Belâzuri, *Fütûhul' Büldân Ülkelerin Fetihleri*, trc. Mustafa Fayda, (İstanbul: Siyer Yayınları, 2013).

Ahmed Bin Mahmud, *Selçukname*, haz. Erdoğan Merçil, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2018).

Aynî, Bedreddin Mahmud B. Ahmed, *İkdu'l Cümân Fi Tarihi Ehli'z- Zaman*, IV, TSMK, Bağdat Köşkü, Nr. 278. 215a.

Cüveynî, Aladdin Ata Melik, *Tarih-i Cihan Güşa*, çev. Mürsel Öztürk, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013).

Ebu Abdullah Muhammed B. Ahmed B. Ebu Bekr El-Beşşari Mukaddesi, *Ahsenü't-Tekasim Fi Marifeti'l- Ekalim*, Thk. Muhammed Emin Ed-Dannavi, (Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye Yayınevi, 2002).

Ebu Bekr B. Ca'fer En- Narşahî, *Târîh-i Buhârâ*, çev. Erkan Göksu, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013).

Ebu'l-Hasan Ali B. Hüseyin El-Mesudi, *Mürucu'z-Zeheb ve Meadinü'l-Cevher*, tsh. Kemal Hasan Mer'i, I-IV (Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 2005).

El Beyhaki, *Ebu'l Hasan Tarih-i Beyhak*, neşr. S. K. Hüseyini, Haydarabad, 1968.

El Caferî, *Tarihi Yezd*, (Tahran: Neşr-i Afşar, 1960).

El Hüseyini, Sadreddin Ebu'l -Hasan; *Ahbâr-Üd- Devlet- İs- Selçukiyye*, Trc. N Lugal, Ankara, 1943, 66.

Fazullah, Reşîdü'd-din, *Selçuklular; Câmi'ü't-Tevârih (Zikr-i Târîh-i Âl-İ Selçûk)*, Tercüme ve Notlar. Erkan Göksu, H. Hüseyin Güneş, (İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2018).

Hasan-ı Yezdî, *Camii't-Tevârih*, Süleymaniye Kütüphanesi., nr. 4307, 223a-224b.

İbn Habib, *Kitabu'l Muhabber*, (thk. Eliza Lichtenstadter), Beyrut ts. (Dâru'l Âfâki'l-Cedîde).

İbnü'l Esîr, *El Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi*, Cilt XI., çev. Abdülkerim Özeydin, (İstanbul: Bahar Yayınları, 1987).

Kazvînî, Hamdullâh Müstevfi-i, *Târîh-i Güzide (Zikr-i Pâdişâhân-i Selçukiyân)*, ed. Erkan Göksu, haz. Ayşe Ayna, Bilal Şahin, Ayşe Alhan, Sevgi Kübra Akdemirel, Ayşe Tepe, Sibel Temiz, (İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2015).

Kazvinî, Hamdullâh Müstevfi-i, *Târîh-i Güzide*, çev. Mürsel Öztürk, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018).

Mirkhwand, Muhammad B. Khandshah, *Tarihi-i Rawdat Al- Safa*, C. VI, (Tahran: Piruz Yayınları, 1960).

Muhammed Bin Hâvendşâh Bin Mahmûd Mîrhând, *Gazneliler Ravzatu's-Safâ (Mülûk-İ Gazneviye*, trc. Erkan Göksu, (İstanbul: Kronik Yayınları, 2019).

Pi-Shi, Yüan- Ch'ao, *Moğolların Gizli Tarihi*, çev. Ahmet Temir, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2019).

Şihabüddin Ebi Abdullah Yakut B. Abdullah El-Hamevi, *Mu'cemü' L-Büldan* (Beyrut: Darus-Sadr Yayınevi, 1977), III.

Toktoğa, *Liao Shi*, ed. Wang Li, Treatises 8, Pekin: Zhonghua Shuju, 2016.

Araştırma Kaynaklar

Akbulut, Dursun Ali, “*Arap Fütuhâtına Kadar Mâverâünnehir ve Horasan’da Türkler*”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, (Atatürk Üniversitesi, 1984).

Apak, Âdem, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi 4 (Abbâsiler Dönemi)*, (İstanbul: Ensar Yayınları, 2013).

Aslan, Halide, “Selçuklular”, içinde *İslâm Tarihi*, ed. Eyüp Baş, (Ankara: Grafiker Yayınları, 2017).

Atik, Kubilay, “*Dynastic Relations In East Asia During The 10th-14th Centuries*”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, (Middle East Technical University, 2017).

Ayan, Ergin, *Plano Carpni’in Moğolistan Seyehatnâmesi (1245-1247)*, (Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları, 2014).

Ayda, Adile, “Etrüslerle İskitler Arasında Benzerlikler”, (VIII. Türk Tarihi Kongresi, 1979).

Barthold, Vasili Viladimiroviç, “Buhara”, *Millî Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi*, C. II, İstanbul 1979, 761-762;

Barthold, Vasili Viladimiroviç, “Fergana”, *Millî Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi*, C. V, İstanbul 1948, 558;

Barthold, Vasili Viladimiroviç, “Mâverâünnehir”, *Millî Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi*, C. VII, İstanbul 1971, 409;

Barthold, Vasili Viladimiroviç, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, haz. Hakkı Dursun Yıldız, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1990), 67.

Barthold, Vasili Viladimiroviç, *Orta Asya Türk Harihi Hakkında Dersler*. Trc. Râgıp Hulûsi Özdem, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2019).

Baytur, Anver, *Şincang'deki Milletlerin Tarihi*, (Bei- Jing: Milletler Yayınları, 1991).

Belyaev, Vladimir, Nastich, Vladimir, Sidorovich, Sergey, "The Coinage Of Qara Khitay: A New Evidence (On The Reign Title Of The Western Liao Emperor Yelü Yilie)", (3rd Assemani Symposium, 2011), 128-143.

Bentley, J. H., *Old World Encounters: Cross- Cultural Contacts And Exchanges In Pre-Modern Times* (Oxford, 1993), 131-133.

Beyâni, Şirin, *Moğol Dönemi İranında Kadın*, çev. Mustafa Uyar, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018).

Bıçer, Bekir, Sağlam, Ahmet, "Türklerin İslâmı Kabulü, İlk Müslüman Türk Devletleri ve Moğollar", içinde *Orta Asya Tarihi*, ed. Selim Hilmi Özkan, (İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2016).

Biran, Michal, "China, Nomads And İslâm: The Qara Khitai (Western Liao) Dynasty, 1124-1218", *Journal Of Sung Yuan Studies*, Vol. 31, (2001), 363-365.

Biran, Michal, "Like a Mighty Wall: The Armies of the Qara Khitai," *Jerusalem Studies in Arabic and İslâm* 25 (2001): 44–91.

Biran, Michal, "Scholarship And Science Under The Qara Khitai (1124-1218)", içinde *The Coming Of The Mongols* ed. D. O. Morgan And S. Edwards, (London, 2018), 58-72.

Biran, Michal, "The Qara Khitai", içinde *The Oxford Research Encyclopedia Of Asian History*, ed. D. Ludden (New York, 2020), 1–20.

Biran, Michal, “True To Their Ways: Why The Qara Khitai Did Not Convert To İslâm,” içinde *Mongols, Turks And Others: Eurasian Nomads And The Sedentary World*, ed. Reuven Amitai, Michal Biran, (2005), 175-200.

Biran, Michal, “Unearthing The Liao Dynasty's Relations With The Muslim World: Migrations, Diplomacy, Commerce, And Mutual Perceptions”, *Journal Of Song-Yuan Studies*, Vol. 43, (2013), 221-251.

Biran, Michal, Shenkar, Michael, Tabaldiev, Kubatbek, Akmatov, Kunbolot, Kolchenko, Valery, “The K k-Tash Underground Mausoleum İnnorth-Eastern Kyrgyzstan: The First-Ever İdentified Qara Khitai Elite Tomb”, *Journal Of The Royal Asiatic Society*, Cambridge University Press, Series 3 (2023), 33, 713–745.

Biran, Michal, *The Empire Of The Qara Khitai İn Eurasian History: Between China And İsl mic World*, (Uk: Cambridge University Press, 2005)

Boquan, Qian, “Yel  Dashi Xixing, Luxian Yanji ” *Xiyu Yanjiu* (1999), 33-41.

Bostworth, C. E., “The Political And Dynastic History Of The Iranian World “, C. V, *Saljuq And Mongol Periods*, (1968), 149-150;

Bretschneider, E., “Medieval”, *Medieval Reseraches From Eastern Asiatic Sources*, I, (1910), 211-216.

Cahen, Cladude, *Ha lı Seferleri Zamanında Do u ve Batı*,  ev. Mustafa Da , (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2016).

Cemilo lu, İsmet, “Dilimizdeki Kara Kelimesi Hakkında”, *Mill  Folklor Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi*, S. 12, 1-5;

Chen shu, Hala qıdan shuo, *lishi yanjiu* 1956/2.

Curtis, Wright, David, “The Political And Military Power Of Kitan Empress Dowagers.” İçinde *The Role Of Women In The Altaic World*, ed. Veronika Veit, Wiesbaden, Harrassowitz, 2007, 325–337.

Çini, Nihat, “İskitler (Sakalar) Ön Türkler”, Yüksek Lisans Seminer Çalışması., (Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019).

D’ohsson, Abraham Constantin Mouradgea, *Moğol Tarihi*, Çev. Mustafa Rahmî, (İstanbul, Selenge Yayınları, 2021).

Dajun, Yu, “Yelü Dashi Baojian Xi Liao Digyo Guocheng Ji Jinian Xintan,” *Liao Jin Shi Lunji*, 3 (1987), 234-252.

Dauvillier, J., “L’archéologie Desanciennes Églies De Rite Chaldéen”, *Parole De L’orient* 6-7(1975-6).

Delibalta, Yavuz, “Karahıtay Devleti’nin İnhitatı ve Nayman Veliahtı Küçlük’ün Doğu Türkistan Tahakkümü (1211-1218)”, *Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Dergisi*, S. 4, (2019), 33-54.

Denis, Sinor, ed. “The Cambridge History of Early Inner Asia”, Cambridge University Press, 1990.

Deweese, D., *İslâmization And Native Religion In The Golden Horde* (Philadelphi, 1993), 19-20; P. Jackson, D. Morgan, *The Mission Of Frar William Of Rubruck* (London, 1990).

Doygun, Meryem, “Hucend Müdafaası ve Bir Direniş Örneği: Timur Melik”, *Tarih Araştırmaları Dergisi* 40, S. 70 (2021):170-189.

Duman, Abdullah, *Nerşahînin Târih-u Buhârâsı, İnceleme ve Tercüme* (İstanbul: Ayışığı Kitabevi, 2013), 48;

Durmuş, İlhami, “Eskiçağ Anadolu’sunda Türk İzlerine Dair Tespit ve Öneriler”, *Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi*, (2019).

Durmuş, İlhami, “İskit İmparatorluğunun Yıkılış Nedenleri”, *Akademik Bakış*, C I, S. 2, (2008).

Duturaeva, Dilnoza, “Khitans And Central Asians A Study In Their Bilateral Relations”, *The Journal Of Central Asian Studies*, Vol. XX, (2011), 103-110.

Dzhusaev, K. D., “Marshrut Pokhodaveloj Dashi,” *Pis'mennye Pamiatniki I Problemy Istorii Kul'tury Narodov Vostoka* 22, (1988), 94-99.

Eberhard, Wolfram, *Çin Tarihi*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınevi, 2019).

Eberhard, Wolfram, *En Eski Devirlerden Zamanımıza Kadar Uzak Doğu Tarihi*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2019).

Elman, B.A., “İmperial Politics And Confucian Societies İn Late İmperial China: The Hallin And Donglin Academies”, *Modern Chine*, v. 15 (1989), 397-418.

Fayda, Mustafa, “Hulefâ-Yi Râşidîn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XVIII, İstanbul 1998.

Feng-Mei, Wang, “On The Social Economy And The Rule Of The West Liao Country”, *Journal Of Jishou University (Social Sciences Edition)*, Vol.31, No.2, (2010), 48-52.

Franke, H., “Women Under The Dynasties Of Conquest” içinde *China Under Mongol Rule*, ed. H. Franke, (1994), 23-43.

Frye, Richard N., *The Heritage Of Gentral Asia* (Princeton: Markus Wiener Publishers, 1996).

Gao, Renxiong, “Ethnic Culture And Literature Of Western Liao Dynasty”, *Advances İn Social Science, Education And Humanities Research*, Vol. 284, (2018), 204-209.

Gibb, Hamilton Alexander Roskeen, *Türkistan'da Arap Fütuhâtı*, Trc. M. Hakkı (İstanbul: Evkaf Matbaası, 1930).

Gordlevskiy, Vladdimir Aleksandroviç, *Küçük Asya'da Selçuklular*, trc. Abdülkadir İnan, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2019).

Grousset, Rene, *Bozkır İmparatorluğu, Atilla / Cengiz Han/ Timur*, (İstanbul: Ötüken Yayınları, 1980).

Guignes, J. De. *Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sâir Batı Tatarlarının Tarih-i Umûmîsi*. çev. Hüseyin Cahit, haz. Erol Kılınç. III Cilt. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2018.

Günaltay, Mehmet Şemsettin, *Müslümanlığın Çıktığı ve Yayıldığı Zamanlarda Orta Asya'nın Umumi Vaziyeti, Türk Tarihinin Ana Hatları Eserinin Müsveddeleri* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1932).

Günaltay, Şemseddin, *Perslerden Romalılara Kadar Selevkoslar Nabatiler, Galatlar, Bitinya ve Bergama Kırallıkları* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1951).

Hang, Lin, “Empress Dowagers On Horseback: Yingtian And Chengtian Of The Khitan Liao (907–1125)”, *Acta Orientalia Hung*, S. 73 (2020), 585–602.

Hansen, Valerie, “The Kitan – Liao, Jurchen Jin”, içinde *Routledge Handbook Of Imperial Chinese History*, ed. Victor Cunrui Xiong And Kenneth J. Hammod (Routledge, 2019), 213- 232.

Haussing, Hans Wilhem, *İpek Yolu ve Orta Asya Kültür Tarihi*, çev. Müjdat Karayerli (Kayseri: Geçit Yayınları, 1997).

Holmgren, J., “A Questions Of Strength: Military Capability And Princess- Bestowal İn Imperial China's Foreign Relations (Han To Ch'ing)”, *Monumenta Serica* 39(1990-1991).

Holmgren, J., “Marriage, Kinshipand Succession Under The Chi-Tan Rulers Of The Liao Dynasty”, *T'oung Pao* 72(1986), 44-91.

İzgi, Özkan, *Orta Asya'nın Türkleşmesi*, Tarih Enstitüsü Dergisi, S. 12, İstanbul 1982.

Jagchid, S., “Kitan Struggle Against Jurcen Oppression: Nomadism Versus Sinicization,” içinde *Essays In Mongolian Studies* ed. S. Jagchid, (Provo, 1988), 37-38.

Jahn, Karl, Some Ideas Of Rashīd Al-Dīn On Chinese Culture, *Central Asiatic Journal*, Vol. 28, No. 3/4, 1984), 161-175.

Kadyrbaev, A., *Moğol İstilası Zamanında Kazakistan*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınevi, 2007), 31.

Kafesoğlu, İbrahim, *Türk Milli Kültürü* (Ankara: Ötüken Yayınları, 1977).

Kara, D., *Knigi Mongolskikh Kochevnikov*, (Moscow: Nauka, 1972),

Karataş, Selim, “İslâm Öncesi Türk Dünyası ve Türk Devletleri”, içinde *Orta çağ Tarihi*, Ed. Selim Hilmi Özkan, İstanbul: İdeal Kültür Yayınları, 2016.

Köymen, Mehmet Altay, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, C. III, Alp Arslan ve Zamanı, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınevi, 2016).

Köymen, Mehmet Altay, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, C. III, Alp Arslan ve Zamanı, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınevi, 2016).

Köymen, Mehmet Altay, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, I. Cilt Kuruluş Devri, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2016).

Köymen, Mehmet Altay, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, II. Cilt İkinci İmparatorluk Devri, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2011).

Köymen, Mehmet Altay, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2019).

Kradin, N.N., Kharinsky, A.V., Prokopets, S.D., Ivliev, A.L. Kovychev, E.V., Erdenebold, L., *The Great Wall Of Khitan: North Eastern Wall Of Chinggis Khan*, ed. N.N. Kradin, (Moscow: Nauka Vostochnaya Literatura, 2019), 13;

Kurt, Hasan, *Orta Asya'nın İslâmlaşma Süreci Buhara Örneği* (Ankara: Fecr Yayınevi, 1998), 64-65;

Kurtuluş, Rıza, “Hucend”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XVIII, İstanbul 1998, 272;

Lamouroux, Christian, “Geography And Politics: The Song-Liao Border Dispute Of 1074/75,” *In China And Her Neighbors: Borders, Visions Of The Other, Foreign Policy 10th To 19th Century*, ed. Sabine Dabringhaus, Roderich Ptak and Richard Teschke (Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 1997), 1–28.

Lane, George, “The Khitans: Corner Stone Of The Mongol Empire”, *Acta Via Serica*, Vol. 6, No. 1, (2021), 141–164.

Lang, Zhang Ying, *Çin'deki Milletler Tarihi*, C. II, (Pekin: Milletler Yayınları, 1990).

Lawton, John, *Samarkand and Bukhara* (London: Tauris Parke Books, 1991).

Leung, Irene S., “Felt Yurts Neatly Arrayed, Large Tents Huddle Close”: Visualizing The Frontier İn The Northern Song Dynasty (960-1127)” içinde *Political Frontiers, Ethnic Boundaries And Human Geographies İn Chinese History*, ed. Nicola Di Cosmo And Don J. Wyatt (Abingdon: Routledge, 2005), 209-210.

Lian, Fan Wen, *Zhong-Guo Umumi Tarihi*, C.VI, (Ürümçi: Şıncang Halk Neşriyatı, 1999).

Liangtao, Wei, “Halahan Wangchao Yu Song, Liao Ji Gaochang Huihu De Guanxi” *Zhongya Xuekan* I (1983), 212-223.

Mahmut Kaya, “İskender”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XXII, İstanbul 2000, 555-557.

Merçil, Erdoğan “Gazneliler “, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XIII, İstanbul 1996, 480-484.

Mote, F.W., *Imperial China 900-1800*, (Cambridge, Mass: Harvard University Press, 1999).

Muhammedcanov, Abdullah, “Tirmiz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XLI, İstanbul 2012, 200-202.

Nastich, Vladimir, “The Enigmatic “Starvation” Dirham (Al-Ūzjand, 610 Ah): A Coinage Of The Qarakhitay Gürkhan?” *Oriental Numismatic Society Newsletter*, No. 167, (2001), 3-5.

Ögel, Bahattin, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981), C.2.

Öngül, Ali, “Burhan Ailesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. VI, İstanbul 1992, 430-432.

Öngül, Ali, *İlk Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2018).

Özaydın, Abdülkerim, “Karahanlılar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XXVI, Ankara 2011, 404-412.

Özaydınlı, Osman, “Semerkant”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XXXVI, İstanbul 2009, 481-484.

Özgüdenli, Osman G., *Selçuklular, Cilt 1 Büyük Selçuklu Devleti Tarihi (1040-1157)*, (İstanbul: İsam Yayınları, 2015), 271.

Özgüdenli, Osman Gazi, “Mâverâünnehir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XXVIII, Ankara 2003, 177;

Özkuzugüdenli, Osman G., “*Sultan Sencer ve Kara-Hitaylar*”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, (Marmara Üniversitesi, 1994).

Peter B. Golden, “Central Asia in World History”, Oxford University Press, 2011.

Pujiang, Liu, “The Founding Year Of The Khitan Dynasty: A Textual Investigation Based On Primary Sources”, *Journal Of Chinese Humanities*, S. 9, (2023), 3–23.

Pursey, Lance, “*The Necropolitan Eli te Of Northeast China In The Long Eleventh Century: A Social History Of Liao Dynasty Epitaphs (907-1125)*”, Yayınlanmamış Doktora Tezi., (University Of Birmingham, 2019).

Rachewiltz, Igor De, “The Hsi-Yu Lü By Yeh-Lü Ch’u-Ts’ai”, *Monumenta Serica*, V.21, (1962), 20-21.

Roux, J. P., “La Tolerance Religieuse Dans Les Empires Turco- Mongols”, *Revue De L’histoire Des Religions* 201 (1986): 131-168.

Roux, Jean -Paul, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, Çev; Aykut Kazancıgil-Ayşe Bereket, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2018).

Roux, Jean Paul, *Orta Asya Tarih ve Uygarlık*, çev. Lale Arslan (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2006).

Rustâ, Cemşîd-i, “Tehlîl-i Çegûnegi-yi Şekl Gîrî-yi Dovlet-i Karâhitâyî”, *Mecelle-yi İlmî-Pejuhişi-yi Dânişkede-yi Edebiyat ve Ulum-i İnsâni Dânişgâh-i Esfehân*, V. II, S. 53, (1387 hş.), 93-112.

Salman, Hüseyin , “Karluklar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XXIV, İstanbul, 2001, 509-510.

Salman, Hüseyin, “Katavân Savaşı’nda Karlukların Rolü”, *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, C1, S 2, (2021), 69-77.

Sarı, Dursun, “*Mâverâünnehir Bölgesinde Hadis Çalışmaları (Hicri İlk Üç Asır)*”, Yayınlanmamış Doktora Tezi., (Erciyes Üniversitesi, 2019), 10; Sinan Şahin, *Mâverâünnehirin Sosyal ve İdarî Yapısı, VII.-XII. Yüz Yıllar* (İstanbul: Selenge Yayınları, 2020), 14.

Serdar, Murat, Sayın, Sedat, “Karahitay İmparatorluğunda Sosyoekonomik Hayat”, içinde *Orta çağda Ticaret*, ed. Tolgahan Karaimamoğlu, (İstanbul: Selenge Yayınları,2022), 127-141.

Sevim, Ali, *Azîmî Tarihi, Selçuklu Dönemiyle İlgili Bölümler (H. 430-538=1038/39-1143/44)*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2006).

Sevim, Ali, *Malazgirt Meydan Savaşı*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları,2019).

Sevim, Ali, Merçil, Erdoğan, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilât ve Kültür*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995).

Sevim, Ali, Sıbt İbnu'l-Cevzi'nin Mir'atu'z-Zaman Fi Tarihi'l-Âyan Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bölümler II. Sultan Alp Arslan Dönemi, *Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, C. XIX, S. 23, Ankara. 1998, 1-51.

Sevim, Ali, Sıbt İbnu'l-Cevzi'nin Mir'atu'z-Zaman Fi Tarihi'l-Âyan Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bölümler I. Sultan Tuğrul Bey Dönemi, *Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, C. XVIII, S. 22, Ankara. 1997, 1-90.

Sevim, Ali, Sıbt İbnu'l-Cevzi'nin Mir'atu'z-Zaman Fi Tarihi'l-Âyan Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bölümler III. Sultan Melihşah Dönemi, *Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, C. XX, S. 24, Ankara. 1997, 1-75.

Sevim, Ali, *Suriye- Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989).

Sevim, Ali, *Suriye- Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989).

Shatzman, Nancy, Liao Archaeology: Tombs And Ideology Along The Northern Frontier Of China, *Asian Perspectives*, Vol. 37, No.2, (1998), 224-244.

Sinor, Denis, “The Inner Asian Warriors,” *Journal Of The American Oriental Society* 101, (1981), 133- 144.

Spuler, Bertold, *İran Moğolları” Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri, 1220-1350”*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2011).

Standen Naomi, Bennett, Gwen, “Difficult Histories: Changing Presentations Of The Liao İn Regional Museums İn The People’s Republic Of China Over Three Decades,” *Modern Asian Studies* 48, No. 06 (2014), 1519–1565.

Standen, Naomi, “Integration And Separation: The Framing Of The Liao Dynasty (907–1125)” içinde *Chinese Sources*, Textual Afterlife Sempozyumu, September, 2004, At The University Of St Andrews, Saint Andrews, 147-198.

Sümer, Faruk, “Selçuklular”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XXXVI, İstanbul 2009, 392-397.

Şeroşevsky, V.L., *Saka Yakutlar*, çev. Ali Acaloğlu, (İstanbul: Selenge Yayınları, 2019).

Şeşen, Ramazan, “Buhara”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. VI, İstanbul 1992, 363-367;

Tamura, J., “The Legend Of The Origins Of The Mongols And Problems Concerning Their Migration”, *Acta Asiatica* 24(1973), 10-12.

Taşagıl, Ahmet, “Karahıtaylar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XXIV, İstanbul 2001, 415-416.

Taşagıl, Ahmet, “Keş”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XXV, Ankara 2022, 314-315.

Taşagıl, Ahmet, *Bozkırın Kağanlıkları*, (İstanbul: Kronik Yayınevi, 2019), 218.

Taşağıl, Ahmet, *Gök Tanrının Çocukları, (Avrasya Bozkırlarında İslâm Öncesi Türk Tarihi)*, (İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2019).

Taşağıl, Ahmet, *Gökbörü'nün İzinde*, (İstanbul: Kronik Yayınevi, 2019).

Taşağıl, Ahmet, *Türk Model Devleti Göktürkler*, (İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2018).

Togan, İsenbike, Kara, Gülnar, Baysal, Cahide, *Eski T'ang Tarihi (Türkler Bölümü)*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2020).

Togan, Zeki Veleđi, *Umumi Türk Tarihine Giriş Tarih Araştırmaları, Cilt I* (İstanbul: İsmail Akgün Matbaası, 1946).

Togan, Zeki Velidî, Karahanlılar (932-1212), *Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, 13 (1. Fasikül). S. Ord. Prof. Dr. Ahmed Zeki Velidi Togan Özel Sayısı, 71-93.

Turan, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1993), 243.

Turan, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2015).

Twitchett, Denis, Tietze, Klaus-Peter, 'The Liao', içinde *The Cambridge History Of China Vol. Iv, Alien Regimes And Border States*, 907-1368, Ed. Herbert Franke And Denis Twitchett, Cambridge: Cambridge University Press, 2008, 43-154.

Usta, Aydın, "Sâmânîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XXXIV, İstanbul 2009, 64-68.

Wittfogel, Karl. A., Chia-Sheng Feng, *History Of Chinese Society, Liao (907-1125)*, (Philadelphia: American Philosophical Society, 1949).

Wright, David Curtis, *From War To Diplomatic Parity In Eleventh-Century China: Sung's Foreign Relations With Kitan Liao* (Leiden: Brill, 2005).

Xu, Elina-Qian, “*Historical Development of The Pre-Dynastic Khitan*”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, (University Of Helsinki: 2005).

Xue, Chen, “*Constructions Of Liao (907-1125) Dynastic Identities In Eastern Eurasian Context, 900-1100*”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, (University Of Birmingham, 2020).

Yasin, Yusufcan “Kitan Devletinde Uygurlar ve Uygur Kültürü”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S 34, (2013), 315-327.

Yaşar Bedirhan, *Orta Çağ Tarihi*, (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2012)

Yazıcı, Tahsin, “Fergana”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XII, İstanbul 1995, 375-377.

Yıldız, Hakkı Dursun, “Abbâsîler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. I, İstanbul 1988, 49-56.

Yılmaz, Cuma Ali, Antik Dünyayı Fetheden Ordu (Büyük İskender'in Ordusu Üzerine Bazı Bilgiler), *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 27, S. 1, (2017).

Yılmaz, Ferhat, “*Buhara, Semerkant ve Neseף Bölgesinde Yetişen Dilci ve Edipler (249-900/863-1495)*” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi., (Atatürk Üniversitesi, 1996), 2;

Yiğit, İsmail, “Emevîler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XI, İstanbul 1995, 87-104.

İnternet Kaynakları

<https://www.worldhistory.org/uploads/images/7371.png?v=1703731505> (Erişim Tarihi: 24.072024)

https://www.researchgate.net/figure/Asia-ca-1142-CE-The-Qara-Khitai-Western-Liao-Empire-Amitai-and-Birn-2004-p193_fig1_330205106 (Erişim Tarihi: 24.07.2024)

<https://www.nexusmods.com/mbwarband/images/894> (Erişim Tarihi: 03. 06.2024)

<https://www.ancient-origins.net/History-famous-people/khitans-people-0010796>
(Erişim Tarihi: 03. 06.2024)

<https://www.ancient-origins.net/news-history-archaeology/khitans-0013692> (Erişim
Tarihi: 03. 06.2024).

EKLER

- Resim 1** : Mâverâünnehir'in sınırlarını gösteren harita
- Resim 2** : Kitan devleti ve komşu devletleri gösteren harita
- Resim 3** : Karahitay Devleti'nin haritası
- Resim 4** : Yelü Dashi'nin portresi
- Resim 5** : Kitanların günlük işlere ait bir fresk
- Resim 6** : Kitan mezarına ait bir duvar resmi resmi
- Resim 7** : Karahitaylar'a ait sikkeler

RESİMLER

Resim 1

Mâverâünnehir'in sınırlarını ve şehirlerini içeren harita⁴³⁰

⁴³⁰ Özgüdenli, "Mâverâünnehir", DİA, XXVIII, 177.

Resim 2

Kitan Devleti ve komşu devletleri gösteren harita⁴³¹

⁴³¹ <https://www.worldhistory.org/uploads/images/7371.png?v=1703731505> (erişim tarihi: 24.072024)

Resim 3

Karahitay Devleti haritası⁴³²

⁴³² https://www.researchgate.net/figure/Asia-ca-1142-CE-The-Qara-Khitai-Western-Liao-Empire-Amitai-and-Birn-2004-p193_fig1_330205106 (erişim tarihi: 24.072024)

Resim 4

Yelü Dashi'in temsili resmi ⁴³³

⁴³³ <https://www.nexusmods.com/mbwarband/images/894> (Erişim Tarihi: 03. 06.2024)

Resim 5

Kitanlarda günlük işlere ait fresk⁴³⁴

⁴³⁴ <https://www.ancient-origins.net/History-famous-people/khitan-people-0010796> (Erişim Tarihi: 03. 06.2024)

Resim 6

Kitan mezarına ait duvar resmi ⁴³⁵

⁴³⁵<https://www.ancient-origins.net/news-history-archaeology/khitans-0013692> (Erişim Tarihi: 03. 06.2024)

Resim 7

Balasagun'da bulunan Karahitay dönemine ait metal paralar ⁴³⁶

⁴³⁶ Vladimir, Nastich, Sergey, "The Coinage Of Qara Khitay", 143.

ÖZGEÇMİŞ

